

LAPSEN OSALLISUUS PERHETYÖN ASIAKKUUDESSA

Jonna Puhakka
LAPSEN OSALLISUUS PERHE-
TYÖN ASIAKKUUDESSA
Pro gradu-tutkielma
Sosiaalityö
Yhteiskuntatieteiden tiede-
kunta
Lapin yliopisto
2018

Lapin yliopisto, yhteiskuntatieteiden tiedekunta

Työn nimi: Lapsen osallisuus perhetyön asiakkuudessa

Tekijä: Jonna Puhakka

Koulutusohjelma/oppiaine: Sosiaalityö

Työn laji: Pro gradu –työ X Sivulaudaturtyö__ Lisensiaatintyö__

Sivumäärä: 93

Vuosi: 2018

Tiivistelmä:

Tutkimuksen aiheena on lasten osallisuus ja osallisuuden kokemukset perhetyön asiakkuudessa. Tutkimus keskittyy lastensuojelu- ja sosiaalihuoltolain mukaisen perhetyön asiakasprosessiin lapsen osallisuuden näkökulmasta. Asiakasprosessi alkaa lastensuojelu- tai sosiaalihuoltolain vireille tulosta ja kestää asiakkuuden päättymiseen saakka. Asiakkuus on osa asiakasprosessia. Pääkysymys tutkimukselle on: ”Millaisena lapsen osallisuus näyttäytyy perhetyön asiakkuudessa? Alakysymyksiä ovat 1) Miten lapset kokevat osallisuutensa ja mahdollisuuden osallisuuteen omassa asiakasprosessissaan? ja 2) Millaisena lapset kokevat vuorovaikutustilanteet työntekijöiden kanssa?

Tutkimus on luonteeltaan laadullinen. Tutkimuksen fenomenologinen lähestymistapa auttaa ymmärtämään lapsen elämisaailmaa ja antaa merkityksen lapsen kokemuksille. Tutkimus toteutettiin teemahaastatteluina erään kunnan perhetyön alueella, ja tutkimukseen osallistui viisi 10-15-vuotiasta lasta. Haastattelut analysoitiin aineistolähtöisesti sisällönanalyysia mukailen. Analyysi rakentui osallisuudesta asiakasprosessissa ja perhetyön toteuttamisvaiheessa, lapsen ja työntekijöiden välisestä vuorovaikutuksesta sekä lapsen kokemuksesta tulla kuulluksi.

Tutkimus tuottaa tietoa lapsen paikasta perhetyössä osallisuuden näkökulmasta. Lapset näyttivät asiakkuuden alkuvaiheessa ulkopuolisina omassa asiakasprosessissaan. Heitä ei oltu kuultu ennen perhetyön alkamista, tiedonsaanti oli puutteellista, eivätkä he olleet osallistuneet asiakassuunnitelman laatimiseen. Perhetyön toteuttamisvaiheessa osallisuutta kuvattiin osallistumisena, kuulluksi tulemisena, sekä vaikuttamisena toiminnan sisältöön. Lapset kuvasivat perhetyön käyntien toteutuvan osittain heidän kouluaikanaan, mutta ryhmätoiminta oli heille suunnattua ja siellä osallisuutta koettiin huomattavasti enemmän. Asiakassuunnitelmien päivitykseen tai perhetyön arviointiin oli osallistuttu jonkin verran, mutta osallisuus jäi vähäiseksi. Vaikka lasten osallisuus näyttäytyi osin puutteellisena ja lain hengen vastaisena, lapset kokivat pääosin tyytyväisyyttä asiakasprosessiinsa ja erityisesti perhetyön toteuttamisvaiheeseen. Puuttuva tieto tai aikuispainotteinen palvelun suunnittelu eivät vaikuttaneet merkittävästi osallisuuden kokemukseen. Vuorovaikutus sosiaalityöntekijän kanssa kuvattiin etäisenä, kun taas perhetyöntekijän ja lapsen välinen vuorovaikutus näyttäytyi positiivisena asiana lapsen arjessa. Työntekijöillä on merkittävä rooli lapsen osallisuuden mahdollistamisessa.

Avainsanat: lapsi, perhetyö, osallisuus, vuorovaikutus, asiakasprosessi, kokemus

Suostun tutkielman luovuttamiseen kirjastossa käytettäväksi X

Suostun tutkielman luovuttamiseen Lapin maakuntakirjastossa käytettäväksi X

SISÄLLYS

1 JOHDANTO	1
2 PERHETYÖ LAPSIPERHEEN PALVELUNA.....	5
2.1 Perhetyön lähtökohdat	5
2.2 Perhetyön muodot	9
2.3 Perhetyön asiakasprosessi	13
3 LAPSEN OSALLISUUS PERHETYÖN ASIAKKUUDESSA	17
3.1 Osallisuuden määrittelyä	17
3.2 Osallisuuden lähtökohdat ja periaatteet perhetyössä	19
3.3 Lapsen osallisuuden mahdollisuudet ja esteet	23
4 TUTKIMUKSEN TOTEUTUS.....	28
4.1 Tutkimuksen tavoitteet ja tutkimustehtävä.....	28
4.2 Fenomenologinen lähestymistapa	29
4.3 Tutkimusaineisto ja sen kerääminen.....	34
4.4 Aineiston analyysi.....	37
4.5 Eettiset kysymykset.....	44
5 LAPSEN OSALLISUUS PERHETYÖN ASIAKKUUDESSA	51
5.1 Lapsi perhetyön asiakasprosessissa	52
5.2 Perhetyö lapsen arjessa	62
5.3 Lapsen ja työntekijöiden välinen vuorovaikutus.....	65
5.4 Lapsen kokemus kuulluksi tulemisesta	69
6 KENEN ASIAKKUUDESTA ON LOPULTA KYSE?	74
LÄHTEET	83
LIITTEET	89

KUVIOT

Kuvio 1. Osallisuuden ulottuvuudet Nigel Thomasin (2002) mukaan.....	25
Kuvio 2. Hahmotelma osallisuuden muodoista asiakasprosessin eri vaiheissa.....	41
Kuvio 3. Lapsen osallisuuden kokemukset perhetyön asiakkuudessa.....	51

1 JOHDANTO

Osallisuudesta käydään paljon yhteiskunnallista keskustelua ja kiinnostus aiheeseen on lisääntynyt. Osallisuudesta on tullut jopa eräänlainen ”trendi”-ilmiö, johon pyritään ja jota korostetaan laajasti yhteiskunnan eri sektoreilla. Peter Beresfordin (2012, 24) mukaan tähän ovat johtaneet muun muassa huoli sosiaalisesta syrjäytymisestä, sekä huoli ryhmien ja yksilöiden yhtäläisistä oikeuksista ja osallistumisesta. Asiakkaan osallisuus on keskeinen ja ajankohtainen aihe myös sosiaalihuollossa ja lastensuojelussa.

Vaikka osallisuus on tunnustettu arvo ja tavoite, sen käytännön toteutumisessa on edelleen puutteita. Asiakkaiden kokemukset ja mielipiteet jäävät edelleen usein sivuun käytännön toiminnassa. Sosiaalitoimen asiakkaan osallisuus on merkityksellinen asia, johon tulisi kiinnittää yhä enemmän huomiota, sillä asiakkailla voi olla jo lähtökohtaisesti puutteelliset vaikutusmahdollisuudet. (Närhi & Kokkonen & Matthies 2013, 118–119.) Erityisesti lapsiasiakkaan asema ja osallisuus ovat tärkeitä aiheita pitää esillä, koska esimerkiksi Johanna Hurtigin (2003) tutkimus osoittaa lapsen paikan olevan osittain sivussa lastensuojelun perhetyössä. Lapsi voi jäädä varjoon, kun perheeseen keskittyvässä työskentelyssä keskitytäänkin pääosin vanhempiin, perusteena vanhempien hyvinvoinnin vaikutus myös lasten hyvinvointiin.

Perhetyötä voidaan tarjota tukitoimena sosiaalihuollon tai lastensuojeluasiakkaana olevalle lapselle ja hänen perheelleen. Sosiaalihuolto- ja lastensuojelulain mukainen perhetyö on perheille tarjottava tukimuoto, jonka tarkoituksena on tukea perheen hyvinvointia sosiaaliohjauksella ja muulla tarvittavalla avulla tilanteissa, joissa asiakas ja hänen perheensä tai asiakkaan hoidosta vastaava henkilö, tarvitsevat tukea ja ohjausta omien voimavarojen vahvistamiseksi ja keskinäisen vuorovaikutuksen parantamiseksi (Lastensuojelulaki 13.4.2007/417, Sosiaalihuoltolaki 1301/2014, Ihalainen & Kettunen 2016, 38–39). Lastensuojelulain mukaista tehostettua perhetyötä voidaan tarjota lastensuojeluasiakkaana oleville lapsille ja perheille, mutta tässä tutkimuksessa keskityn sosiaalihuoltolain määrittelemän perhetyön äärelle. Ennen sosiaalihuoltolain uudistusta, nykyinen sosiaalihuoltolain mukainen perhetyö määritettiin lastensuojelulain alle. Lähtökohtana ja tunnusmerkkinä perhetyössä voidaan pitää sitä, että se on lähellä

perheen arjessa tehtävää työtä, ja että perhe on ympäristönä merkityksellinen sen jäsenille. Työn keskeinen näkökulma on suhteuttaa perheen elämää ja siinä vaikuttavia ongelmia yhteiskunnan normien ja lastensuojelun näkökulmasta siihen, mikä on riittävän hyvää elämää lapsen edun kannalta. Perhetyön keskeistä sisältöä ovat perheessä ilmenevien turvallisten toimintatapojen, tukea antavan lähipiirin sekä myönteisten voimavarojen aktivoiminen tukemaan perhettä. (Rönkkö & Rytönen 2010, 40–41.)

Pro gradu-tutkimukseni aiheena on lapsen osallisuus perhetyön asiakkuudessa. Tutkimusaineistoni koostuu viiden lapsen haastattelusta, jotka on kerätty Oulunkaaren kuntayhtymän alueelta. Olen kiinnostunut tutkimaan, millaisena osallisuus näyttäytyy perhetyössä lasten näkökulmasta, ja miten asiakkuudessa olevat lapset kokevat osallisuuden mahdollisuudet, kuulluksi tulemisen, sekä vuorovaikutuksen työntekijöiden kanssa. Tutkimus kiinnittyy Oulunkaaren kuntayhtymän Lasten Kaste-hankeeseen, ja se on rakennettu Lasten Kaste-hankkeen tavoitteiden lähtökohdista. Tutkimuksen alkuvaiheissa mukana oli myös toinen sosiaalityön opiskelija, Saara Kärkkäinen, jonka kanssa ideoimme tutkimusta ja kirjoitimme yhteisen tutkimussuunnitelman, sekä haimme yhdessä tutkimuslupaa (Liite 1). Aineiston keruun, litteroinnin ja teemoittelun jälkeen päädyimme kuitenkin tekemään kaksi erillistä tutkimusta; Kärkkäinen keskittyi vanhempien osallisuuden kokemuksiin ja minä puolestaan lasten kokemuksiin.

Lasten Kaste-hankekokonaisuus on osa sosiaali- ja terveyshuollon kansallista KASTE-kehittämisohjelmaa, jonka yhtenä tavoitteena on ollut sosiaalihuollon rakenteiden ja palveluiden järjestäminen asiakaslähtöisesti ja oikea-aikaisesti. Hankkeen kehittämissuunnitelmiin on kuulunut lastensuojelu, ja tavoitteena on ollut hyvinvoinnin ja osallisuuden lisääminen lapsiperheiden arjessa. Yhtenä keskipisteenä on ollut perhetyön kehittäminen ja palvelujen vahvistaminen yhteistyössä perheiden kanssa sekä ylipäänsä lastensuojelun sosiaalityön kehittäminen korostaen palvelujen oikea-aikaisuutta ja asiakkaan osallisuutta. Päämääränä on ollut vahvistaa lasten ja perheiden kuulemistä ja osallisuutta asiakasprosesseissa ja koota tietoa lastensuojelun toimivuudesta yhdessä asiakkaan kanssa (Pohjois-Suomen Lasten Kaste-hanke 2014a, 3-7; Pohjois-Suomen Lasten Kaste-hanke 2014b, 24.)

Perhetyötä tehdään paljon vanhempien kautta ja esimerkiksi Jarmo Ihalainen ja Terttu Kettunen (2016, 105) kuvaavat, miten vanhempia ohjataan keskustelujen kautta pohdittamaan esimerkiksi omaa vanhemmuutta ja lapsen tarpeita. Omia lähtökohtia ja ajatuksia tutkimukseni alkuvaiheessa ovat, tuleeko lapsen ääni kuuluviin asiakasprosessissa, vai onko esimerkiksi asiakassuunnitelmien teko ennemminkin vanhempi- ja työntekijävetoista? Onko lapsella sananvaltaa suunniteltaessa perhetyön toteuttamisen muotoja, ja miten lapsen osallisuus näyttäytyy perhetyön työkäytännöissä? Onko lapsella riittävästi tietoa asiakkuudesta ja siihen johtaneista perusteista? Mitä muutoksia lapset toivovat asiakasprosessien käytäntöihin?

Perhetyöstä on tehty merkittäviä tutkimuksia, joiden kautta on saatu tietoa muun muassa kehittämisen paikoista liittyen perhetyön toimintamuotoihin ja lapsen paikkaan perhetyössä. Tarja Heino, Kristiina Berg ja Johanna Hurtig (2000) ovat tutkineet perhetyötä, ja tuoneet esille perhetyön käytäntöjen moninaisuutta. Hurtig (2003) on tutkinut lasten paikan rakentumista perhetyön käytännöissä. Hurtig tuo esille, miten lastensuojelututkimukset ovat tuoneet jatkuvasti näkyviin lasten ongelmallisuutta lastensuojelutyön käytännössä. Lapset jäävät usein sivuosaan työ keskittyessä enemmän työntekijöiden ja vanhempien välisen yhteistyön rakentamiseen. Hurtigin tutkimuksessa nousi huoli siitä, kuinka asiakkaana olevien lasten oikeudet ovat uhattuina, jos lastensuojelu ei onnistu vastaamaan lasten osallisuuden tarpeisiin. Tutkimukseni yhtenä tarkoituksena on lapsen paikan esille tuominen lasten osallisuuden kokemusten kautta, ja koen aiheen tärkeäksi myös Hurtigin tutkimustulosten myötä.

1990-luvulta alkaen sosiaalityön tutkimuksessa ja käytännön sosiaalityössä on alettu pohtia lasten mahdollisuutta osallistua enemmän heitä koskevaan työhön (Hotari, Oranen & Pösö 2013, 155) ja näkyvää muutosta lapsilähtöisempiin työskentelytapoihin nähdään tapahtuneen 2000-luvulla (Heinonen & Sinko 2013, 123). Lasten huomioiminen työskentelyssä ja lasten osallisuus ovat nousseet tärkeiksi tarkastelun ja kehittämisen kohteiksi erityisesti 2000-luvulla. Tämä tukee myös omaa valintaani tarkastella lasten osallisuutta tutkimuksessani. Sirkka Hirsjärven ja Helena Hurmeen (2001, 128) mukaan lasten kokemuksiin kohdistunut mielenkiinto on kasvanut, ja siihen on vaikuttanut yhtenä merkittävänä tekijänä lapsen yhteiskunnallisen aseman tasa-arvoistuminen länsimaissa. Tutkimukseni edetessä löysin tutkimuksia, lähinnä pro gradu-tasoisia,

myös lasten kokemuksen tutkimisesta. Myös itse haluan tutkimukseni kautta nostaa esille nimenomaan lasten ääntä, ja tarkastella heidän ajatuksiaan sekä osallisuuden kokemusta. Tämän vuoksi lapset ja suoraan lapsilta kerätty tieto ovat pääroolissa tutkimuksessani.

2 PERHETYÖ LAPSIPERHEEN PALVELUNA

Tutkimukseni kiinnittyy sosiaalitoimen alaiseen lapsiperheiden palveluun, perhetyöhön. Tutkimukseni aineistonkeruuvaiheessa perhetyö oli vielä kokonaan lastensuojelulain alla, kun se sosiaalihuoltolakiuudistuksen myötä tuli myös sosiaalihuoltolain alaiseksi palveluksi. Tämän vuoksi koen luontevimmaksi käsitellä teemaa sekä lastensuojelulain että sosiaalihuoltolain kautta, mutta tässä tutkimuksessa lastensuojelulain mukainen tehostetun perhetyön muoto jää vähemmälle huomiolle. Aiemmin lastensuojelulain määrittelemä perhetyö määritetään lakimuutoksen myötä sosiaalihuoltolain alle. Tässä luvussa avaan perhetyötä lapsiperheen palvelumuotona, ja keskityn perhetyöhön koko perheen palveluna, vaikka tutkimukseni keskittyykin lapsen näkökulmaan. Perhetyö liitetään kuitenkin niin vahvasti koko perheen kanssa tehtävään työhön, että teoriaosuudessa sitä on mahdotonta ohittaa tai käsitellä pelkästään lapsen osalta.

Alkuun tarkastelen perhetyön lähtökohtia liittyen muun muassa perhetyön määrittämiseen ja perheiden avun tarpeeseen vastaamiseen. Tämän jälkeen käsittelen perhetyön työmuotoja, ja tuon esille perhetyön monimuotoista työkenttää liittyen muun muassa perheiden erilaisiin elämäntilanteisiin. Luvun viimeisessä alaluvussa kuvaan lastensuojelu- ja sosiaalihuollon asiakasprosessia perhetyön asiakasprosessin näkökulmasta.

2.1 Perhetyön lähtökohdat

Perhetyö käsitteenä viittaa yleisesti perheiden kanssa tehtävään työhön. Leena Rönkkö ja Timo Rytönen (2010, 27) kuvaavat perhetyön käsitettä monisäikeiseksi ja monimerkitykselliseksi. Perhetyötä voidaan tehdä monenlaisissa toimintaympäristöissä ja perhetyötä tekevät työntekijät voivat edustaa erilaisia ammattiryhmiä ja -nimikkeitä. Perhetyötä tehdään neuvoloissa, sosiaalitoimessa, päiväkodeissa, seurakunnissa, lastensuojeluyksiköissä, järjestöissä ja niin edelleen. (mt., 27; Järvinen & Lankinen & Taajamo & Veistilä & Virolainen 2012, 12.)

Rönkön ja Rytkösen (2010, 28) mukaan perhetyön määrittäminen on haastavaa senkin vuoksi, että sitä tehdään monilla eri toiminta-aloilla. Etenkin sosiaali- ja terveydenhuollossa on katsottu tarpeelliseksi määrittää perhetyötä tarkemmin ja täsmällisemmin, jotta se profiloituisi työmuotona selkeämmin ja sen myötä sitä voitaisiin kehittää suunnitelmallisemmin omana työmuotonaan ja työvälineenä perheiden tukemisessa. Perhetyötä käytetään hyvin laajasti ja väljästi kuvaamaan eri toiminta-aloilla tehtävää työtä perheiden kanssa, ja tällöin voi olla vaikea saada selkeää ja yhtenäistä perhetyön kuvausta aikaiseksi. (mt., 28.)

Tässä tutkimuksessa tarkoitan perhetyöllä lastensuojelu- tai sosiaalihuoltolain mukais- ta, perheelle myönnettyä palvelua. Lastensuojelulain 36 §:n mukaan perhetyö on ollut yksi avohuollon tukitoimista lastensuojeluperheille ja sen perusteluna on ollut lapsen etu. Avohuollon tukitoimien tarkoituksena on edistää ja tukea lapsen myönteistä kehitystä sekä tukea vanhempien ja muiden kasvatuksesta vastaavien henkilöiden kasvatuskäytännön ja -mahdollisuuksia. Lastensuojelulain 34 §:n mukaan avohuollon tukitoimiin on ryhdyttävä, jos 1) kasvuolosuhteet vaarantuvat tai eivät turvaa lapsen terveyttä tai kehitystä tai 2) jos lapsi käyttäytymisellään vaarantaa omaa terveyttään tai kehitystään. (Lastensuojelulaki 13.4.2007/417; Hurtig 2003, 26; Reijonen 2005, 10.)

Lastensuojelulakiin tehtiin muutoksia vuonna 2014 samalla, kun sosiaalihuoltolakia uudistettiin. Muutoksen myötä lastensuojelulain mukaisena avohuollon tukitoimena voidaan antaa tehostettua perhetyötä, joka on intensiivisempää ja niin sanotusti raskaampaa kuin sosiaalihuoltolain mukainen perhetyö, ja sitä pyritään tekemään usein parityöskentelynä. Sosiaalihuoltolain (1301/2014) uudistumisen myötä perhetyö tuli osaksi sosiaalihuoltolain mukaisia palveluita. Sosiaalihuoltolain 18 § mukaan perhetyöllä tarkoitetaan hyvinvoinnin tukemista sosiaaliohjauksella ja muulla tarvittavalla avulla tilanteissa, joissa asiakas ja hänen perheensä tai asiakkaan hoidosta vastaava henkilö, tarvitsevat tukea ja ohjausta omien voimavarojen vahvistamiseksi ja keskinäisen vuorovaikutuksen parantamiseksi. Perhetyötä voidaan antaa erityistä tukea tarvitsevan lapsen tai nuoren terveyden ja kehityksen turvaamiseksi (Ihalainen & Kettunen 2016, 38–39).

Mervi Uusimäen (2005) tutkimuksessa tuli esille lastensuojelun perhetyön ongelmallisuus siltä osin, että perheet olivat kokeneet epätietoisuutta siitä, milloin kyseessä oli lastensuojelun kautta tuleva perhetyö. Lastensuojelun asiakkuutta kohtaan kohdistui pelkoa, ahdistusta, turhautumista ja vastahakoisuutta. Perheet eivät lähestyneet helposti sosiaalitoimea, koska pelkäsivät joutuvansa lastensuojelun asiakkaiksi ja sitä kautta leimatuiksi. Lastensuojelun sosiaalityöntekijöitä kohtaan oli jopa pelkoa ja epäluuloisuutta, kun taas perhetyöntekijöitä kohtaan koettiin luottamusta enemmän ja perhetyöntekijöiden koettiin olevan enemmän perheen puolella. (mt., 124–125.) Perheiden kanssa työskenneltäessä tulee edelleen vastaan ennakkoluuloja ja pelkoa lastensuojelua kohtaan, vaikkakin yleinen käsitys lienee, että asenteet ja ajatusmallit ovat muuttuneet viime vuosina vähitellen positiivisempaan suuntaan. Uusimäen (2005, 108) tutkimuksessa tuli selkeänä esille sekä perheiden, työntekijöiden että päättäjien taholta näkemys siitä, kuinka perhetyön tulisi kohdistua kaikkiin perheisiin ja olla kaikkien perheiden saatavilla, myös ilman lastensuojeluasiakkuutta.

Sosiaalihuoltolakiuudistuksen myötä perhetyö tukimuotona siirtyi lastensuojelulain alta sosiaalihuoltolain alle, ja lastensuojeluun määriteltiin omaksi perhetyön muodoksi tehostettu perhetyö. Tämän uudistuksen avulla ja sen myötä, avun ja tuensaanti haluttiin mahdollistaa jo varhaisemmassa vaiheessa, ilman lastensuojeluasiakkuutta ja sen vaatimia kriteereitä. Perhetyön palvelu haluttiin saada matalamman kynnyksen palveluksi, ja myös leimautumisen kokemuksesta haluttiin päästä eroon. Lastensuojeluasiakkuutta ei vaadita enää lakimuutoksen jälkeen perhetyön saamiseksi, mutta lastensuojeluasiakkaana oleva lapsi tai nuori on oikeutettu saamaan sosiaalihuoltolain mukaista perhetyötä tai lastensuojelulain mukaista tehostettua perhetyötä (Terveiden ja hyvinvoinnin laitos 2017a).

Sosiaalihuolto- ja lastensuojelulain alaisena toteutettavan perhetyön tulee olla aina suunnitelmallista ja tavoitteellista työtä. Perhetyön kuvataan olevan kokonaisvaltaista ja pitkäjänteistä ammatillista työskentelyä lapsiperheiden erilaisissa elämäntilanteissa. Perhetyön keskeinen tehtävä ja tavoite on perheen tukeminen, ja peruslähtökohtana voidaan pitää perheiden elämästä lähteviä tarpeita, jotka liittyvät jollakin tavalla lapsia koskeviin kehitys- ja kasvatuskysymyksiin, kodin ja arkirutiinien hallintaan, vanhemmuuden tukemiseen, sekä perheen toimintakyvyn ja hyvinvoinnin lisäämiseen. Työtä

tehdään perhekokonaisuuden ja sen eri jäsenten kanssa perheen tilanteen selventämiseksi, perheen tukemiseksi ja lasten hyvinvoinnissa todettujen puutteiden ratkaisemiseksi. Perhetyö nähdään toisaalta perheiden epävirallisena tukemisena ja toisaalta myös puuttumisena perheiden elämään virallisten interventioiden avulla. (Heino ym. 2000, 21, 23, 75; Järvinen ym. 2012, 12; Rönkkö & Rytönen 2010, 27–29; Vuori & Nätkin 2007, 9, Ihalainen & Kettunen 2016, 105.)

Perhetyössä kohdataan erilaisissa elämäntilanteissa ja ongelmatilanteissa olevia perheitä. Perheissä voi olla pitkäaikaisia haasteita tai lyhytkestoisia kriisejä liittyen esimerkiksi vanhemmuuteen asettumiseen, perheenjäsenen vakavaan sairastumiseen, toisen vanhemman puuttumiseen arjessa, päihderiippuvuuteen, mielenterveysongelmiin, roolijakoon vanhempien ja lasten välillä tai perusturvan puuttumisen, kuten lasten laiminlyöntiin tai kaltoinkohteluun (Rönkkö & Rytönen 2010, 117). Mirja Korhikanen (2005) tutkimus osoittaa vanhempien päihteidenkäytön ja mielenterveysongelmien olevan yleisimmin syynä perhetyön aloittamiseen, ja useat muut lastensuojelututkimukset tukevat tätä tulosta (mt. 4, 25). Perhetyön kohteena voivat olla niin tilapäistä tukea tarvitsevat perheet kuin pitkään lastensuojelun asiakkaana olleet perheet ja yleensä työtä tehdään, kun huoli perheen tilanteesta on jo huomattava. (Heino ym. 2000, 2; Reijonen 2005, 3, 10.)

Perhetyön siirryttyä sosiaalihuoltolain mukaiseksi palveluksi perhetyötä voidaan tarjota nykyään jo varhaisemmassa vaiheessa tavoitteena aloittaa työskentely jo ennen kuin lapsen olosuhteet ovat merkittävästi vaarantuneet tai perhe tarvitsee vahvaa tukea selviytyäkseen. Varhaisemmassa vaiheessa työskentelyn aloittaminen perheiden kanssa ja ylipäänsä ennaltaehkäisevään työhön panostaminen on otettu käyttöön paikoittain Suomen kunnissa. Imatran kaupunki on toiminut yhtenä esimerkkinä siinä, miten lastensuojelumenoja on saatu hillittyä, kun ennaltaehkäisevään työhön on panostettu (esim. Kähkönen 2013). Imatralla herättiin suuriin lastensuojelun kustannuksiin 2000-luvun alkupuolella, ja sen seurauksena lähdettiin kokeilemaan toisenlaista keinoa auttaa lapsiperheitä. Kaupunki lisäsi huomattavan määrän resursseja perhetyöhön palkkaamalla lisää perhetyöntekijöitä. Tuloksena on ollut huomattavat taloudelliset säästöt lyhyessä ajassa lastensuojelutarpeen vähennyttä. Vaikka varhaisemmasta puuttumisesta ja varhaisemmasta palvelun tarjoamisesta on positiivisia kokemuksia

sekä perheiden hyvinvoinnin, että kuntien taloudellisten säästöjen kannalta, ja joissakin kunnissa työntekijäresursseja on lisätty, suurimmassa osassa kuntia työntekijäresurssit ovat vielä riittämättömät.

Perhetyön kautta puututaan johonkin perheessä, ja pyritään vaikuttamaan tietoisesti perheen elämään ja arkeen. Lähtökohtana on se, että perhe on jonkinlaisessa muutosprosessissa ja tavoitteena on yleensä aina jonkinlainen muutos liittyen perheen tai perheenjäsenten vuorovaikutus- tai toimintatapoihin, suhteisiin, ajatus- ja uskomusjärjestelmiin tai identiteettiin. Muutokseen pyritään dialogisessa yhteistyösuhteessa perheen ja perhetyöntekijöiden välillä. Muutostyö tapahtuu pääosin perheen omana työnä muun muassa pohtimisen, arjessa elämisen, epäonnistumisien ja yrityksien kautta. Työntekijän tärkeä rooli on olla kumppani muutoksen polulla, ja auttaa tarvittavien ja tilanteeseen sopivien apuvälineiden avulla perhettä muutosprosessissa. Perhetyön tavoitteet ovat jokaisen perheen kohdalla yksilölliset ja näin ollen erilaiset riippuen perheen elämäntilanteesta, mutta yhteistä on se, että tavoitteiden kautta tähdätään tilanteeseen, jossa perhe selviytyy itsenäisesti ja kykenee ratkaisemaan ongelmia ilman ulkopuolisia tukitoimia. Yhtenä onnistumisen merkinä perhetyössä voikin olla perhetyön päättäminen perheessä ja perhetyön tuen muuttuminen tarpeettomaksi. (Reijonen 2005, 10–11, 55; Uusimäki 2005, 57–58; Rönkkö & Rytönen 2010, 27–29, 55, 72, 81.)

2.2 Perhetyön muodot

Sosiaalitoimen alaisena tehtävää perhetyötä voidaan kuvata perhetyönä, jolla on omat itsenäiset tehtävänsä, työmuotonsa ja työntekijänsä. Se on työmuoto, jolle on määriteltä oma itsenäinen perustehtävänsä, ja joka keskittyy tavoitteelliseen ja suunnitelmalliseen työskentelyyn perheen kanssa. (Rönkkö & Rytönen 2010, 31.) Käytännössä myös sosiaalitoimen alaisen perhetyön työkäytännöt voivat olla hyvinkin kirjavia ja vaihtelevia, vaikkakin perhetyön muodot ovat jäsentyneet ja kehittyneet hyvää vauhtia. Työkäytäntöjen ja perhetyön muotojen moninaisuus selittyy ehkä osaksi sillä, että perheiden tilanteet ovat hyvin monenlaisia ja tarve on erilainen. Perheet ovat erilaisia, ja näin ollen myös heille parhaiten sopivat tai heitä parhaiten tukevat työskentelytavat

ovat erilaisia. Perhetyö muotoutuu toisaalta perheen tilanteen, tarpeen ja toiveiden mukaan, mutta toisaalta käytännön tasolla myös resurssien mukaan.

Heinon ym. (2000, 23) mukaan tukemisen tapa voi vaihdella arjessa auttamisesta ja yhdessä tekemisestä terapeuttiin keskusteluihin ja vanhempien kasvatukselliseen ohjaamiseen. Suurin osa perhetyöstä on lasten tilanteen ja vanhemmuuden arviointia, joka perustuu työntekijän perheessä tekemiin havaintoihin. Psykosiaalinen tuki on keskeinen perhetyön muoto, mutta sen lisäksi ja rinnalla tärkeitä työmuotoja ovat myös kodinhoito- ja muut perheen arjen sujumista helpottavat ja tukevat palvelut. Konkreettisilla tuen muodoilla voidaan ratkaisevasti parantaa perheen toimivuutta ja hyvinvointia. Työtapojen erilaisuuteen ja laatuun vaikuttavat esimerkiksi työntekijöiden erilaiset koulutustaustat, ammatillinen osaaminen ja kokemus, sekä se, tehdäänkö työtä yksin vai parityöskentelyinä. (Heino 2008, 52; Heino ym. 2000, 23; Rönkkö & Rytönen 2010, 41.)

Perhetyötä toteutetaan perhetapaamisina, keskusteluina, kotikäynteinä tai perhekuntoutuksena (Rönkkö & Rytönen 2010, 41). Perhetyö voi järjestää erilaista ryhmätöitä vanhemmille, lapsille tai koko perheille, tai esimerkiksi lapsiparkki voi olla osa perhetyön toteutusta. Sopiva perhetyön muoto pyritään löytämään perheen kanssa yhdessä keskustelemalla, arvioimalla ja kokeilemalla. Uusimäen (2005) tutkimuksessa tuli selkeästi esille se, miten monimuotoisia perhetyön tehtäväkuvaukset ovat ja miten perhetyöntekijöiltä vaaditaan joustavuutta erilaisiin työmuotoihin. Heinon ym. (2000) raportista käy ilmi, että perhetyön käytännöt ovat osittain ”hakusessa”, ja että olisi tarpeen määritellä selkeämmin perhetyön raamit ja rajat. Perhetyössä, kuten muissakin sosiaalialan työmuodoissa, raamit helpottavat ja selkeyttävät työnkuvaa ja ohjaavat työtä oikeaan suuntaan. Niiden tulee olla kuitenkin joustavat, jotta työn kautta voidaan vastata erilaisiin perhetilanteisiin ja erilaisten perheiden pulmatilanteisiin.

Sosiaalityöntekijällä ja perhetyöntekijällä on tärkeää tiedostaa omat työ- ja vastuualueensa perhetyön suunnittelussa, toteuttamisessa ja arvioinnissa. Myös toisen työn tunteminen on tärkeää ja tiedonkulun tulee olla avointa. Sosiaalityöntekijän ja perhetyöntekijän näkemykset perhetyön toteutustavoista voivat erota huomattavastikin, mikä voi aiheuttaa hämmennystä ja ristiriitoja sekä työntekijöiden että asiakkaiden nä-

kökulmasta. Toimeksiantoon tai sen tulkintaan liittyvät epäselvyydet heijastuvat helposti myös perhetyön sisältöön (mt., 47) ja tärkeää olisikin, että tavoitteet perhetyölle asetettaisiin yhdessä asiakasperheen, sosiaalityöntekijän ja perhetyöntekijän kanssa. Ristiriitaa voi aiheuttaa esimerkiksi se, että sosiaalityöntekijä on asemansa vuoksi päättöntekijä, ja hänellä koetaan olevan enemmän valtaa. Perhetyöntekijä puolestaan pääsee usein lähemmäs perhettä ja saa luotua perheeseen paremman kontaktin kuin sosiaalityöntekijä. Uusimäen (2005, 120) tutkimuksessa tulivat esille sosiaalityöntekijän ja perhetyöntekijän välisen yhteyden haasteet. Ongelmallisena nähtiin esimerkiksi sosiaalityöntekijän ja perhetyöntekijän epätasavertaisuuden kokemus sekä perhetyöntekijöiden kokemus siitä, etteivät sosiaalityöntekijät arvostaneet heidän työtään ja osaamistaan. Myös vaitiolovelvollisuuteen ja sen taakse piiloutumiseen liittyvä haaste nähtiin ongelmallisena yhteistyön kannalta. Työntekijöiden yhteistyön toimivuudella nähtiin olevan merkitystä perhetyön onnistumiseen. (mt., 120–121.)

2000-luvun aikana kehitystä on tapahtunut, ja esimerkiksi moniammatillinen yhteistyö on noussut yhdeksi tärkeäksi työtavaksi myös perhetyön keskuudessa. Perhetyöntekijän ja sosiaalityöntekijän välisen yhteistyön lisäksi perhetyö voi tehdä tiivistä yhteistyötä esimerkiksi perheneuvolan, mielenterveys- ja päihdetyön tai oppilashuoltohenkilöstön kanssa. Kaarina Isoherrasen (2005, 13–14) mukaan moniammatillisen yhteistyön lähtökohtana on yhteinen tehtävä suoritettavana, tai ongelma ratkaistavana, ja mukana on eri tiedon ja osaamisen näkökulmia. Toimivassa moniammatillisessa yhteistyössä korostuvat asiakaslähtöisyys, vuorovaikutustietoinen yhteistyö, rajojen ylitykset ja verkostojen huomioiminen (mt., 13–14). Kun yhteistyö on toimivaa, on helpompi määrittellä mikä on kenenkin osa-alue työn toteuttamisessa ja mitkä ovat yhteisiä tavoitteita.

Perhetyötä jaotellaan usein ennalta ehkäisevään ja korjaavaan työhön (esim. Uusimäki 2005, 48). Ennalta ehkäisevällä työllä ajatellaan voivan vaikuttaa perheen tilanteeseen jo varhaisemmassa vaiheessa, ja näin estää korjaavan työn tarve. Rönkkö ja Rytönen (2010, 32–34) jäsentävät perhetyön muotoja sen mukaan, millaista tukea perheet tarvitsevat. He jakavat perhetyön ehkäisevään perhetyöhön, kriisiperhetyöhön sekä korjaavaan perhetyöhön.

Ehkäisevä perhetyö pyrkii ylläpitämään ja lisäämään perheiden hyvinvointia muun muassa neuvonnan ja opastuksen, perheiden aluillaan olevien ongelmien tunnistamisen ja niiden esille ottamisen, sekä perheille sopivien toimintatapojen luomisen kautta. Ehkäisevää perhetyötä voi olla esimerkiksi lapsen harrastuksessa tukeminen, vertaisryhmätoiminta tai erilaiset lasten ryhmät. Ehkäisevää työtä voi olla myös suunnitelmallinen ja tavoitteellinen perhetyö, jolloin perheelle riittää mahdollisesti lyhyt ajanjakso perhetyön tukea, tai tavoitteena on selvittää jakson aikana perheen tilannetta. (mt., 32–33.)

Kriisiperhetyö liittyy nimenmukaisesti tilanteeseen, kun perhettä kohdanneessa kriisissä perheelle tarjotaan perhetyötä selviytymisen tueksi. Kriisitilanne, kuten perheenjäsenen äkillinen vakava sairastuminen, kuolemantapaus, onnettomuus, tai vanhempien vaikea erotilanne, voivat johtaa siihen, että perheen toimintakyky lamaantuu ja tukea tarvitaan arjesta selviytymiseen ja käytännön asioiden hoitamiseen. Kriisitilanteessa perheen voi olla vaikea itse tunnistaa avuntarvetta, tai perheellä ei välttämättä ole kykyä ymmärtää hakea itse apua, jolloin ulkopuolinen apu ja arvio ovat tärkeässä asemassa. (mt., 33–34.) Kriisiperhetyö kuvastaa hyvin perhetyön luonnetta siltä osin, että perhetyöntekijän työ voi olla hyvin nopeasti vaihtuvaa, suunnitelmat ja aikataulut voivat mennä uusiksi lyhyelläkin varoitusajalla ja kyseisellä hetkellä niin sanotusti vähemmän akuutissa tarpeessa olevien perheiden kanssa työskentelyä voidaan joutua hetkellisesti vähentämään. Perhetyön resurssit ovat yleensä tehokäytössä koko ajan, joten muuttuvat tilanteet muuttavat yleensä sekä työntekijöiden että perheiden aikatauluja.

Korjaava perhetyö liitetään lastensuojelun perhetyön toimialueeseen, jolloin sosiaalityöntekijä on myös vahvasti mukana työskentelyssä. Korjaavan perhetyön asiakkaat elävät arkeaan vaikeissa perhetilanteissa. Korjaavasta työstä puhutaan silloin, kun perheen ongelmat ovat kärjistyneet, ja perhetilanteeseen on puututtava, jotta tilanne ei mene pahemmaksi. Tilanteet voivat olla pitkittyneitä, ja huoli lasten pärjäämisestä voi olla jo hyvinkin suuri. Ongelmat voivat liittyä perheen elämäntapoihin, vanhempien kykyyn huolehtia lapsistaan, tai muuhun syyhyn, jonka vuoksi perheenjäsenten turvallisuus ja hyvinvointi ovat olleet jo pidemmän aikaa uhattuna. Korjaavan perhetyön

muotona voi olla esimerkiksi perheen tukitoimien tarpeen selvittämistä, lastensuojelun tarpeen arvioimista tai pitkään jatkuneen ongelmatilanteen pysäyttämistä. (mt., 34)

Rönkkö ja Rytönen (mt., 34–35) pitävät jaotteluna suuntaa antavana ja jäsentävänä, eikä tarkoituksena ole liikaa lokeroita perhetyötä pelkästään joksikin tietyksi perheiden kohdalla. Perheiden tilanteet voivat vaihtua, ja toisaalta perhetyötä toteutettaessa esille voi tulla asioita, jotka muuttavatkin perhetyön muotoa. Ennalta ehkäisevän perhetyön tarvetta peräänkuulutetaan koko ajan yhä enemmän, jotta perheet saisivat tukea ajoissa, ennen kuin ongelmat kasaantuvat ja tarvitaan raskaampia tukitoimia. Varhaiseen puuttumiseen ja matalan kynnyksen palveluihin on lisätty resursseja sosiaalityön ja perhetyön puolella, mutta toisaalta korjaava työ vie käytännössä kuitenkin osan niistäkin resursseista, koska korjaavaa työtä ja kriisityötä vaativat perheet ovat sillä hetkellä akuutimmassa avun tarpeessa. Kehä jatkuu samanlaisena siihen saakka, että resurssit saadaan riittäviksi molempiin perhetyön muotoihin. Merkityksellistä perhetyön toteutumisen, onnistumisen ja vaikuttamisen kannalta on myös se, että ihmisillä on yleisesti ottaen positiivisempi ja vastaanottavaisempi asenne ennalta ehkäisevää, ilman lastensuojeluasiakkuutta tarjottavaa perhetyötä kohtaan.

2.3 Perhetyön asiakasprosessi

Sosiaalihuoltolain ja lastensuojelulain mukainen asiakasprosessi on rakenteeltaan samankaltainen (Kettunen & Ihalainen 2016, 109–110); Prosessi alkaa asian vireille tulosta, kun lastensuojeluun tai sosiaalihuoltoon tulee tieto mahdollisesti avun tarpeessa olevasta lapsesta. Asiakasprosessi voi päättyä palvelutarpeen arvion jälkeen siihen, ettei asiakkuutta aloiteta. Tässä tutkimuksessa keskityn lastensuojelu- ja sosiaalihuoltolain mukaisiin asiakasprosesseihin, joissa on aloitettu perhetyön asiakkuus. Asiakkuudella tarkoitan tutkimuksessani tilannetta, kun lapselle on määritelty lastensuojelu- tai sosiaalihuoltolain mukaisena palveluna perhetyö ja lapsi on näin ollen perhetyön asiakas.

Prosessin onnistuminen edellyttää toimivaa yhteistyötä lapsen ja perheen kanssa. Työn tulee olla alusta loppuun lapsen edun mukaista sekä suunnitelmallista, jotta se olisi

vaikuttavaa ja tuloksellista. Suunnitelmallisuudella tarkoitetaan tavoitteiden asettamista, keinojen määrittämistä tavoitteiden toteutumiseksi sekä arviointia ja tarkastelua. (Nyrhinen 2016, 88.) Heino, Berg ja Hurtig (2000) ovat tutkimuksessaan eritelleet perhetyön asiakasprosessin etenemisen vaihemallin neljään osaan, joita ovat 1) asiakkaan tulo perhetyön piiriin; ensiarviointi, 2) työskentelyn aloittaminen; suunnitelma, 3) työskentely ja sen arviointi sekä 4) lopettaminen; jatkosuunnitelma ja loppuarviointi.

Yleensä lastensuojelun ja sosiaalihuollon asiakasprosessi käynnistyy lapsesta tai nuoresta tehdyn ilmoituksen jälkeen. Ilmoitus voidaan tehdä yhdessä huoltajan kanssa esimerkiksi neuvolassa, päiväkodissa tai koulussa, tai se voidaan tehdä ilman huoltajan suostumusta tai tietoa asiasta. Riittää, että ilmoittajalla on huoli lapsen tai nuoren tilanteesta. Lasten ja nuorten parissa työskentelevillä on velvollisuus tehdä lastensuojelu- tai sosiaalihuoltolain mukainen ilmoitus, mikäli he työssään saavat tietää lastensuojelun tai sosiaalihuollon tarpeesta olevasta lapsesta. (Kettunen & Ihalainen 2016, 110.)

Kun sosiaalityöntekijä ottaa vastaan ilmoituksen lapsesta, hän arvioi välittömästi lapsen mahdollisen kiireellisen lastensuojelutarpeen. Sen jälkeen lapselle aloitetaan palvelutarpeen arvio, joka tulee tehdä kolmen kuukauden kuluessa asian vireille tulosta. Palvelutarpeen arvio on tärkeä vaihe asiakasprosessia, jonka aikana sosiaalityöntekijä selvittää ja arvioi lapsen ja perheen kokonaistilannetta ja mahdollista tuen tarvetta. Jokaisella lapsella on oikeus tulla kuulluksi ja tuoda esille omat toivomuksensa palvelutarpeen arvio-vaiheessa. Arviointia voidaan tehdä muun muassa havainnoinnin, lomakkeiden, kotikäyntien ja neuvolan yhteistyön kautta. (mt., 110–111.) Perhetyö tai muu sosiaalihuolto- tai lastensuojelulain mukainen tukimuoto voidaan aloittaa jo ennen palvelutarpeen arvion valmistumista, eli sitä ei tarvitse saada valmiiksi ennen kuin sosiaalityöntekijä voi tarjota palveluita perheelle.

Mikäli lastensuojelun tai sosiaalihuoltolain mukainen asiakkuus aloitetaan ja perhetyötä tai muita palveluja tarjotaan, asiakkaana olevalle lapselle tulee laatia asiakassuunnitelma yhteistyössä lapsen ja hänen huoltajiensa kanssa. Asiakassuunnitelma on keskeinen työväline sekä lastensuojelun että sosiaalihuoltolain puolella, ja sosiaalihuoltolain uudistumisen yhteydessä asiakassuunnitelmalle on annettu entistä suurempi painoarvo. Asiakassuunnitelma tulee tehdä yhdessä asiakkaan kanssa, ja olennaista on,

että asiakkaan näkemykset on kirjattava ja huomioitava. Asiakassuunnitelmaan kirjaan olosuhteet ja tavoitteet, lapsen ja perheen tuen tarve, palvelut ja tukitoimet, arvioitu aika tavoitteiden toteutumiseksi sekä mahdolliset osapuolten erilaiset näkemykset. Tavoitteena perhetyölle voivat olla esimerkiksi vanhemman voimavarojen tai arjen sujuvuuden lisääntyminen, kasvatuksellisiin asioihin toimivien toimintamallien löytyminen tai sosiaalisen verkoston vahvistuminen. Asiakassuunnitelma tarkistetaan vähintään kerran vuodessa, sekä tarpeen mukaan. (Kettunen & Ihalainen 2016, 111; Heino ym. 2000, 59; Nyrhinen 2016, 90–91.) Asiakassuunnitelmaan on tärkeää asettaa tarpeeksi konkreettiset tavoitteet, jotta niiden toteutumista on mahdollista seurata. Esimerkiksi vanhemmuuden tukeminen on suhteellisen kyseenalainen tai epämääräinen tavoite, koska se ei vielä kerro millä tavalla tai missä asioissa vanhempia tuetaan. Asiakassuunnitelma käsitteenä sekä asiakassuunnitelman sisältö on tärkeää avata myös lapselle hänen kehitystasonsa mukaisesti. Lapsella on oikeus olla tietoinen asiakkuudesta ja palvelusta, jota hänen nimellään perheeseen tarjotaan. Asiakassuunnitelma tulisi nähdä myös yhtenä keskeisenä ja tärkeänä työntekijän työvälineenä.

Perhetyö sisältää asiakassuunnitelman mukaista lapsen ja perheeseen kohdistuvaa ja heidän kanssaan työskentelyä ja toimimista. Työmuodot vaihtelevat asetettujen tavoitteiden mukaan. Perhetyö voi olla hyvin konkreettista auttamistyötä kotona yhdessä perheen kanssa tai erilaisiin ryhmiin osallistumista. Perhetyössä voidaan käyttää laajasti erilaisia työmenetelmiä ja –välineitä, muun muassa vanhemmuuden roolikarttaa, erilaisia kortteja tai lomakkeita keskustelun ja tilanteen näkyväksi tekemisen tukena, tai valokuvausta. Perhetyön kestolle ei ole määritelty aikarajaa, vaan perheen tilanteen mukaan perhetyön kesto vaihtelee muutaman kuukauden ajanjaksosta useisiin vuosiin. Perhetyön käyntitiheys vaihtelee perheen tilanteen mukaan. Esimerkiksi lastensuojelun asiakkuudessa oleville perheille perhetyö voi olla hyvinkin intensiivistä työskentelyä esimerkiksi huostaanoton tarpeen arvioimiseksi tai huostaanoton välttämiseksi. Toisen perheen kohdalla perhetyö voi tarkoittaa päivittäisiä kotikäyntejä, kun taas toisessa perhetilanteessa riittävät esimerkiksi viikoittaiset tai harvemmatkin käynnit. (Kettunen & Ihalainen 2016, 112–113; Rönkkö & Rytönen 2010, 213; Heino ym. 2000, 59.)

Perhetyön tavoitteena on usein se, että perhe löytää voimavaroja ja keinoja selviytyä arjesta itsenäisesti, tai saa mahdollisesti vahvistettua omaa sosiaalista tukiverkkoaan. Tarkoitus on, että perhetyö loppuu tietyssä kohtaa. Perheen tilannetta ja tavoitteita arvioidaan ja tarkistetaan. Perhetyölle määritetyn ajan päättyessä perhetyötä ja asetettuja tavoitteita on arvioitava perheen, perhetyöntekijöiden ja perhetyötä ohjanneen työntekijän näkökulmasta. Pitkät prosessit vaativat useita väliarviointeja ja mahdollisesti tavoitteiden ja perhetyön sisällön muokkaamista ja uudelleen määrittelyä (Rönkö & Rytönen 2010, 213). Mikäli yhteisessä neuvottelussa arvioidaan, että perhe alkaa pärjätä ilman perhetyön apua, sosiaalityöntekijä päättää perhetyön asiakkuuden (Heino ym. 2000, 65). Tämän myötä lastensuojelu- tai sosiaalihuoltolain mukainen asiakasprosessi voi joko päättyä lapsen kohdalla, tai se jatkuu, mikäli jokin muu lastensuojelu- tai sosiaalihuoltolain mukainen palvelu edelleen jatkuu tai aloitetaan uusi palvelu.

Ideaalitulanteessa perhe siis pääsee jaloilleen ja palvelu voidaan lopettaa. Perhetyön loppuminen voi kuitenkin tarkoittaa myös sitä, että perhetyön tuki ei ole enää riittävä tukimuoto turvaamaan lapsen ja perheen hyvinvointia, ja perhe lähtee esimerkiksi yhdessä perhekuntoutukseen tai lapsi sijoitetaan kodin ulkopuolelle. Vaikka lapsen ja perheen kanssa käytännön työtä tekevät usein pääosassa perhetyöntekijät, lapsen oikeuksien ja edun mukaisesta lastensuojelun toteutumisesta vastaa pitkälti lapsen asioista vastaava sosiaalityöntekijä, jolla on velvollisuus huolehtia työn suunnitelmallisuudesta ja arvioinnista (Nyrhinen 2016, 95–96). Tämän vuoksi on tärkeää, että sosiaalityöntekijä on mukana työskentelyssä ja on yhteydessä perheenjäseniin, jotta hän on tietoinen ja ajan tasalla perheen tilanteesta, ja jotta hänellä on riittävä tieto tehdä lapsen edun mukaisia päätöksiä esimerkiksi palveluiden suhteen.

3 LAPSEN OSALLISUUS PERHETYÖN ASIAKKUUDESSA

Osallisuutta korostetaan nykyään yhä enemmän, ja osallisuuden toteutuminen tuntuu olevan tavoitteena lähes kaikkialla. Osallisuuden edistäminen on esimerkiksi osa Suomen hallituksen ja Euroopan unionin tavoitteita, joissa se on nostettu yhdeksi merkittäväksi keinoksi köyhyyden torjumiseksi ja syrjäytymisen ehkäisemiseksi. Osallisuutta edistämällä ajatellaan voivan vähentää myös eriarvoisuutta. (Terveystieteiden tutkimuskeskus 2017b.)

Tutkimukseni kannalta olennainen näkökulma osallisuuteen on lapsen osallisuus perhetyön asiakkuudessa. Ensimmäisessä alaluvussa määrittelen osallisuutta yleisemmällä tasolla. Tämän avulla raamitan sitä, mistä näkökulmasta tutkimukseni käsittelee aihetta. Sen jälkeen tarkastelen osallisuuden lähtökohtia perhetyössä. Tässä alaluvussa tuon esille muun muassa sen, mitä laki säätelee osallisuuden toteutumisesta ja mitkä ovat sosiaalityön periaatteet asiakkaan osallisuuden toteuttamisesta. Viimeisessä alaluvussa perehdyn tarkemmin lapsen osallisuuden mahdollisuuksiin ja esteisiin.

3.1 Osallisuuden määrittelyä

Osallisuus on moniulotteinen käsite ja sen monimuotoisuuden vuoksi on mahdotonta antaa sille yhtä ainoaa määritelmää (Fleming 2012, 54). Laajasti ymmärrettynä osallisuus voidaan kuvata yhteisöön kiinnittymisenä, yhteisöön kuulumisena ja mahdollisuutena osallistua, toimia ja vaikuttaa (Hotari & Oranen & Pösö 2013, 149). Pirjo Hanhivaara (2006, 32) kuvaa osallisuutta yksilön kokemuksena, jossa olennaisinta on miettiä mihin henkilö on osallisena, sen sijaan että mietittäisi, missä ollaan osallisena. Hän kuvaa osallisuudessa olevan kyse yhteisyydestä ryhmään, yhteisöön tai yhteiskuntaan. Ihmisen kokemus ja tunne osallisuudesta edellyttää, että hänen kuulumisellaan ryhmään on jotain merkitystä, ja että hän tulee hyväksytyksi siinä omana itsenään. (mt., 32.) Tomi Kiilakosken (2008, 13) mukaan yksilön on mahdotonta olla osallinen yksin, minkä vuoksi yhteisön merkitystä osallisuudessa ei voida sivuuttaa. Yhteisö antaa mahdollisuuden osallisuuteen ja osallisuuden kokemukseen. Esimerkiksi identiteetin kehittymisen kannalta on ratkaisevaa, onko yksilöllä mahdollisuus olla osallisena itselle

merkittävässä yhteisöissä (Muukkonen 2013, 175). Mukana olemisen ja omiin asioihin vaikuttamisen lisäksi osallisena oleminen tarkoittaa myös mahdollisuutta muuttaa yhteisöä, johon kuuluu. Osallisuus on siis vastuun kantamista ja saamista oman ja koko yhteisön toimintakyvystä, sekä sitoutumista yhteisten asioiden parantamiseen. (Kiilakoski & Gretschel & Nivala 2013, 15.)

Osallisuus konkretisoituu usein toiminnan tasolla, ja selkeimpänä osallisuuden muotona nähdään usein mukana oleminen, yhdessä tekeminen ja osallistuminen. Toisaalta osallistumista voi olla yös tietoinen valinta olla osallistumatta. Yksi tapa määritellä osallisuutta on vertailla käsitettä osattomuuden tai syrjäytymisen vastakohtana. (Rönkkö & Rytönen 2010, 51.) Kiilakoski (2008, 10–12) määrittelee osallisuuden vastakohtia kolmen eri näkökulman; välinpitämättömyyden, osattomuuden ja syrjäytymisen kautta. Välinpitämättömyydellä hän viittaa siihen, että yksilölle on yhdentekevää yhteisönsä tai ympäristönsä asiat, eikä hän halua puuttua niihin. Osattomuudella hän tarkoittaa taloudellisen, kulttuurisen tai sosiaalisen pääoman puutetta yhteiskunnassa. Syrjäytymisen hän puolestaan määrittelee yksilön vetäytymisenä yhteisöstä joko omasta tahdostaan tai tahtomattaan. Kiilakoski näkeekin syrjäytymisen ehkäisyn yhtenä tärkeimmistä osallisuuden merkityksistä. (mt., 10-12.) Osallisuuden vastakohtana olevaa osattomuutta voidaan siis yleisesti kuvata yksilön sivuun jäämisenä, joka voi olla joko yksilön tietoinen valinta tai muista syistä johtuva ulkopuolella oleminen. Osattomuutta voi olla yksilön henkilökohtainen kokemus esimerkiksi siitä, ettei ole tullut otetuksi huomioon.

Osallisuuteen liitetään vahvasti oikeus saada tietoa ja mahdollisuus sen perusteella omaan mielipiteeseen. Muun muassa Rönkkö ja Rytönen (2010, 51) sekä Henna Pajulammi (2014, 141) kuvaavat osallisuuden yhdeksi lähtökohdaksi ihmisen oikeuden saada tietoa häntä koskevista suunnitelmista, päätöksistä, ratkaisuista, toimenpiteistä ja niiden perusteluista. Osallisuuden toteutumisen kannalta merkityksellistä ovat myös mahdollisuus ilmaista oma mielipiteensä tai saada siihen tukea, sekä mahdollisuus vaikuttaa omiin asioihinsa. Tieto ja tiedon saaminen ovat tärkeitä vaikuttamisen ja osallisuuden kannalta, ja osallisuuden toteutuminen voidaan nähdä olevan vaarassa ja jopa mahdotonta, jos ihminen ei pääse mukaan asioidensa käsittelyyn eikä hänelle anneta niistä tietoa. (Rönkkö & Rytönen 2010, 51; Pajulammi 2014, 141.)

Ihmisillä tulisi olla yhtäläiset oikeudet ja mahdollisuudet päästä osallisiksi. Beresfordin (mt., 29) mukaan asian huomioiminen poliittisissa ja organisatorisissa päätöksentekorakenteissa, sekä lisäksi ihmisten tukeminen osallisuuteen ovat välttämättömiä sen toteutumiseksi. Tuki voidaan jakaa 1) henkilökohtaiseen kehitykseen, esimerkiksi itsevarmuuden, itseluottamuksen ja itsetunnon lisäämiseen, 2) taitojen kehittämiseen eli niiden taitojen rakentamiseen mitä ihmiset tarvitsevat päästäkseen osallisiksi ja mitkä he itse kokevat ensisijaisiksi, 3) käytännön tukeen jotta he pääsevät osallistumaan ja käyttämään tietoa mitä heillä on, sekä 4) sen tukemiseen, että ihmiset saadaan yhteen ja toimimaan kollektiivisesti ryhmissä, ja saadaan toiminnalle myös hallinnollinen tuki ja rahoitus. (mt., 29.)

Jennie Flemingin (2012, 54) mukaan osallisuuteen liitettävät useat käsitteet, kuten liittyminen, osallistuminen, sitoutuminen ja inklusio, voivat yhdessä sekoittaa sen ymmärtämistä, mitä osallisuus on. Tämän vuoksi osallisuus on hyvä määrittää tarkemmin kulloinkin tarkastelussa olevasta näkökulmasta käsin. Tässä tutkimuksessa tarkastelen lasten osallisuutta ja mahdollisuutta osallisuuteen perhetyön asiakasprosessissa. Ymmärrän tässä yhteydessä osallisuuden lähtökohdiksi lapsen mukana olemisen asiakasprosessissaan, kuten asiakassuunnitelman laadinnassa, käytännön työmuodoissa sekä arviointivaiheessa. Lisäksi toisena keskeisenä lähtökohtana osallisuuden mahdollistumiselle näen lapsen riittävän tiedonsaannin sekä mahdollisuuden mielipiteensä ilmaisuun, ja sitä kautta mahdollisuuden olla osallisena. Koen tärkeäksi huomioida myös lapsen ja työntekijöiden välisen vuorovaikutuksen, ja sen merkityksen lapsen osallisuuteen. Työntekijöillä nähdään olevan aktiivinen rooli lapsen osallisuuden toteutumisen ja mahdollistamisen tukemisessa.

3.2 Osallisuuden lähtökohdat ja periaatteet perhetyössä

Tämän tutkimuksen kohteena olevaa perhetyötä ohjaavat lastensuojelu- ja sosiaalihuoltolaki, sekä niiden lisäksi muita lakeja ja sopimuksia. Laki määrittelee osallisuuteen liittyviä velvoitteita ja ohjeita, ja lain henki on hyvin selkeä; asiakkaan osallisuus tulee mahdollistaa. Perheiden ollessa lastensuojelun tai sosiaalihuollon, ja sitä kautta perhe-

työn asiakkaita, lapsi on virallisten asiakirjojen mukaan asiakas. Tätä on välillä vaikea hahmottaa, koska helposti puhutaan perheestä ja työskentely painottuu usein vanhempiin tai koko perheeseen. Lapsen hyvinvointia peilataan usein perheen hyvinvoinnin kautta ja perhetyön lähtökohtana voidaan ajatella, että työn keskiössä on perhe. Mikko Reijonen (2005) nostaa kuitenkin esille kysymykset siitä, mikä on lapsen rooli perhetyön kokonaisuudessa, ja työskentelevätkö perhetyöntekijät ainoastaan perheen aikuisten ja heidän elämäntilanteidensa parissa. Tämä on tärkeä näkökulma myös osallisuuden toteutumisen mahdollisuuksiin lasten osalta.

Lastensuojelulaki (13.4.2007/417) säättää lapsen osallisuudesta tavoitteenaan turvata lapsen osallisuuden mahdollisuudet. Suvianna Hakalehdon (2016, 45) mukaan lastensuojelulain selkeänä lähtökohtana on lapsen oikeus osallistua omaa elämäänsä koskevaan päätöksentekoon. Osallistumisoikeudet on turvattu useassa lastensuojelupykälässä (LSL 5§, 20§, 39a§, 42§, 86§), ja lain tavoitteena on, että lapsella olisi lastensuojeluasioissa tosiasiallinen mahdollisuus vaikuttaa itseään koskeviin päätöksiin. (Hakalehto 2016, 45.) Lain yksi keskeinen lähtökohta on lapsen mielipiteen ja näkemysten selvittäminen, ja lasten osallisuuden periaate hahmottuu lastensuojelulaissa oikeusperiaatteena. Lastensuojelulain tarkoittama osallisuus ei koske ainoastaan lapsen kuulemista, vaan osallisuusnormit velvoittavat koko lastensuojeluprosessin ajan. Osallisuuden tulisikin näyttäytyä kauttaaltaan aitona lapsen kanssa käytävänä vuoropuheluna koko lastensuojeluprosessin ajan, ja lapsen osallisuus tulisi turvata kaikissa lastensuojelun vaiheissa. (Pajulammi 2014, 403–405, 419.)

Lastensuojelulain 20§ mukaan lapsella on oikeus esittää mielipiteensä häntä koskevaan asiaan, ja oikeus siihen, että mielipide huomioidaan hänen ikää ja kehitystasoa vastaavasti. Yksi osallisuuden kannalta keskeinen asia on riittävä tiedonsaanti, jonka lain 5§ turvaa lapselle häntä koskevassa lastensuojeluasiassa. Perustelluista syistä lapsen osallisuutta voidaan rajoittaa, mutta ongelmallisissakin tilanteissa tulisi liikkeelle lähteä siitä, miten osallisuus voidaan toteuttaa lasta samalla suojaten. Lapsen oikeus olla osallistumatta on myös osa osallisuutta. Lapsella ei ole näin ollen velvollisuutta ilmaista näkemyksiään. (Hakalehto 2016, 45–47.) Lastensuojelulain 20§ mukaan lapsen mielipide voidaan jättää selvittämättä vain siinä tapauksessa, jos selvittäminen vaarantaa lapsen terveyttä tai kehitystä, taikka se on muutoin ilmeisen perusteltua. Lastensuojelus-

sa lapsen oma osallisuus katsotaan tärkeäksi juuri sen vuoksi, että lastensuojeluasiat vaikuttavat merkittäväällä tavalla lapsen elämään. (Pajulammi 2014, 415–416.)

Sekä sosiaalihuoltolaki (1304/2014) että laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista (22.9.2000/812) huomioivat osallisuuden. Sosiaalihuollon asiakaslain 4 § mukaan sosiaalihuoltoa toteutettaessa on otettava huomioon asiakkaan toivomukset, mielipide, etu ja yksilölliset tarpeet sekä muutenkin kunnioitettava asiakkaan itsemääräämisoikeutta. Lain 8§ mukaan asiakkaalle tulee mahdollistaa osallistuminen ja vaikuttaminen palvelujensa suunnitteluun ja toteuttamiseen ja päätöksiä tehdessä ensisijaista on asiakkaan etu ja sen huomioiminen. Sosiaalihuoltolain 10 § velvoittaa palveluja antaessa ja kehitettäessä kiinnittämään erityistä huomiota lasten ja nuorten tarpeisiin ja toivomuksiin.

Perhetyön asiakkuuden lähtökohta voi olla sellainen, ettei asiakas välttämättä koe voitavansa vaikuttaa asiakkuuden alkamiseen. Asiakas, lapsi tai vanhempi, voi kokea erityisesti lastensuojelun kautta tulevan asiakkuuden vastentahtoisena ja niin sanottuna ”pakkona”, jolloin kokemus osallisuuden ja vaikuttamisen mahdollisuudesta voi olla sillä hetkellä hyvinkin vähäinen. Osallisuuteen kytkeytyy myös valta ja se, kenellä sitä on tai kuka sitä käyttää. Beresfordin (2012, 29) mukaan osallisuuteen liittyy kysymys vallan erottamisesta ja sen vuoksi keskustelut voimaantumisen ja osallisuudesta ovat tiiviisti limittäin. Keskustelut osallisuudesta ovat usein yhteydessä ihmisten kokemaan vallan puuttumiseen. Ihmiset haluavat olla osallisina käyttämässä vaikutusvaltaansa ja tekemässä muutoksia, jotka koskettavat heidän elämäänsä. (mt., 29.) Sosiaalitoimen tukimuotona tarjoama perhetyö voi tuntua perheestä liialliselta puuttumiselta heidän yksityiselämäänsä, ja se voidaan kokea vaihtoehdottomana palveluna, joka täytyy vianomaisten kehotuksesta ottaa vastaan. (Rönkkö & Rytönen 2010, 213.) Päätöksen asiakkuuden alkamisesta tekee sosiaalityöntekijä, ja osallisuuden mahdollisuudet voivat tuntua asiakkaasta alkuvaiheessa tämän vuoksi vähäisiltä. Näissä tilanteissa on erityisen tärkeää saada rakennettua perheen ja työntekijöiden välille luottamuksellista suhdetta, ja sitä kautta saada perhe motivoitumaan ja osalliseksi työskentelyyn.

Käytännön perhetyössä korostetaan perheiden omien voimavarojen käyttöönottoa eli voimaantumista (Puroila 2004, 1). Voimaantumisen on kyse siitä, että ihmisellä on

mahdollisuuksia ja resursseja osallistua omaa elämäänsä koskeviin toimintoihin ja päätöksiin, käyttää valtaa häntä koskevissa asioissa. Tarkoituksena on, että yksilö tai yhteisö tulee kykeneväksi kontrolloimaan omia olosuhteitaan ja saavuttamaan päämäärään, ja tätä kautta auttamaan itseään ja muita. (Askheim 2003, 230–231.) William Beardsleen (2002, 226) mukaan vaikeassa tilanteessa olevalla perheellä itsellään on usein voimavaroja, mutta perheellä ei ole konkreettista tietoa siitä, miten tilanteessa tulisi toimia.

Osallisuuden ja vallan jakamisen ongelmiin, sekä voimaantumisen kokemuksiin, voidaan vaikuttaa monissa tilanteissa. Asiakkaan kuunteleminen, hänen näkemystensä huomioon ottaminen, ja riittävä tiedon jakaminen ovat merkityksellisiä asioita osallisuuden kokemuksen syntymisen kannalta. Asiakkaiden tietämättömyys vaikuttamisen mahdollisuuksistaan tai esimerkiksi uupuminen voivat estää heitä vaatimasta heille kuuluvaa valtaa ja osallisuutta, ja taistella vallan puutetta ja syrjäyttämistä vastaan. Asiakkaat eivät aina tiedä mahdollisuuksiaan, eivät halua kysellä liikaa tai ovat haluttomia valittamaan. Hyvin usein asiakkaiden puolelta tulevat aloitteet rajoittuvat tietynlaisiin, luottavaisimpiin ja itsevarmimpiin ihmisiin, ja ne heijastavat eriarvoisuuden hallitsevia malleja, esimerkiksi suhteessa ikään, luokkaan, kulttuuriin, uskoon, sukupuoleen, seksuaalisuuteen ja vammaisuuteen. (Beresford 2012, 29). Osallisuus ja siihen pyrkiminen ovat näin ollen tärkeitä lähtökohtia lastensuojelun ja sosiaalihuollon perhetyön asiakkuuden toteutumisessa. Perheenjäsenten osallisuuden huomioiminen antaa myös enemmän mahdollisuuksia heidän voimaantumiseensa. Tiina Muukkosen (2013, 175) mukaan lasten ja vanhempien osallisuus perhetyössä liittyy kohtaamiseen, kuulemiseen ja jakamiseen. Yhteistyön perheiden ja työntekijöiden välillä tulisi mahdollistaa kaikkien osapuolten osallisuus ja moniääninen vuoropuhelu perheen tilanteesta, tarpeista, toiveista ja odotuksista.

Perhetyö perustuu asiakkaan kanssa yhdessä ja yhteisymmärryksessä laadittuun asiakassuunnitelmaan sosiaalihuollon asiakaslain 7§ mukaisesti, ja sitä edeltää sosiaalityöntekijän tekemä lastensuojelutarpeen arvio (Heino 2013, 104–105; Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 22.9.2000/812). Yhdessä ja yhteisymmärryksessä laadittu asiakassuunnitelma tarkoittaa periaatteessa sitä, että asiakas eli lapsi on mukana ja osallistuu asiakassuunnitelmansa tekemiseen ikänsä ja kehitystasonsa

mahdollistamalla tavalla, ja on näin ollen tietoinen asiakassuunnitelmansa sisällöstä. Tutkimukset ovat kuitenkin kertoneet käytännön olevan usein myös muuta. Marjatta Bardyn ja Tarja Heinon (2013, 35) mukaan tärkeintä on varata aikaa ja luoda tilaa asiakkaiden ja työntekijöiden kiireettömään kohtaamiseen, suunnitteluun, arviointiin ja seurata tilanteen kehittymistä yhdessä. Kaikille on tarjottava mahdollisuus tulla kuulluksi ja kuulemisen lisäksi merkityksellistä on se, miten tietoa ja asiakkaan osallistumista käytetään esimerkiksi päätöksenteossa.

3.3 Lapsen osallisuuden mahdollisuudet ja esteet

Osallisuus on ihmisarvoon kuuluvaa oikeutta tulla kuulluksi, ilmaista mielipiteensä ja osallistua itseä ja yhteisöä koskevaan päätöksentekoon tasa-arvoisena päätöksentekijänä (Halme, Vuorisalmi & Perälä 2014, 107). Myös lapsilla ikään katsomatta on perusoikeus tulla kuulluksi itseään koskevissa asioissa. Lapsen osallisuus on huomioitu ja määritelty YK:n lapsen oikeuksien sopimuksessa, jonka mukaan oikeus osallisuuteen kuuluu kaikille lapsille. Sopimus velvoittaa julkisen vallan käyttäjät takaamaan lapsille osallistumisen ja mielipiteen ilmaisemisen mahdollisuudet kaikissa heitä koskevissa asioissa, ja ottamaan lapsen näkemykset huomioon lapsen iän ja kehitystason mukaisesti. (Yleissopimus lasten oikeuksista, artikla 12; Hotari, Oranen & Pösö 2013, 149.) Suomi on sitoutunut lasten osallisuuden turvaamiseen sitoutuessaan YK:n lapsen oikeuksien sopimukseen ja säätäessään perustuslakiin pykälän lapsen osallisuudesta. Suomen perustuslain (11.6.1999/731) 6 §:n mukaan lapsia on kohdeltava tasa-arvoisesti yksilöinä ja heidän tulee saada vaikuttaa itseään koskeviin asioihin kehitystason mukaisesti.

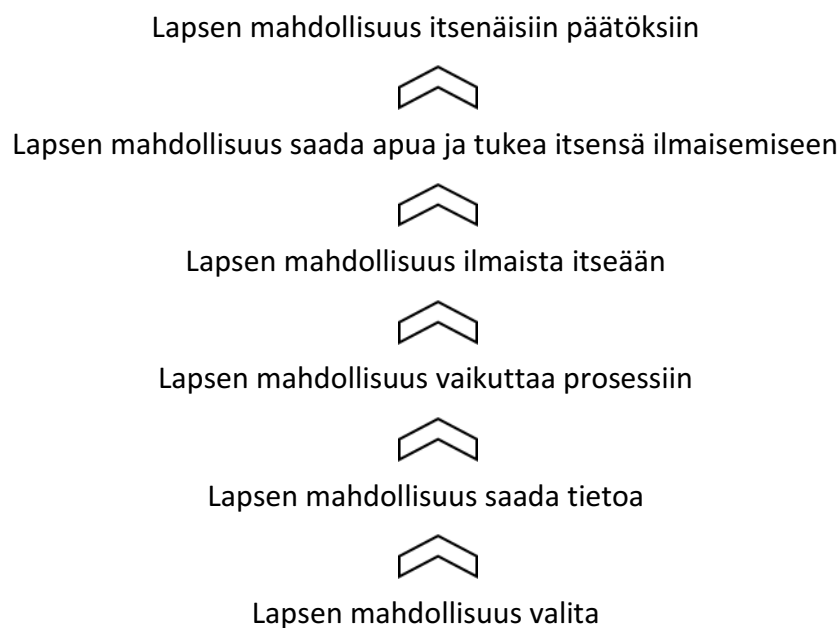
Pajulammi (2014, 144–146) kuvaa lapsen osallisuutta eräänlaisen sateenvarjokäsitteen kautta, jonka alle voidaan juridisessa kielessä katsoa kuuluvan lapsen puhevalta, lapsen kuuleminen, lapsen mielipiteiden selvittäminen ja lapsen näkemysten esittäminen sekä lapsen näkemysten huomioon ottaminen. Kuuleminen ja osallistuminen eivät kuitenkaan tarkoita sitä, että lapsi itse tai yksin voisi päättää kaikista itseään koskevista asioista, vaan aikuisella on vastuu alaikäisestä lapsesta. (Pekki & Tamminen 2002, 12; Pajulammi 2014, 143, 404–405.)

Pajulammen kuvaamana lapsen osallisuus ja sen mahdollistaminen kuulostavat helposti siltä, että kyse on suhteellisen yksinkertaisesta asiasta, eli siitä että otetaan lapsi huomioon osana kokonaistilannetta ja annetaan hänelle mahdollisuus osallistua ja tulla kuulluksi. Käytäntöjen ja prosessien toteuttamisessa on näkynyt usein kuitenkin enemmänkin aikuislähtöisyys, myös lapsia koskevissa palveluissa tai muissa asioissa, ja usein aikuiset ovat ohittaneet lapsen näkökulman, eivät välttämättä tietoisesti tai pahaa tarkoittaakseen. Lapsen osallisuutta ja osallisuuden mahdollisuuksia korostetaan kuitenkin yhä enemmän. Lapsilta kysytään yhä useammin mielipiteitä ja toiveita arkiin asioihin ylempienkin tahojen toimesta, esimerkiksi kouluruokaan, välituntitoimintaan, harrastuksiin tai vaikka kunnan puistoaluiden suunnitteluun liittyen. Lapsia halutaan mukaan politiikkaan ja joissakin kunnissa on nimetty erikseen esimerkiksi lapsivaltuustot. Päiväkotien ja koulujen päivitetyt varhaiskasvatus- ja opetussuunnitelmat korostavat lapsen osallisuutta, ja tämä on osaltaan saanut muutoksia aikaan varhaiskasvatuksen ja koulujen käytännöissä, ja tuonut osallisuuden käsitettä näkyvämmäksi ja tutummaksi sekä lasten että aikuisten keskuudessa. Myös sosiaali- ja terveydenhoitoalalla osallisuutta painotetaan koko ajan yhä enemmän. Toisaalta esimerkiksi Kuntaliiton (2011) kunnille teettämän kyselyn perusteella voidaan todeta, että lapsia ja nuoria on kuultu heikosti lasten ja nuorten hyvinvointisuunnitelman valmisteluvaiheessa ja tiedonkeruussa. Lapsen sivuun jäämistä tapahtuu siis edelleen sekä arkisissa tilanteissa että virallisissa prosesseissa. Koulussa oppilaan käytöksen muuttumista saatetaan kysyä ensimmäisenä vanhemmalta tai toiselta työntekijältä, kun oletetaan, ettei lapsi osaa tai halua itse kertoa; tai lapsen asiaa koskevissa palaverissa lasta ei välttämättä näy ollenkaan, koska kukaan ei ole huomannut pyytää häntä mukaan.

Osallisuudesta puhuttaessa käytetään rinnalla usein osallistumisen käsitettä, ja erityisesti lasten osallisuuteen liitetään usein ajatus lapsen toiminnallisuudesta, esimerkiksi osallistuminen johonkin tiettyyn aktiiviseen toimintaan tai päätöksentekoon (Pajulampi 2014, 143). Robert Adamsin (2008, 31) mukaan osallisuus on kokonaisvaltainen käsite aina kertaluonteisesta kuulemisesta tasavertaiseen kumppanuuteen vallan ottamisessa, ja osallistuminen on osa osallisuutta, mikä viittaa ihmisten toimimiseen aktiivisempina osana, ja siihen että ihmisillä on enemmän valinnanvaraa ja päätösvaltaa. On hyvä huomioida, ettei pelkkä osallistuminen välttämättä riitä, tai anna lapselle ko-

kemusta osallisuudesta, tai että lapsen osallistumattomuus voi olla myös osallisuutta, mikäli lapsella on itsellään ollut mahdollisuus valita osallistumisensa.

Osallisuutta on tarkasteltu ja kuvattu eri tasojen ja asteikkojen avulla. Valitsin tähän käsiteltäväksi Nigel Thomasin rakentaman tikapuut-mallin osallisuudesta, koska se sopii mielestäni hyvin nimenomaan lasten osallisuuden tarkasteluun. Malli toimii hyvänä pohjana osallisuuden määrittämiselle sekä osallisuuden toteutumisen tarkastelulle myös perhetyön asiakasprosessiin. Lähtökohtanaan lapsen oikeus osallisuuteen, Nigel Thomas (2002) on kuvannut osallisuuden ulottuvuudet jakamalla ne kuuteen eri osaan tikapuut-mallin avulla. Olen koonnut kuvioon 1. Thomasin määrittelemät osallisuuden ulottuvuudet alhaalta ylöspäin.

Kuvio 1. Osallisuuden ulottuvuudet Nigel Thomasin (2002) mukaan.

Thomasin (2002, 174–176) mallissa osallisuuden nähdään lisääntyvän sitä enemmän, mitä korkeammalle tikapuita nousee. Ensimmäisessä ulottuvuudessa lapsella on mahdollisuus valita, haluaako hän osallistua ja olla osallinen itseään koskevan asian selvittämisessä vai ei. Myös osallistumisesta kieltäytyminen katsotaan yhdeksi osallisuuden muodoksi. Perhetyön asiakkuudessa tämä voi tarkoittaa esimerkiksi tilannetta,

kun lapsen ja perheen kohdalla päätetään perhetyön aloittamisesta tai laaditaan asiakassuunnitelmaa perhetyön toteuttamiseksi.

Toinen ulottuvuus liittyy riittävän tiedon saamiseen, siihen että lapsi saa tietoa itseään koskevasta tilanteesta, omista oikeuksista ja siitä miten esimerkiksi oma asiakasprosessi tai muu häntä koskeva asia etenee. Tässä yhteydessä kuvaan Thomasin käyttämää käsitettä prosessista perhetyön asiakkuutena, sen alkuvaiheesta asiakkuuden loppuarvioon saakka. Riittävä tiedonsaanti voidaan tässä yhteydessä liittää siihen, kerrotaanko lapselle perhetyön asiakkuuden perusteista tai tavoitteista, sekä hänen oikeudestaan osallisuuteen. Kolmannessa ulottuvuudessa lapsella on mahdollisuus vaikuttaa omaan asiakasprosessiinsa eli esimerkiksi perhetyön sisältöön, työmuotoihin ja asiakkuuden etenemiseen. Vaikuttaminen on mahdotonta, mikäli lapsi ei pääse mukaan asian käsittelyyn, eikä saa riittävästi tietoa.

Neljäs ulottuvuus on lapsen mahdollisuus ilmaista itseään, omia ajatuksiaan ja mielipiteitään. Perhetyön asiakas on aina sosiaalihuollon tai lastensuojelun asiakas, ja hänellä on oikeus mielipiteisiin ja kuulluksi tulemiseen. Työntekijän tehtävänä on mahdollistaa tällaisia tilanteita lapselle. Osallisuuden viidennessä ulottuvuudessa lapsella on mahdollisuus saada apua ja tukea itsensä ilmaisemiseen. Työntekijällä on merkittävä rooli siinä, saako lapsi tarvittaessa apua ja tukea itsensä ilmaisemiseen ja mielipiteidensä esittämiseen. Työntekijä voi käyttää työskentelyssä esimerkiksi erilaisia työvälineitä, joiden kautta lapsen voi olla helpompi ilmaista itseään ja omia mielipiteitään oman ikä- ja kehitystason mukaisesti. Lapsi tarvitsee myös riittävästi aikaa itseilmaisuuksiin. Rönkön ja Rytkösen (2010, 52) mukaan lapsen osallisuutta tukee lapsen mielipiteen selvittäminen, sekä sen selittäminen, miksi mielipidettä kysytään ja mihin sitä tarvitaan.

Ylimpänä, kuudentena osallisuuden ulottuvuutena, on lapsen mahdollisuus itsenäiseen päätöksentekoon häntä itseään koskevassa asiassa. Perhetyön asiakkuudessa tämä voi käytännössä olla lapsen mahdollisuutta päättää esimerkiksi arviointivaiheessa siitä, tarvitseeko hän ja perhe perhetyön asiakkuutta jatkossa. Thomasin malli kuvaa mielestäni hyvin lapsen osallisuuden tasoja, ja tuo esille sen, miten yksinkertaisista ja pienistä asioista täytyy lähteä liikkeelle, jotta aito osallisuus voisi toteutua. Jotta ylin ulottuvuus saavutetaan, täytyy myös alemmat ulottuvuudet toteutua.

Lapsen osallisuuden esteet määritellään usein aikuisten kautta, aikuisten kiire ja puutteet vuorovaikutustaidoissa estävät lasten osallisuuden toteutumista. Osallisuuden esteenä voi olla ennakkooajatus siitä, että aikuiset tietävät paremmin, tai pelko siitä, että lapset ottavat ylivallan aikuisiin ja ammattilaisiin nähden. Pajulammi (2014, 151) ottaa esille myös käsityksen siitä, että lasten osallisuus lyhentäisi lapsuutta, mutta on itse sitä mieltä, että lasten tiedon arvostus on samalla lapsuuden arvostusta. Lapsen on tärkeää saada kokemuksia siitä, että hän voi osallistua itseään koskeviin asioihin eikä häntä ulkoisteta niistä. Pajulammen (mt., 151) mukaan lasten oikeuksista osallisuuteen ei ole riittävää tietoa, ei lapsilla eikä aikuisilla.

Sosiaalihuollon tai lastensuojelun asiakkaana olevat perheet eivät aina ole itse tietoisia omista oikeuksistaan, eivätkä vanhemmat, saati lapset itse, osaa välttämättä vaatia lapsen osallisuuden toteutumista. Osa vanhemmista voi kokea, ettei lapsen mukanaololla ole jossain kohtaa merkitystä, tai voi olla jopa niin, etteivät vanhemmat halua lasta esimerkiksi kuultavan. Mikäli myös työntekijät sortuvat välillä samanlaiseen ajatteluun, lapsen ja nuoren osallisuuden mahdollisuudet ovat estetty aikuisten toimesta jo alkumetreiltä saakka. On tärkeää tiedostaa, kuinka paljon aikuiset vaikuttavat lapsen osallisuuden mahdollisuuteen ja toteutumiseen, ja kuinka suuri merkitys työntekijän toiminnalla ja pelkästään asenteellakin on osallisuuden mahdollistamiseen. Lasten ja perheiden kanssa työskenneltäessä voi tulla ja tulee eteen myös tilanteita, ettei lasta ehditä kuulla tai voida ottaa mukaan selvittelyyn asian kiireellisyyden tai akuutin luonteen vuoksi juuri sillä hetkellä, mutta silloinkin on tärkeää miettiä, missä kohtaa siihen on mahdollisuus.

4 TUTKIMUKSEN TOTEUTUS

4.1 Tutkimuksen tavoitteet ja tutkimustehtävä

Olen kiinnostunut perhetyön asiakkuudessa olevien lasten osallisuuden mahdollisuuksista ja osallisuuden kokemuksista. Tässä tutkimuksessa tarkoitan lapsilla alaikäisiä 0-18-vuotiaita lapsia, jotka ovat perhetyön asiakkuudessa. Tutkimukseni kohdistuu 10-15-vuotiaisiin lapsiin. 15-vuotias voidaan määritellä iän mukaan myös nuoreksi, mutta tässä yhteydessä en näe syytä erotella ikäluokkaa vaan puhun yleisesti lapsista. Usein asioita selvitetään ja määritellään aikuisten näkökulmasta, ja aikuisten ääni pääsee yhteiskunnassamme paremmin ilmoille lapsen äänen jäädessä useammin taka-alalle. Tämä voi johtua esimerkiksi siitä, että lähtökohtaisesti tutkijan on helpompi saada tutkimusaineistoa aikuisten kautta tai siitä, että aikuisten ääntä on arvostettu enemmän suhteessa lapsen ääneen. Voiko lapsi tuottaa tärkeää ja arvokasta tietoa kokemustensa kautta, huolimatta siitä, että ikävuosia ja elämäkokemusta ei ole kertynyt vielä ajallisesti pitkältä ajanjaksolta? Onko lapsella kykyä tuottaa riittävän laadukasta tietoa?

Mielestäni lasten äänen esille tuominen on yhtä tärkeää kuin aikuisten, ja väitän, että lapsilla on myös arvokasta ja merkityksellistä tietoa tutkimuksen näkökulmasta. Lapsi tuottaa tietoa eri tavalla ja eri näkökulmasta, ja haastaa aikuisen tutkijan etsimään ja löytämään sopivan tavan tutkia ilmiöitä lasten näkökulmasta. Koen tärkeäksi tuoda juuri lasten ääntä tietoisuuteen, koska lapsiin kohdistuva työ on merkityksellisempää ja vaikuttavampaa silloin, kun huomioimme lapsen tarpeet ja toiveet heihin kohdistuvaa työtä suunniteltaessa ja toteutettaessa.

Osallisuutta korostetaan sosiaalihuolto- ja lastensuojelulaissa, ja palvelujärjestelmissä nostetaan tänä päivänä paljon esille asiakkaiden osallisuuden merkitystä ja osallisuuden kehittämistä. Tarkoitukseni on tutkia perhetyön asiakkaana olevien lasten osallisuutta perhetyön asiakkuudessa. Tavoitteenani on saada selville, miten lapset kokevat mahdollisuutensa osallistua ja vaikuttaa asiakkuuteensa liittyviin asioihin ja käytännön perhetyön toteutumiseen, miten he kokevat tulleet kuulluiksi, sekä millaisena he kuvaavat vuorovaikutussuhdettaan työntekijöiden kanssa. Antavatko lasten ja työnte-

kijöiden väliset kohtaamiset kokemuksen aidosta ja välittävästä vuorovaikutuksesta, vai ohittavatko työntekijät asiakkaan, tässä tapauksessa lapsen, heidän omilla näkemyksillään ja tulkinnoillaan?

Tutkimuskysymykseni on:

Millaisena lapsen osallisuus näyttäytyy perhetyön asiakkuudessa?

Alakysymyksiä ovat:

Miten lapset kokevat osallisuutensa ja mahdollisuuden osallisuuteen omassa asiakasprosessissaan?

Millaisena lapset kokevat vuorovaikutustilanteet työntekijöiden kanssa?

4.2 Fenomenologinen lähestymistapa

Tutkimukseni on luonteeltaan kvalitatiivinen eli laadullinen tutkimus. Kvalitatiivisessa tutkimuksessa lähtökohtana on todellinen elämä ja sen kuvaaminen mahdollisimman kokonaisvaltaisesti (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2010, 161). Laadullista tutkimustapaa voidaan luonnehtia ymmärtäväksi tai selittäväksi (Tuomi & Sarajärvi 2006, 27; Alasuutari 2011, 51). Tutkimukseni keskittyy ihmisten elämismaailmaan ja kokemuksiin, ja se muotoutuu laadulliseksi fenomenologiseksi tutkimukseksi. Ihmistieteissä tutkijan kiinnostus kohdistuu yleisesti toisiin ihmisiin, fenomenologisessa tutkimuksessa tutkija on kiinnostunut erityisesti ihmisten kokemuksista (Perttula 2005, 134). Timo Laine (2010, 29) määrittelee kokemuksen ihmisen kokemukselliseksi suhteeksi omaan todellisuuteensa. Kokemukset ovat keskeinen osa ihmiselämää ja ne ovat ihmisen elämässä jatkuvasti läsnä. Kokemuksen ajatellaan syntyvän vuorovaikutuksessa todellisuuden kanssa, eikä ihmistä voida ymmärtää irrallisena tuosta suhteesta.

Laineen (mt., 29-31) mukaan kokemus muotoutuu merkitysten kautta, ja merkitykset ovat fenomenologisen tutkimuksen varsinainen kohde. Merkityksiä tarkastelemalla

kykenemme ymmärtämään kokemusta. Tässä tutkimuksessa perustelen metodologista valintaani sillä, että ajattelen sen avulla voivani tavoittaa lasten kokemuksia osallisuudesta parhaiten. Olen tutkija kiinnostunut tutkimukseen osallistuneiden lasten tuottamista merkityksistä liittyen osallisuuden kokemukseen, ja niiden avulla ymmärtämään paremmin heidän kokemuksiaan.

Kokemusten tutkimisessa tutkimuskohteena on ihminen ja hänen kokemusmaailmansa. Ihmisen kokemuksia tutkittaessa on tarpeen tarkastella alkuun, millainen tutkimuskohde ihminen on, sekä erityisesti millainen ihmiskäsitys fenomenologista tutkimusta ohjaa. Tämän jälkeen on helpompi ymmärtää fenomenologisen lähestymistavan perusta. Juha Varto (1992, 24) erottaa elämismaailman luonnollisesta maailmasta sillä, että luonnollinen maailma muodostuu luonnontapahtumista, ja elämismaailma merkityksistä. Naturalistisessa ihmiskäsityksessä ihminen nähdään biologisena olentona, ja naturalistinen lähestymistapa keskittyy luontoperäisiin selittäviin tekijöihin. Fenomenologisessa ihmiskäsityksessä puolestaan keskiössä ovat kokemukset, merkitykset ja yhteisöllisyyden käsitteet. Kokemus käsitetään laajasti ihmisen kokemuksellisena suhteena omaan todellisuuteensa, toisin sanoen elämismaailmaansa. Elämisen ajatellaan olevan ennen kaikkea kehollista toimintaa, havainnointia ja koetun ymmärtävää jäsentämistä. Ihmisen suhde muihin ihmisiin, kulttuuriin ja luontoon tulee esille hänen kokemustensa kautta. (Laine 2010, 28–29.)

Fenomenologisessa ajattelussa keskeistä on siis ihmisen suhde omaan elämäntodellisuuteensa, eikä ihmistä voida ymmärtää irrallaan tai erillisenä tuosta suhteesta. Kokemuksellisuus nähdään olevan ihmisen maailmasuhteen perusmuoto. Fenomenologian lähtökohtana on se, että ihmisen suhde maailmaan on intentionaalinen, toisin sanoen, kaikki merkitsee meille jotain. (mt., 29.) Kokemus muotoutuu merkitysten mukaan ja elämismaailmaa tarkastellaan merkitysten kautta. (Varto 1992, 24, 85.) Laineen (2010, 29–30) mukaan merkitysten tutkimisen mielekkyys perustuu oletukseen siitä, että ihmisten toiminta on ainakin suurelta osin tarkoituksiperäistä, tarkoitusten mukaisesti suuntautunutta, ja että ihmisen suhde todellisuuteen on merkityksillä ladattua. Tästä voi tehdä päätelmän, että ympärillämme oleva maailma näyttäytyy meille merkityksinä. Itse olen tutkijana kiinnostunut ihmisten kokemuksista, koska ihmisten kokemus-

ten kautta voimme ymmärtää paremmin heidän elämismaailmaa ja todellisuutta. Ihminen elää ja kokee jotain, ja fenomenologiassa sitä pidetään itsessään arvokkaana.

Fenomenologia näkee ihmisen yhteisöllisenä yksilönä. Erilaisissa kulttuureissa ja kulttuuripiireissä elävillä ihmisillä voi olla hyvinkin erilainen todellisuus ja elämismaailma, ja oma elämismaailma on totta jokaiselle (Laine 2010, 31.). Laineen (mt., 31) mukaan ihmiset ovat kulttuuriolentoja, ja kuuluvat yhteisöihin, ja jokaisen yksilön kokemuksia tutkittaessa paljastuu myös jotain yleistä juuri yhteisöllisen näkökulman vuoksi. Siitä huolimatta jokaisen yksilön kokemus itsessään on arvokas, ja erilainen. Mielenkiintoista fenomenologisessa lähestymistavassa onkin kiinnostus myös erilaisuutta kohtaan, erilaisuudella nähdään myös olevan merkitystä. Ainutlaatuinen ja ainutkertainen nähdään kiinnostavana, mikä tieteelliselle ajattelulle on usein vieras ajatus verraten yleisempään tieteellisen ajattelun intressiin, yleistämiseen. Mielenkiintoista voisi olla tutkia saman yhteisön, esimerkiksi tietyn perheen, yhteisiä piirteitä ja kokemuksia saman aihealueen ympärillä.

Juha Perttulan (2005) mukaan fenomenologisen tutkijan tutkimustyötä edeltää kiinnostus toisten kokemuksiin, sekä aiheen määrittäminen siitä, mitä kokemuksia tutkija haluaa ymmärtää. Seuraavaksi tutkija etsii ihmisiä, joiden elämäntilanteeseen sisältyy kyseinen aihe, ja jonka muodostuvista kokemuksista tutkija on kiinnostunut. Perttula kuvaa tutkittavia kokemuksia elävinä kokemuksina, ja pitää lähtökohtana sitä, että elävä kokemus on saanut muotonsa tutkimukseen osallistuvien omassa elämässä. Tutkija ei voi olettaa etukäteen mitään toisten elävästä kokemuksesta. Fenomenologisen tutkimuksen tavoitteena on ymmärtää ihmisen välitön ymmärrys aiheesta. Tutkimusaineiston voi hankkia monella tavalla, haastattelu jota itse käytän, on yksi useista mahdollisuuksista. (mt., 136–140.)

Arkielämässä ihminen on jatkuvasti kokemusten, ilmaisujen ja niiden ymmärtämisen sisällä. Normaalitylanteessa ihminen ei kuitenkaan tee tietoista analyysia, vaan toimii vaistomaisesti ja uskoo ymmärtävänsä muiden ilmaisuja välittömästi. Mikäli jokin ilmaisu on epämääräinen tai monimielinen, tai ei sovi kyseiseen tilanteeseen, ihminen saattaa epäillä ymmärtämistään. Tavallisilta tuntuissa tilanteissa ihminen ei yleensä kyseenalaista toisen ilmaisuja. (Laine 2010, 31.) Ihminen toimii arkielämässä luontaisen

ymmärryksen varassa, hermeneuttisessa kirjallisuudessa sitä nimitetään esiymmärrykseksi. Tutkimustilanteessa sillä viitataan tutkijalle luontaisiin tapoihin ymmärtää tutkimuskohde jonkinlaisena jo ennen tutkimusta. Fenomenologisella ja hermeneuttisella tutkimuksella on kaksitasoinen rakenne. Ensimmäinen taso muodostaa tutkittavan koetun elämän esiymmärryksineen, jossa tutkittava kuvaa luonnollisesti ja ilman reflektiota omia kokemuksiaan ja niihin liittyvää ymmärrystä. Toisella tasolla tutkijan pyrkimyksenä on reflektoida ja käsitteellistää ensimmäisen tason merkityksiä. Tällainen kahden tason välinen suhde eroaa selkeästi perinteisestä luonnontieteilijän ja hänen tutkimuskohteensa suhteesta. Fenomenologisessa tutkimuksessa kohde ei ole tutkijalle täysin vieras vaan entuudestaan jo jollain tavoin tuttu sen vuoksi, että elämme yleensä samassa kulttuuripiirissä. (mt., 32.)

Fenomenologisessa tutkimuksessa tutkija pyrkii tietoisesti siirtämään syrjään ennakkoletuksensa ja siihenastiset käsityksensä tutkittavasta ilmiöstä, ja antamaan tilaa tutkittavien kokemuksille. Tätä voidaan kuvata fenomenologisena reduktiona (Lehtomaa 2009, 164–166; Perttula 2009, 144–145). Fenomenologinen reduktio on kaksiosainen ja tarkoittaa sitä, että tutkija siirtää epäolennaisuudet syrjään ja keskittyy tutkittavan ilmiön olennaisuuksiin. Reduktion ensimmäisessä vaiheessa tutkija reflektoi omaa luonnollista asennettaan ilmiötä kohtaan ja siirtää sen tietoisesti syrjään. Tätä nimitetään sulkeistamiseksi ja sen ajatellaan antavan tilaa oivaltavalle havaitsemiselle tutkimustyössä. On tärkeää siis tiedostaa oma käsitys ja kokemus ilmiöstä, ja tietoisesti etsiä tapoja laittaa se syrjään tutkimustyön ajaksi. Sulkeistamisen lisäksi reduktioon sisältyy mielikuvatasolla tapahtuva muuntelu, jonka avulla erotetaan satunnaisia ja toissijaisia merkityksiä, ja jonka tavoitteena on löytää tutkittavan kokemuksen välttämätön ja riittävä ydin (Lehtomaa 2009, 165–166). Myös Soila Judén-Tupakka (2008, 85) tuo esille sitä, että tutkija tavoittelee nimenomaan tutkittavana olevan elämismaailman kokemusta, ei omaansa. Oma kokemus on kuitenkin tärkeää tiedostaa ja siitä on vapauduttava tavoittaakseen tutkittavan ilmiön olemuksen.

Itselläni on kokemusta perhetyön alueelta työntekijän näkökulmasta ja jouduin alkuun pohtimaan omia käsityksiäni ja mahdollisia ennakkoletuksia liittyen lapsiasiakkaiden osallisuuteen. Tärkeää on pysähtyä asian äärelle, tiedostaa mahdolliset omat ennakkajatukset ja jättää ne taakse jo tutkimuksen alkuvaiheessa, jotta ne eivät vaikuta tut-

kimuksen kulkuun tai aineiston tulkintaan. Pohdin omia käsityksiäni asiasta, ja alkuun ajattelin, ettei itselläni ole tutkimuksen alkuvaiheessa selkeää ennakkoajatusta siitä, miten lapset kokevat osallisuuden ja osallisuuden mahdollisuudet perhetyön asiakkuudessa. Toisaalta huomasin ajattelevani, että lasten osallisuuden kokemuksesta tulisi lisätä ylipäänsä sosiaalityön kentällä, ja että lapset jäävät usein aikuisten kanssa tehtävän työn varjoon. Tunnistin myös epäilyni siitä, onko työntekijöillä riittävästi aikaa asiakkaan osallisuuden huomioimiseen, ja onko työntekijöillä valmis toimintamalli, johon asiakkaalla ei ole suurta vaikuttamismahdollisuutta. Oma ennakko-oletukseni oli siis se, ettei lasten osallisuutta välttämättä huomioida, tai kyetä huomioimaan riittävästi. Kävimme opiskelijakollegani kanssa kuitenkin läpi useita keskusteluja omista mahdollisista oletuksista ja ennakkokäsityksistä, jotta saisimme aloitettua tutkimustyön avoimin mielin, uteliaina ottamaan vastaan tutkittavien kokemukset ja pohjaamaan tutkimuksemme tutkittavien kokemuksiin ja merkityksiin. En kokenut tarpeelliseksi kirjata tarkemmin omia ennakkoajatuksiani ylös, mikä olisi jälkikäteen ajatellen ollut järkevää.

Kuten Laine (mt., 31) tuo esille, fenomenologinen tutkimus ei tavoittele universaalien yleistyksien löytämistä, vaan ennemminkin tavoitteena on ymmärtää esimerkiksi jonkin tutkittavan alueen ihmisten sen hetkistä merkityks maailmaa. Omassa tutkimuksessani, sen lisäksi että olen kiinnostunut jokaisen tutkimukseen osallistuvan lapsen ainutlaatuisesta kokemuksesta, olen kiinnostunut myös siitä millaisia yhteisiä tai samanlaisia kokemuksia tutkittavien perhetyön lapsiasiakkaiden keskuudesta on löydettävissä.

Fenomenologisessa tutkimuksessa teoreettisia viitekehyksiä ei käytetä niin, että tutkija asettaisi tietoisesti jonkin teoreettisen mallin ohjaamaan tutkimusta. Teoreettisen viitekehysten asettaminen voidaan nähdä jopa esteenä, kun pyrkimyksenä on tutkia kokemuksen maailmaa. Tutkija joutuu kuitenkin hyväksymään tutkimukselleen joitakin teoreettisia lähtökohtia, jotka koskevat tutkimuskohdetta. Aiemmat tutkimusilmiöön liittyvät tutkimustulokset ja mahdolliset teoriat laitetaan syrjään tutkimuksen ajaksi, mutta ne otetaan keskusteluun siinä vaiheessa, kun oma aineiston tulkinta on tehty. (mt., 35–36.)

4.3 Tutkimusaineisto ja sen kerääminen

Keräsin tutkimusaineistoni haastatteluiden avulla. Haastattelu on luonteva tapa kerätä tutkimusaineistoa silloin, kun tutkitaan ihmistä itseään koskevia asioita ja heidän kokemuksiaan (Hirsjärvi & Remes & Sajavaara 2010, 204). Laineen (2010, 37–39) mukaan fenomenologisessa tutkimuksessa haastattelu soveltuu hyvin aineistonkeruumetodiksi, koska se on laaja-alainen keino lähestyä toisen ihmisen kokemuksellista maailmansuhdetta. Jari Metsämuuronen (2003, 187) kannustaa käyttämään haastattelua aineistonkeruussa aina, kun se on mielekästä tutkimuksen kannalta, ja tuo esille, että haastattelu on eräänlainen perusmenetelmä, joka soveltuu monenlaisiin tilanteisiin, vaikkakin se on melko työläs ja vaativakin menetelmä. Haastattelu menetelmänä tuo tutkittavien äänen kuuluville ja ottaa huomioon sen, että ihmisten tulkinnat asioista ja heidän asioille antamansa merkitykset ovat keskeisiä (Hirsjärvi & Hurme 2001, 48).

Laineen (2010, 37–39) mukaan haastattelussa on tärkeää olla avoin tutkimuskohteelle ja hänen mukaansa merkityksellistä on teoreettinen ennalta määrittämättömyys. Laine ohjaa käyttämään fenomenologisessa tutkimuksessa avoimia, mahdollisimman vähän vastausta ohjaavia kysymyksiä. Hän kuvaa fenomenologisen haastattelutilanteen olevan parhaimmillaan avointa, luonnollista ja keskustelunomaista. Kysymykset tulee laatia niin, että vastaukset olisivat kuvailevia ja kertomuksenomaisia. Vaikka Laine (mt.) ei välttämättä näe teemahaastattelua hyvänä vaihtoehtona kokemusten tutkimiseen, päädyin valitsemaan haastattelutavaksi teemahaastattelun. Perustelen valintaani sillä, että koin sen auttavan sekä itseäni aloittelevana tutkijana, että tutkittavaa haastattelutilanteessa. Ajattelin teemahaastattelun auttavan itseäni pysymään tarkoituksenmukaisissa aiheissa, jäsentävän haastattelua ja helpottavan omaa jännitystäni haastattelijan roolissa. Lasten ollessa tutkimusaineiston tuottajia perustelen teemahaastattelua sopivana siitä syystä, että tilanne oli lapsille uusi ja mahdollisesti jännittävä, ja mikäli heidän kanssaan olisi valinnut käytettäväksi esimerkiksi avoimen haastattelun, aineistoa olisi todennäköisesti tullut hyvin niukasti. Teemoittelu helpottaa haastattelun kulua ja auttaa pysymään pääsääntöisesti yhdessä teemassa kerrallaan. Haastatteluissa annoin kuitenkin tilaa, jos joku lapsista halusi poiketa tietyn teeman kohdalla ja alkoi kertoa asioita teemojen ulkopuolelta. Teemojen alle kerätyt kysymykset auttavat tutkijaa pääsemään eteenpäin haastattelutilanteessa, etenkin mikäli haastateltava on vähä-

sanainen. Laine (2010) muistuttaa siitä, miten kokemusten tutkija joutuu vaikeuksiin tutkimuksen analyysivaiheessa, jos hän on kerännyt aineiston, jossa puhutaan pääosin yleisiä ajatuksia ja mielipiteitä. Haastatteluvaihe täytyy siis suunnitella mahdollisimman hyvin. Teemahaastattelun runkoon (Liite 2) keräsin itselleni suhteellisen paljon apukysymyksiä, joita kuitenkin käytin väljästi tilanteen mukaan.

Päädyin puolistrukturoituun teemahaastatteluun aineiston keräämisessä, koska se muotoutui vaihtoehdoista sopivimmaksi sekä tutkittavien että tutkijan näkökulmasta. Teemahaastattelussa valitaan etukäteen tietyt keskeiset teemat ja niihin liittyvät tarkentavat kysymykset, joiden varassa haastattelussa edetään (Tuomi & Sarajärvi 2006, 77). Yksityiskohtaisten kysymysten sijaan haastatteluissa keskitytään siis tietyn teeman ympärille (Hirsjärvi & Hurme 2001, 48), joka mahdollistaa syvemmän ja laajemman aineiston saannin. Tärkeää on pyrkiä pysymään tutkittavan teeman ympärillä ja käsitellä vain tiettyjä, tutkittavaan teemaan oletettavasti liittyviä asioita (Alasuutari 2011, 51). Haastatteluissa käytettävät teemat valitaan etukäteen tutkimuksen viitekehyksen pohjalta (Tuomi & Sarajärvi 2006, 77–78). Jari Eskolan ja Jaana Vastamäen (2007, 25) mukaan teemahaastattelua voi luonnehtia eräänlaiseksi keskusteluksi, joka tapahtuu tutkijan aloitteesta, mutta jossa tutkija pyrkii vuorovaikutuksessa saamaan selville tutkimuksen aihepiirin kannalta kiinnostavat asiat.

Fenomenologisessa tutkimuksessa tavoitellaan toisen kokemusta ja se määrää esitettävien kysymysten luonteen ja tavan, jolla asiasta ryhdytään puhumaan. Kokemuksista puhuminen eroaa esimerkiksi siinä, miten puhutaan käsityksistä – puhumisen kieli on erilainen. Käsitykset ovat yleensä selkeämpiä kuin kokemukset, joista meillä voi olla epämääräisiä tunteita, mielikuvia ja aavistuksia. Kokemukset ovat aina omakohtaisia, kun taas käsitykset voivat pikemminkin kertoa yhteisön tavoista ajatella maailmaa. Fenomenologisessa tutkimushaastattelussa onkin tärkeää ja olennaista löytää kokemuksellisuuden taso. Haastattelutilanteessa liian yleisellä kielellä esitetty kysymys ohjaa helposti haastateltavaa vastaamaan käsitysten ja mielipiteiden tasolla. (mt., 38.) Haasteena kokemusten tutkimisessa onkin mielestäni se, että joskus tutkittavalla voi olla muodostaa kokemuksia sanoiksi, ja toisaalta tutkijalla voi olla haasteena ymmärtää ja löytää tutkittavan esille tuomia kokemuksia. Laineen (mt., 38) mukaan kokemus ei ole koskaan loppuun saakka ymmärretty.

Tutkimukseni keskittyy osallisuuteen asiakkaan näkökulmasta, joten luontevaa oli hankkia haastateltavat perhetyön asiakkaista. Aloitin tutkimustyön yhdessä toisen opiskelijan kanssa, jolloin hankimme tutkimusaineistoa perhetyön palvelun piirissä olevien sekä vanhempien että lasten haastatteluiden avulla. Rajasimme tutkimusalueen Oulunkaaren kuntayhtymän tuottamaan perhetyöhön. Tavoitteenamme oli saada tutkimukseen sekä äitien, isien että lasten kokemuksia osallisuudesta perhetyön asiakkuudessa. Tarkoituksena oli toteuttaa haastattelut ensisijaisesti yksilöhaastatteluina, mutta huomioin myös sen mahdollisuuden, että saman perheen lapsia voisi haastatella tarvittaessa myös yhdessä. Lähtökohtana oli saada haastateltavaksi peruskouluikäisiä, 7-16-vuotiaita lapsia. Tutkimuksen jakauduttua kahteen osaan itselleni oli luontevaa ottaa lapsiasiakkaat oman tutkimukseni kohteeksi, koska olin toteuttanut kaikki lasten haastattelut.

Tutkimusaineistoni koostuu viiden lapsen teemahaastattelusta. Haastattelin myös kaikkien tutkimusaineistossani mukana olleiden lasten vanhemman tai vanhemmat, minkä kautta olen saanut lisätietoa esimerkiksi perhetyön alkamisen perusteista ja perhetyön kestosta tutkimukseen osallistuneiden lasten perheistä. Muuten en käytä tutkimuksessani vanhempien haastatteluista hyödyksi, koska opiskelijakollegani on tutkinut erikseen vanhempien osallisuuden kokemuksia, ja hyödyntänyt tekemiäni vanhempien haastatteluja omassa tutkimuksessaan. Toteutin haastattelut yksilöhaastatteluina. Haastatellut lapset olivat haastatteluhetkellä iältään 10–15-vuotiaita ja joukossa oli sekä poikia että tyttöjä. Haastateltujen lasten perheiden perhetyöasiakkuus oli kestänyt lyhimmillään noin puoli vuotta ja pisimmillään asiakkuus oli jatkunut yli kymmenen vuotta, kuitenkin niin että välillä vanhempi ei ollut halunnut vastaanottaa perhetyötä itse tai ei kokenut saaneensa perhetyötä tarpeesta huolimatta. Haastateltujen lasten perheissä perhetyön asiakkuus oli alkanut joko kriisin seurauksena lastensuojeluilmoituksen kautta, tai vanhemmuuden jaksamisen tukemiseksi lastenneuvolan ehdotuksen kautta. Haastateltavien lasten perheistä yhdessä oli isä mukana perheen arjessa, muuten perhekoonpano muodostui äidistä ja lapsesta/lapsista. Tämän vuoksi isien näkyminen aineistossa jää hyvin vähäiseksi.

Lasten haastatteluista osa toteutettiin koulussa ja osa kotona. Alun perin ajattelin, että kaikki haastattelut tapahtuvat koululla koulukuraattorin tiloissa, mutta kahden lapsen

osalta käytännöllisempää oli toteuttaa haastattelut kotona. Lasten haastattelut olivat kestoltaan 15-40 minuuttia. Nauhureita oli käytössä kaksi, mikä osoittautui tarpeelliseksi erityisesti siinä vaiheessa, kun yhdessä haastattelussa huomasin puolivälissä haastattelua, ettei toinen nauhuri ollut mennyt päälle. Toisesta nauhurista haastatteluja poistaessani huomasin, että yksi haastattelu oli jäänyt siirtämättä tietokoneelle. Tässäkin tapauksessa toinen nauhoitus pelasti. Myös litterointivaiheessa koin hyödylliseksi sen, että jos toinen nauhuri oli ottanut jotakin äänihäiriötä eikä puheesta saanut selvää, asian pystyi tarkistamaan toiselta nauhalta, joka olikin siinä kohtaa selkeämpi. Litteroitua tekstiä tuli yhteensä noin 40 sivua, kirjaintyyppinä times new roman, fontti 12, riviväli 1,5. Lapset vastasivat useimmiten melko lyhyesti ja vähäsanaisesti kysymyksiin, ja haastattelusta oli vaikea saada keskustelun tapaista aikaiseksi. Numeroin haastattelut ja annoin jokaiselle haastattelulle oman värikoodin, jonka avulla erotin haastateltavat kuvaus- ja analyysivaiheessa. Tällä pyrin varmistamaan esimerkiksi sitä, että kaikkien lasten ääni tulisi tasapuolisesti esille, ja esimerkiksi suoria launauksia tulisi tasapuolisesti kaikilta lapsilta. Lopulliseen analyysiin en erotellut lasten sanomisia esimerkiksi numeroinnin tai keksittyjen nimien avulla. Perustelen päätöstäni sillä, että tutkittavien joukko on suhteellisen pieni ja tämä käytäntö pienentää tunnistettavuuden mahdollisuutta.

4.4 Aineiston analyysi

Tutkimusaineiston keruun ja aineiston purun jälkeen alkaa uusi vaihe, aineiston analyysivaihe. Hermeneuttinen ulottuvuus tulee fenomenologisessa tutkimuksessa mukaan siinä vaiheessa, kun aineistoa on tarpeen alkaa tulkita. Hermeneutiikka viittaa yleisesti teoriaan ymmärtämisestä ja tulkinnasta. Tulkinnalle pyritään löytämään sääntöjä, jotka ohjaisivat oikeanlaisiin tulkintoihin. Tutkittava kertoo haastattelussa kokemuksiaan ja minä tutkijana pyrin löytämään tutkittavan ilmaisuista mahdollisimman oikean tulkinnan. Osallisuus ja osallistumisen mahdollisuudet, esimerkiksi lapselta toiveiden kysyminen tai asiakassuunnitelman tekeminen lapsen ollessa koulussa, välittyvät minulle tutkijana lapsen kertoman kautta, ja pyrkimyksenäni on ymmärtää ja tehdä tulkintaa sen perusteella. (Laine 2010, 31.)

Tutkimusaineistoa tarkastellaan ja selvitetään, mitä tutkittavat kertovat tutkittavasta aiheesta. Aineistosta pyritään alkuun tekemään kuvausta siitä, mitä tutkittavat ovat sanoneet ja tuoneet esille. Tämä tehdään niin, että tutkittavan oma kertomus kokemuksistaan tulisi kerrotuksi mahdollisimman alkuperäisesti eikä se muuttuisi siinä vaiheessa. Kuvausvaiheessa voidaan käyttää suoria lainauksia tuomaan tutkittavan kokemusta konkreettisemmin esille. Tutkija tuo kuvaukseen mahdollisimman vähän itseään. On väistämätöntä, että tutkija ja hänen tekemät valinnat vaikuttavat, mutta nämä tilanteet pyritään minimoimaan. (mt., 41.)

Fenomenologisessa tutkimuksessa keskeistä myös analyysivaiheessa on ennakkoluuloton havainnointi ja ilmiöiden merkitysten tulkinta. Tärkeää on saada tutkija suoraan asiaan ilman etukäteen sovittuja teorioita tai käsityksiä, ja pyrkiä eroon piirteistä, jotka helposti johtavat tutkijaa kiinnittämään huomionsa vain ennen tutkimusta tuntemaansa teoreettiseen tietoon. Olennaista on ennakkoluuloton lähestyminen ilman ennakoasetuksia ja avoimuus tutkittavaa ilmiötä kohtaan. (Varto 1992, 85–87; Tuomi & Sarajärvi 2004, 34; Lehtomaa 2009, 163.) Analyysivaiheessa tulee olla hyvin hienovarainen ja varovainenkin sen suhteen, ettei lähde tulkitsemaan aineistoa tutkijälähtöisesti, ja etteivät omat ennakoajatukset vaikuta tulkintaan, tai siihen, mitä tutkija nostaa aineistostaan esille. Tutkijan tulee suhtautua neutraalisti aineiston käsittelyyn, eikä aseta oletuksia etukäteen esimerkiksi tutkimustuloksista.

Tutkimusaiheeni oli minulle entuudestaan tuttu siltä osin, että olin työskennellyt perhetyön alueella ja minulla oli etukäteen suhteellisen selkeä käsitys siitä, millaisesta palvelusta on kyse. Jätin teorian tietoon tutustumisen ja tiedon hankinnan tietoisesti taka-alalle, ja vasta analyysivaiheessa aloin tutustua perhetyöhön liittyvään kirjallisuuden perusteellisemmin ja keräämään enemmän teorian tietoa esimerkiksi perhetyöstä tehdyistä tutkimuksista. Osallisuus puolestaan oli tuttu siltä osin, että aihe oli nousut mietinnän tasolle oman työni kautta, ja itselläni oli jonkinlainen ennakoajatus siitä, miten lapsiasiakkaan osallisuus toteutuu perhetyössä. Siirsin kuitenkin tietoisesti syrjään ennakoajatukseni siitä, miten osallisuus mielestäni toteutuu perhetyössä. Koin tärkeäksi saada analyysistäni aineistolähtöisen, halusin tarkastella avoimesti aineistoa ja nostaa analyysissä esille niitä asioita, jotka sieltä nousivat. Toisaalta teoriolla on kui-

tenkin myös tärkeä osuus, kun aineistoa esimerkiksi peilataan muihin tutkimustuloksiin.

Analysoin tutkimusaineistoa sisällönanalyysimenetelmällä. Jouni Tuomen ja Anneli Sarajärven (2006, 93) mukaan sisällönanalyysi on perusanalyysimenetelmä, jota voidaan käyttää kaikissa laadullisen tutkimuksen perinteissä. Sisällönanalyysin tarkoituksena on järjestellä aineisto tiiviiseen ja selkeään muotoon, kuitenkin kadottamatta sen sisältämää informaatiota. Analyysillä pyritään luomaan selkeyttä tutkimusaineistoon, jotta sen perusteella voitaisiin tehdä tutkittavasta ilmiöstä selkeitä ja luotettavia johtopäätöksiä. Aineiston käsittely perustuu loogiseen päättelyyn ja tulkintaan, jossa aineisto hajotetaan ensin osiin, sen jälkeen käsitteellistetään ja lopuksi kootaan uudestaan loogiseksi kokonaisuudeksi. (mt., 93, 110.)

Pertti Alasuutari (2011, 39) jakaa laadullisen analyysin kahteen vaiheeseen: havaintojen pelkistämiseen ja arvoituksen ratkaisemiseen. Käytännössä nämä vaiheet nivoutuvat aina toisiinsa. Havaintojen pelkistämisessä voidaan erottaa kaksi osaa, joista ensimmäinen on aineiston tarkasteleminen aina vain tietystä teoreettisesta näkökulmasta, mikä mahdollistaa aineiston paremman hallittavuuden. Raakahavainnot pelkistetään mahdollisimman suppeaksi havaintojen joukoksi, ja havaintojen määrää rajoitetaan jo aineistoa hankittaessa, esimerkiksi teemahaastattelussa käsitellään vain tiettyjä tutkimuksen kannalta olennaisia seikkoja. (mt., 39, 51, 78.) Toinen osa havaintojen pelkistämisessä on havaintojen yhdistäminen, jonka tarkoituksena on karsia havaintomäärää ja yhdistää erillisiä havaintoja yhdeksi havainnoksi tai havaintojen joukoksi. Havainnoille etsitään yhdistäviä tekijöitä ja muotoillaan havaintoja kuvaavia sääntöjä, jotka pätevät poikkeuksetta koko aineistoon. (mt. 39–40, 51–52.)

Analyysivaiheen alussa kuvasin ja otin esille niitä asioita, mitä tutkittavat tuottivat haastatteluissaan, ja joilla tuntui olevan merkitystä tutkimukseni teoreettisen viitekehysten sekä tutkimuskysymyksiin vastaamisen kannalta. Pyrin kirjoittamaan auki haastatteluja mahdollisimman alkuperäisesti, jotta niiden sisältö ei pääsisi muuttumaan. Etukäteen valitut teemat olivat asiakasprosessin eri vaiheet: asiakassuunnitelman laatiminen, käytännön perhetyön toteutuminen, perhetyön arviointi, sekä työntekijän ja asiakkaan välinen vuorovaikutus. Teemoittelin aiheet alkuperäisen suunnitelman mu-

kaisesti ja jaoin litteroitua tekstiä teemojen alle. Vaikka haastattelut etenivät pääosin teemojen mukaisesti, haastattelujen eri kohdissa saattoi kertyä aineistoa, joka kuului selkeästi toisen teeman alle, kuin missä kohtaa haastattelu oli periaatteessa menossa. Tiedostin tämän jo haastatteluvaiheessa, enkä vetänyt tiukkaa rajaa siihen, mitä missäkin kohtaa käsittelimme, tärkeintä oli saada lasten kertomuksia osallisuuden kokemuksista liittyen perhetyöhön.

Aineiston kuvausvaiheessa tutkija joutuu valitsemaan, mitä hän tuo tutkittavista ja heidän kertomuksistaan esille ja mitkä asiat hän jättää pois jo kuvausvaiheessa; tutkijan tulee kyetä jo tässä vaiheessa erottamaan, mikä osa aineistosta on epäolennaista eikä kuulu tutkimuksen piiriin. Tähän vaiheeseen on tärkeää käyttää aikaa, koska jokin, mikä voi alkuun tuntua epäolennaiselta, voikin saada merkityksen tutkijan syventyessä aineistoon perusteellisemmin. (Laine 2010, 41.) Tutkimuskysymykset ohjaavat tässä vaiheessa tutkimuksen etenemistä ja määrittävät, mitkä asiat aineistossa ovat olennaisia tutkimuksen onnistumisen kannalta. Alkuun koin epävarmuutta siitä, voinko jättää jonkin haastattelun osan käyttämättä, vaikka se ei liittynyt tutkimuksen teemoihin millään tavalla. Jätin aiheen ulkopuolelle kuuluvat tai muuten merkityksettömiltä tuntuvat aineiston osat talteen, jotta pystyin palaamaan niihin vielä ja varmistamaan, ettei sinne ole jäänyt jotain mikä olisi alkanutkin tuntua merkitykselliseltä.

Kuvaus- ja analyysivaiheiden alussa rakensin paperille erilaisia käsitekarttoja, joiden avulla pyrin hahmottamaan kokonaisuutta, esimerkiksi pääteemojen alle kuuluvia sisältöjä. Karttoja tuli useita ja erilaisia, ja vähitellen kokonaisuus alkoi hahmottua teemojen osalta. Metsämuurosen (2003, 199) mukaan käsitekartta on visuaalinen tapa hahmottaa suurta kokonaisuutta, ja sen eri osia yhtä aikaa. Lisäksi se selkiyttää eri osien välisiä suhteita ja nostaa esiin sekä oleelliset että epäoleelliset asiat aineistosta. Itseäni tutkijana visuaalisen käsitekartan muodostaminen helpotti avaamalla uusia näkökulmia ja herättelemällä aiheeseen uudellakin tavalla.

Kuvio 2. Hahmotelma osallisuuden muodoista asiakasprosessin eri vaiheissa.

Tutustuessani ja vähitellen syventyessäni enemmän haastatteluihin ja niiden sisältöön, koin alkuperäisen teemoittelun jokseenkin merkityksettömäksi. Aineistoa tutkiessani huomasin, ettei kyseinen teemoittelu tuntunutkaan parhaalta mahdolliselta, ja aloin pohtia asiaa uudelleen. Aineistoa lukiessani esille nousi tiettyjä teemoja, joita oli vaikea erotella alkuperäisten teemojen, asiakasprosessin eri vaiheiden alle. Esimerkiksi kuvion 2. hahmotelmassa selkiytyi, että teemat tulevat nimenomaan aineiston kautta ja ne sisältyvät kaikkiin asiakasprosessin vaiheisiin. Lopulta päädyin teemoittamaan aineiston kokonaan uudelleen. Teemoiksi muotoutuivat asiakasprosessi kokonaisuudessaan, perhetyö lapsen arjessa, lapsen ja työntekijän välinen vuorovaikutus sekä lapsen kuulluksi tuleminen. Teemat tulivat suoraan aineistosta; Ne tuntuivat luontevilta teemoilta aineistoon syventyessäni ja aineistoa käsitellessäni, koska näitä teemoja lapset tuottivat puheissaan.

En kokenut niinkään epäonnistumista tässä vaiheessa sen suhteen, että olin teemoittelut haastattelut toisin, mutta toisaalta uusia ajatuksia syntyi siitä, miten haastattelua olisikin voinut lähteä rakentamaan eri tavalla. Tutkijana halusin kuitenkin edetä tutkimuksessani ja tämä tuntui järkevältä ja perustellulta ratkaisulta muuttaa teemat aineiston mukaisimmiksi. Koin myös jonkinlaista onnistumisen tunnetta siitä, että palaset tuntuivat lokahtavan paikoilleen ja työskentelyn eteneminen siltä osin helpottui.

Jaottelin litteroitua tekstiä uudelleen määriteltyjen teemojen alle, ja aloin kirjoittaa aineistoa auki kuvaamalla aineiston esille tuomia asioita. Aineiston kuvaamisessa täytyi olla kärsivällinen ja tarkka sen suhteen, että nimenomaan kuvasi aineistoa eikä alkanut

vielä tulkita. Kuvausvaiheessa lasten puhetta on tarkoitus kuvata mahdollisimman alkuperäisessä muodossa.

”Ei oo mun mielestä puhuttu yhtään, että kuinka pitkään tää vielä jatkuu.”

Lapsen kertoman mukaan, hänen mielestään perhetyön kestosta ei ole puhuttu lainkaan. Lapsi ei ole puhunut asiasta kenenkään kanssa, eikä hänellä ole tietoa siitä, kuinka pitkään perhetyön on tarkoitus jatkua. Tässä vaiheessa tutkija ei lähde vielä tulkitsemaan, millaisen merkityksen asia saa osallisuuden kokemuksen kannalta. Kuvausvaiheessa ei tehdä vielä tulkintoja aineistosta. Lisäsin tekstin väleihin jonkin verran suoria lainauksia lasten haastatteluista konkretisoimaan ja elävöittämään kuvausta. Olen käyttänyt lainauksissa tarvittaessa litteraatiomerkkiä —, mikäli olen poistanut puhetta esimerkiksi lainauksen keskeltä. Olen poistanut puheesta työntekijöiden nimet, sekä lainauksen merkityksen kannalta epäolennaista puhetta.

Kun aineistoa on kuvattu, toisen vaiheen, arvoituksen ratkaisemisen, tarkoituksena on tulkinnan tekeminen siihen asti tehdyn aineiston työstämisen perusteella. Tutkimuksen havainnot voidaan nähdä johtolankoina, joiden avulla ilmiötä lähdetään tulkitsemaan. Tulkintoja tehdään viittaamalla myös muihin tutkimuksiin ja aihetta käsittelevään kirjallisuuteen, eikä oman aineiston raakaversiotakaan unohdeta. Merkitystulkintojen johtolankoina käytetään myös yksittäisiä viittauksia aineistoon. Viittaukset voivat antaa tulkintavihjeitä tai illustroida tehtyä tulkintaa. (Alasuutari 2011, 44–47, 51–52, 78.) Edellisen esimerkin kohdalla lapsen kertoma voidaan liittää tietoon ja tietoisuuteen; riittävän tiedon saamiseen, tietoisuuteen omasta asiakasprosessistaan sekä kuuluksi tulemiseen. Lapsi ei ole tietoinen perhetyön kestosta, toisin sanoen hän ei ole saanut itseä koskevaa tietoa, joka hänelle kuuluisi ja johon hänellä olisi oikeus. Osallisuus näyttäytyy puutteellisenä riittävän tiedon osalta. Lapsen kertoman perusteella ei voi kuitenkaan tehdä päätelmää siitä, pitääkö hän merkityksellisenä tietoa kyseisen asian suhteen. Haastateltava jatkaa, että olisi kiva, jos perhetyö vielä jatkuisi jonkin aikaa. Hänellä on siis oma mielipide asiaan, mutta asiasta ei ole puhuttu, eikä hän ole näin ollen ilmaissut mielipidettään asiaan.

Aineistosta pyritään nostamaan esille merkitysten muodostamia kokonaisuuksia. Merkityskokonaisuuksien avulla, jäsentämällä merkitykset osakokonaisuuksiksi, tutkijan on helpompi hahmottaa tutkittavaa kokonaisilmiötä (mt., 41). Tulkintavaiheessa tulee olla hyvin hienovarainen ja varovainenkin sen suhteen, ettei lähde tulkitsemaan aineistoa tutkijalähtöisesti, ja etteivät omat ennakoajatukset vaikuta tulkintaan tai siihen, mitä tutkija nostaa aineistostaan esille. Tutkijan tulee suhtautua neutraalisti aineiston käsittelyyn, eikä asettaa oletuksia etukäteen esimerkiksi tutkimustuloksista.

Tutkimukseni analyysivaiheessa kokosin yhteen haastateltavien esille tuomia kokemuksia, ja pyrin löytämään merkityksiä, yhtäläisyyksiä ja eroavaisuuksia kokemusten välillä. Tutkija tekee välittömiä tulkintoja tutkimuksen eri vaiheissa, ja tästä välittömydestä täytyy pyrkiä irtaantumaan kriittisyyden ja reflektiivisyyden avulla (mt., 34–36). Tutkimustyöhön kuuluvat olennaisesti kriittisyys ja reflektiivisyys, jotka ovat työvälineitä tutkimukselliselle tasolle pääsyssä. Kriittisyydellä tarkoitetaan tutkimustyössä ennen kaikkea itsekritiikkiä, oman tulkinnan kyseenalaistamista. Reflektiivisyydellä viitataan siihen, että tutkija on tietoinen omista lähtökohdistaan ja oletuksistaan. Reflektointi antaa mahdollisuuden tuoda omat lähtökohdat tietoisuuteen, jonka kautta niitä on helpompi tarkastella ja kyseenalaistaakin. Tulkintavaiheessa omiin ensisijaisiin tulkintoihin on tarpeen ottaa etäisyyttä, eikä lähteä kirjoittamaan heti ensimmäistä tulkintaansa asiasta. On luonnollista, että tutkijalle tulee jokin spontaani ensiymmärrys asiasta, mutta tärkeää on kyetä kyseenalaistamaan se. Tulkintavaihe vaatii aikaa, aineistoon tutustumista ja perehtymistä. Tutkija pyrkii pääsemään vuoropuheluun aineistonsa kanssa ja ymmärtämään sitä kautta toisen toiseutta. Aineistoa tulee lukea uudelleen ja uudelleen tutkimuksellisella asenteella, jotta aineiston ymmärtäminen ei jää pelkästään arkisen ymmärryksen tasolle, vaan ymmärtämisestä ja tulkinnasta voidaan puhua tutkimuksellisuuden tasolla. (mt., 34–36.)

Kukaan tutkittavista ei todennäköisesti ajattele täysin jonkin tyyppillisyyden mukaisesti ja jokainen kokee osallisuuden oman elämismaailman kautta. Tutkimuksessa esille tulevat osallisuuden kokemukset eivät ole yleistettäviä laajemmalti, eikä se ole tarkoitukseen. Laineen (2010, 31) mukaan mielenkiinto ei ole tutkia ketä tahansa yksilönä, vaan tarve tutkimukseen edellyttää useimmiten laaja-alaisempaa kiinnostusta. Itselläni intressinä on saada asiakkaiden ääntä kuuluville, ja saada esille kokemuksia tietyn sosi-

aalipalvelun osalta. Jokainen tutkimukseen osallistunut kokee osallisuuden todennäköisesti vähän erilaisena, ja osallisuuden toteutuminen voi tarkoittaa erilaisia asioita. Toinen tutkittava voi kokea vahvaa osallisuuden kokemusta siitä, että hänen mielipidettä on kysytty työntekijän toimesta, kun taas toinen ei koe sitä vielä välttämättä osallisuuden toteutumisena vaan vasta mielipiteen huomioiminen toiminnan tasolla antaa hänelle kokemuksen osallisuuden toteutumisesta.

4.5 Eettiset kysymykset

Etiikka ja eettinen harkinta ovat vahvasti läsnä koko tutkimukseni ajan. Tutkijana koen vastuuta eettisesti kestävästä valinnoista ja päätöksistä tutkimusprosessissa. Tieteellinen tutkimus on tärkeää sosiaalityössä. Tutkimustietoa pidetään arvossa ja siihen myös sosiaalityö pitkälti pohjautuu. Brian Littlechild (2014) korostaa tutkimuksen tarpeellisuutta, ja tuo esille kysymykset siitä, mistä näkökulmasta tutkitaan, ja miten tutkimusta ja tutkimustuloksia voitaisiin hyödyntää laajemmin. Sosiaalityön tutkimus on yksi tapa pyrkiä puuttumaan yhteiskunnallisiin epäkohtiin. Tutkimuksen avulla halutaan tuoda esille tutkittavaa ilmiötä. Sosiaalityön kentällä tiedon tuottaminen tuntuu tärkeältä, jotta saadaan luotettavaa tietoa sosiaalityöstä sekä siihen liittyvistä ilmiöistä, ja että tiedon avulla voidaan vaikuttaa esimerkiksi päätöksiin.

Tutkimuksen eettiset kysymykset asetetaan jo ennen tutkimusta (Varto 1992, 34). Tutkimukseni keskittyy ihmisiin, ja heidän kokemuksiinsa. Ihmisiä ja kokemuksia tutkittaessa on erityisen tärkeää miettiä tutkimuksen lähtökohtia eli sitä, miksi tutkimusta ollaan tekemässä (mt., 26). Sirkka Hirsjärven, Pirkko Remeksen ja Paula Sajavaaran. (2007, 25–28) mukaan tietoisia ja eettisiä perusteltuja ratkaisuja tulisi pyrkiä tekemään ainakin tutkimusaiheen valinnassa, tutkimuskohteiden kohtelussa ja epärehellisyden välttämiseksi.

Tutkimusaiheeni, asiakkaiden osallisuus, on määritelty yhdessä Oulunkaaren perhepalvelujohtajan ja Lasten Kaste-hankkeen vastaavan työntekijän kanssa, ja aihe on nousut tarpeelliseksi työelämän näkökulmasta. Näin ollen ajattelen tutkimusaiheen olevan jo sen vuoksi osin perusteltu myös eettisestä näkökulmasta. Eettisesti epäilyttävää olisi

mielestäni tutkia aihetta, jota kukaan ei kokisi tarpeelliseksi, eikä tekisi tutkimustiedolla mitään. Tutkimuksen tarve tulee selkeästi työmaailmasta ja on osa Lasten Kaste-hanketta, joten koen myös vastuuta tutkimuksen onnistumisesta. Tutkimuksesta saatava tieto on merkittävää ja kiinnostavaa, koska ihmiset osallistuvat tutkimukseen kertoakseen tarinaansa, ja aiheena osallisuus on ajankohtainen. On tärkeää käyttää tarpeeksi aikaa hyödyllisen ja tärkeän tutkimusaiheen löytämiseen. Myös omalla kiinnostuksella on merkitystä sopivan tutkimusaiheen valinnassa. Tutkimuksen etenemisen ja motivaation ylläpysymisen vuoksi on tärkeää, että aihe kiinnostaa tutkijaa, ja siitä haluaa saada lisää tutkimustietoa. Itselläni kiinnostus perhetyötä, perhetyön tilanteen näkyväksi tekemistä, ja asiakkaiden kuulluksi tulemistä kohtaan ovat ohjanneet minua osittain tutkimusaiheen valinnassa. Haluan tuoda omalta osaltani kyseistä työaluetta ja asiakkuutta esille tutkimukseni kautta.

Tutkimukseni tarkoituksena on tuottaa tietoa Oulunkaaren perhetyön asiakkaiden kokemuksista, ja saada asiakkaiden ääntä kuuluviin, ja tätä kautta edesauttaa palveluiden ja asiakaslähtöisyyden kehittämistä Oulunkaaren perhetyössä. Tutkimuksen informanttien, perhetyön asiakkaat, saavat mahdollisuuden tuoda oman kokemuksensa muiden tietoisuuteen, ja tällä tavalla he voivat olla osa tutkimusta, jonka päämääränä on tuottaa tietoa esimerkiksi perhetyöstä vastaaville ja käytännön työtä tekeville ammattilaisille. Tiedon tuottaminen on keskeinen tutkimuksen tarkoitus, ja lähtökohtanani tutkimuksessani ja tutkimusaiheen valinnassa on, että siitä hyötyvät sekä asiakkaat että työntekijä- ja työnantajatahot.

Tutkimuksia voidaan tehdä eri näkökulmista, itse olen valinnut tutkimukseeni vahvasti asiakasnäkökulman. Koen tärkeäksi saada asiakkaiden ääntä kuuluviin, ja uskon sen onnistuvan parhaiten niin, että kerään tutkimusaineistoni suoraan heiltä. Yhtä lailla kiinnostavaa olisi tutkia jotakin sosiaalityön ilmiötä esimerkiksi työntekijänäkökulmasta, mutta päätöksiä ja valintoja on tehtävä. Tutkimukseni lähestymistapa on fenomenologinen eli olen kiinnostunut ihmisen kokemuksista. Kokemuksien voidaan ajatella olevan arkakin tutkimusaihe, aiheesta riippuen. Oma aiheeni, joka liittyy osallisuuden kokemuksiin perhetyöstä, voi olla mahdollisesti jollekin arkaluonteinen ja yksityiseltä tuntuva aihe, mikä täytyy huomioida tutkimusta tehdessä. Tärkeää on huomioida tutkimusaihetta valitessa se, voiko aiheen tutkimisesta olla haittaa jollekin osapuolelle.

Itsessään aiheena perhetyön asiakkaiden osallisuuden kokemus on sellainen, etten näkisi sen haavoittavan ketään tai aiheuttavan pahaa mieltä. Aihe voi toki herättää monenlaisia, myös negatiivisia tunteita ihmisissä, esimerkiksi jollakin asiakkaalla voi nousta mieleen omat mahdolliset negatiiviset kokemukset, ja sitä kautta hän voi kokea hetkellistä pahaa oloa ylipäänsä siitä, että aihetta käsitellään. Joku työntekijä voi kokea syyllisyyttä siitä, ettei ole omasta mielestään ehtinyt panostaa riittävästi asiakkaan osallisuuden toteutumiseen ja pelkää aiheen ja tutkimuksen nostavan näitä asioita esille. Tunteet kuitenkin kuuluvat ihmiselämään, emmekä voi ottaa loputonta vastuuta ihmisten kokemista tunteista. Tutkimukseni aihe on mielestäni sellainen, joka eettisinkin pohdinnan jälkeen on hyväksyttävä tutkimusaihe. Myös tutkimukseni lähestymistapa tuntuu eettisesti hyväksyttävältä tavalta tutkia kyseistä aihetta.

Tutkittavat valikoituivat perhepalveluiden työntekijöiden välityksellä. Perhetyön asiakkaalle kirjoitettiin saatekirje (Liite 3), jota työntekijät jakoivat perheisiin, ja työntekijät kertoivat tutkimuksesta. Työntekijöillä oli periaatteessa mahdollisuus valikoida, keitä he kysyivät tutkimukseen, mutta luotan siihen, että he ovat kysyneet tasapuolisesti ja mahdollisuuksien mukaan kaikilta perheiltä halukkuutta ja mahdollisuutta osallistua. Perheillä on ollut mahdollisuus itselläkin ottaa yhteyttä saatekirjeen saatuaan, perhetyön tietämättä, mutta tällaisia yhteydenottoja ei tullut, vaan kaikkien perheiden osallistumisesta tuli tieto työntekijöiden kautta. On mahdollista, että kaikki halukkaat lapset eivät ole päässeet osallistumaan, jos perheessä vanhemmat ovat päättäneet osallistumisesta. Perheitä ei ole painostettu osallistumaan tutkimukseen, ja ajattelen sen olleen täysin vapaavalintaista tältä osin. Saimme tiedot tutkimukseen osallistuvista perheistä työntekijöiden kautta, ja lähetimme perheille tarkemman infokirjeen (Liite 4) ennen haastattelujen toteutumista.

Kokemusten tutkimisessa tutkimuskohteena on ihminen ja hänen kokemusmaailmansa. Ihmisiin kohdistuvan tutkimuksen tekeminen edellyttää tutkijalta hyvän tutkimuskäytännön noudattamista, jolloin tutkittavan ihmisarvon ja itsemääräämisoikeuden kunnioittaminen ovat ensisijaisia (Pelkonen & Louhiala 2002, 129). On eettisesti oikein tuottaa tietoa ihmisten elämämaailmasta, mutta toisaalta täytyy olla huolellinen, millä tavalla tietoa tuottaa ja tulkitsee. Tutkimusta toteutettaessa on syytä asettaa tutkittavan etu ja hyvinvointi etusijalle. Hyvä tutkimuskäytäntö edellyttää myös, että tutkitta-

valta saadaan tutkimukseen osallistumisestaan aina asiaan perehtyneesti annettu suostumus, millä pyritään estämään tutkittavien manipulointi (Hirsjärvi ym. 2007, 26–27). Tutkittavalle tulee kertoa kaikki oleellinen tieto siitä, miksi tutkimus tehdään, mitä tutkimuksessa on kysymys ja mitä tutkimuksen kuluessa tulee tapahtumaan sekä miten saavutettua tietoa tullaan käyttämään. Tutkijan tulee vielä varmistaa, että tutkittava on informaation ymmärtänyt. Selkeiden annettujen tietojen perusteella tutkittava pystyy arvioimaan ja päättämään suostuuko hän tutkimukseen. Tutkimukseen osallistumisen tulee olla aina vapaaehtoista. Tutkittavilta pyydettiin kirjallinen suostumus (Liite 5) tutkimukseen osallistumisesta. Lisäksi, alaikäisten lasten osallistuessa tutkimukseen, suostumus (Liite 6) tarvittiin myös huoltajalta. Tämä onnistui käytännössä hyvin, koska haastatteluvaiheessa tein tutkimustyötä vielä yhdessä opiskelijakollegani Saara Kärkkäisen kanssa, joka myöhemmin otti analysoitavakseen vanhempien kanssa käydyt haastattelut. Itse toteutin kaikkien tutkimukseeni osallistuvien lasten vanhempien haastattelut, joten lasten vanhemmilla oli tieto tutkimuksesta ja heidän haastattelujen yhteydessä kerroin lasten haastatteluista ja pyysin kirjallisen suostumuksen lapsen osallistumisesta tutkimukseen.

Keräsin tutkimusaineistoni haastatteluiden avulla. Haastatteluiden toteuttamisessa on kiinnitettävä erityistä huomiota luottamuksellisen ilmapiirin rakentamiseen. Jotta tiedon tuottaminen eli haastattelut olisivat positiivisia kokemuksia informanteille, täytyy haastattelijan suunnitella tilanteet etukäteen hyvin ja suoriutua tutkijana tehtävästä mahdollisimman hyvin. Haastattelutilanteessa molemmat osapuolet vaikuttavat toisiinsa ja haastattelijan täytyy tarkkailla, miten itse vaikuttaa vuorovaikutustilanteessa (Eskola & Suoranta 2000, 86–90). Tutkija on vastuussa haastattelutilanteissa, ja hänen täytyy pyrkiä rakentamaan keskustelua niin, että haastateltavalla on mahdollisimman hyvä olla. Vuorovaikutustilanteita ei kuitenkaan voi etukäteen täysin ennakoida, vaan täytyy ottaa huomioon myös haastattelujen mahdolliset ongelmat, esimerkiksi se etteivät tutkijan ja tutkittavan kemiat kohtaa. Tutkijan on kuitenkin joka tilanteessa oltava asiallinen.

Lapset tiedon tuottajina ja tutkimukseen osallistujina vaativat erityistä eettistä tarkastelua. Tärkeää on huomioida ja tiedostaa valta-asema haastattelijan ja lapsen välillä; Sirkka Hirsjärvi ja Helena Hurme (2001, 128) huomauttavat, että lasta haastateltaessa

aikuinen on valta-asemassa lapseen nähden, sillä aikuinen määrittelee tilanteen ja tehtävän luonteen. Lapsen iällä on oleellinen merkitys aineiston keräämisen kannalta, ja rajoitin tutkimuksen kouluikäisiin lapsiin. Kouluikässä lapsen kielellinen kehitys ja sanojen ominainen merkitys ovat kehittyneempiä, jolloin tutkimustilanne on helpompi molemmille osapuolille. Olennaista on tehdä tilanteesta mieluinen lapselle niin, että hänen on hyvä olla, eikä hän koe haastattelutilannetta raskaaksi tai ahdistavaksi. Kaikki lasten haastattelutilanteet olivat rauhallisia, ja haastattelupaikka oli lapsille tuttu ja mieleinen. Kerroin haastattelutilanteen alussa lapsille tutkimuksesta, kysyin suostumusta haastattelun nauhoittamiseen, sekä avasin osallisuuden käsitettä lapsentasoisesti. Osa lapsista oli kiinnostunut nauhoituslaitteesta ja kokeilimme alkuun millä tavalla se toimii. Painotin lapsille tutkimukseen osallistumista nimettömänä, ja kerroin etteivät muut tule kuulemaan haastattelun nauhoituksia. Koin tärkeäksi, että lapset tiesivät, mihin tarkoitukseen heiltä kyselen asioita, ja mitä heidän tuottamalla tiedolla tulen tekemään. Pysin asettamaan kysymykset mahdollisimman neutraaliksi niin, etteivät ne ohjaisi haastateltavaa vastaamaan tietyllä tavalla, sekä niin että ne olisivat ymmärrettäviä eivätkä liian abstrakteja.

On mahdollista, että vaikka haastateltavat osallistuvat tutkimukseen omasta tahdostaan, he voivat siitä huolimatta kokea tilanteen epämiellyttäväksi tai voivat jännittää haastattelutilannetta. Koin tärkeäksi huomioida tämän mahdollisuuden, ja vähentää mahdollista epämiellyttävää olotilaa. Pysin tekemään haastattelutilanteen rauhalliseksi ja rennoksi, ja avasin lapsille käsitteitä tarpeen mukaan enemmän ja lapsentasoisesti. Olin kiinnostunut myös aiheen ulkopuolelta kerrotuista asioista, ja kuuntelin myös niitä keskeyttämättä lasta. Tällä tavalla kunnioitin ja arvostin lasten kertomaa. Haastattelutilanteiden lopuksi kerroin vielä lapsille, miten tutkimus pääpiirteittäin etenee. Eettisen tarkastelun osalta haastattelut menivät pääosin hyvin. Haastatteluihin oli varattu riittävästi aikaa, ja lapset saivat itse määrittää, minkä verran halusivat kertoa asioistaan haastattelutilanteessa. Osa lapsista tilanne jännitti jonkin verran, mutta haastattelun edetessä ja lopussa lapset olivat pääosin hyväntuulisen oloisia ja kykenivät jatkamaan päivää tavalliseen tapansa. Kiitin lapsia siitä, että he antoivat panoksensa tutkimukseeni eteenpäin viemiseksi.

Haastetta aiheutti se, että tutkimusaihe, osallisuuden kokemus, voi olla lapsille käsitteenä vieras tai liian abstrakti, eivätkä kaikki lapset välttämättä ymmärtäneet täysin mistä tutkimuksessa on kysymys, vaikka avasin käsitettä heille. Myös osa kysymyksistä oli sellaisia, etteivät kaikki välttämättä ymmärtäneet niitä sillä tavoin, mitä tutkijana alun perin niillä hain. Toinen haaste, joka tuli eteen, oli myös se, että päädyimme opiskelijakollegani kanssa jakamaan tutkimusaineiston, jolloin luovutin tekemäni neljän vanhemman haastattelut opiskelijakollegalleni. Olin tässä vaiheessa itse toteuttanut kaikki lasten haastattelut, joten oli luontevaa, että otin oman tutkimukseni tarkastelun kohteeksi lasten tuottaman aineiston kollegani jatkaessa tutkimusta vanhemmilta kerätyn aineiston parissa. Oma aineistoni tuntui jäävän tässä vaiheessa niukaksi, koska vanhempien haastatteluja oli tehty huomattavasti enemmän. Päädyin kuitenkin siihen, että rajallisten resurssieni vuoksi tyydyn siihen, että itselläni on käytössä viideltä lapselta hankittu tutkimusaineisto ja luotan sen olevan riittävä tutkimukseni valmistumisen kannalta. Huomioin myös sen mahdollisuuden, että minun on vielä palattava tutkimusaineiston hankinta-vaiheeseen ja kerättävä lisäaineistoa.

Tutkimusaineiston käsittelyyn liittyy erilaisia eettisiä näkökulmia. Ensinnäkin, itse aineiston pitäminen tallessa ja ulkopuolisilta suojattuna, ovat tärkeitä asioita sekä tutkimuksen onnistumisen, että tutkittavien yksityisyyden suojaamisen kannalta. Purettuani ja litteroituani nauhoitukset koneelle, poistin ne nauhurilta ja tabletilta. Nimesin aineistot niin, ettei niistä ole tunnistettavissa kenenkään henkilöllisyys. Litteroidut haastattelut ovat olleet säilytyksessä ulkoisella kovalevyllä, joka on vain omassa käytössäni tutkimuksen ajan. Tietokoneet vaativat henkilökohtaisen sisäänkirjautumisen. Koen, että tutkimusaineisto on ollut suojassa tutkimuksen aikana. Tutkimuksen valmistuttua tuhoan tutkimusaineiston poistamalla tallenteet ja laittamalla tulosteet silppuriin.

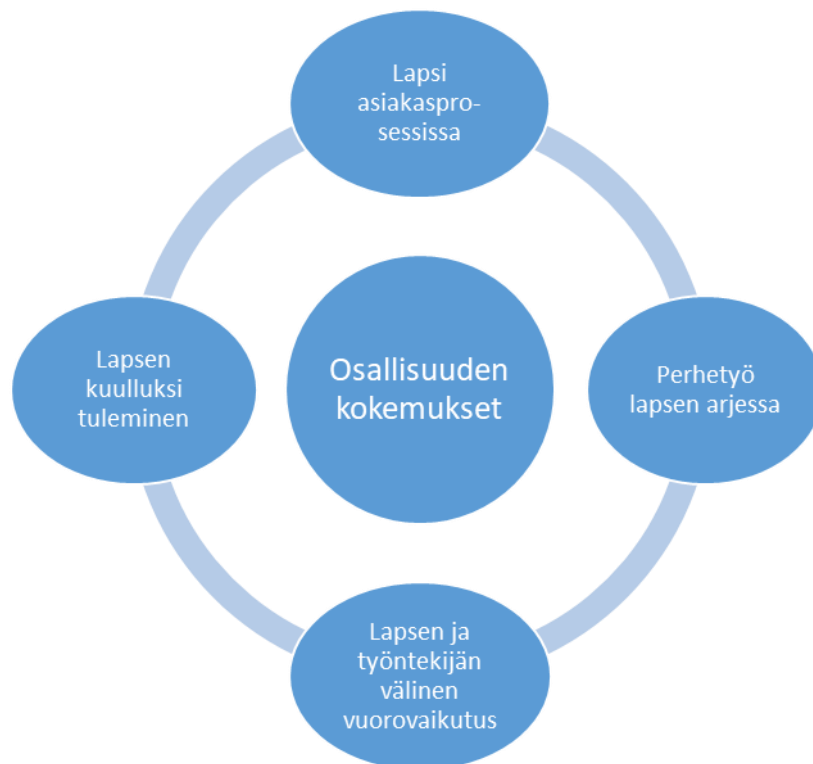
Aineiston käsittely ja siitä tehtävät johtopäätökset vaativat kunnioittavaa otetta. Jokaisen tutkittavan kokemus on omanlainen ja suhteessa muihin jollakin tavalla erilainen. Eettisestä näkökulmasta ajateltuna jokainen tutkimukseen osallistuja kokemuksiansa kanssa on merkityksellinen ja tärkeä, ja tutkijana arvostan tutkimukseen osallistujia ja heidän kokemuksiaan. Aineisto, ihmisten kokemukset, voivat olla hyvin arkaluonteistakin materiaalia, ja tämän vuoksi sekä tutkittavia että heidän tuottamaansa aineistoa on käsiteltävä kunnioittavasti ja huolella. Johtopäätöksiä täytyy tehdä varoen, ja tutkijan

tulee olla tarpeeksi perehtynyt ja syventynyt aineistoon, jotta voi tehdä siitä eettisesti kestäviä tulkintoja.

5 LAPSEN OSALLISUUS PERHETYÖN ASIAKKUUDESSA

Tutkimukseni tuottaa tietoa lasten osallisuudesta ja osallisuuden kokemuksista perhetyössä, sekä tarkastelee lapsen ja työntekijöiden välistä vuorovaikutusta. Tässä luvussa kuvaan lasten kertomuksia asiakasprosessin eri vaiheista ja niihin liittyvistä osallisuuden kokemuksista. Tuon tutkimukseeni peilipintaa muista tutkimuksista.

Teemoiksi muodostuivat asiakasprosessi, perhetyön arki, lapsen ja työntekijän välinen vuorovaikutus sekä lapsen kuulluksi tuleminen. Asiakasprosessi omana teemanaan avaa lasten kokemuksia yleisesti perhetyön asiakkuudesta, erityisesti liittyen tiedonsaantiin, asiakassuunnitelmiin, sekä perhetyön arviointiin. Toisena teemana perhetyön arki lasten arjessa sisältää kuvauksia siitä, millaisena perhetyön asiakkuus ja perhetyö näyttäytyvät lapsen arkielämässä, sekä miten lapset kokevat perhetyön arjessaan. Kolmantena teemana on lapsen ja työntekijän välinen vuorovaikutus. Lapsen kokemus kuulluksi tulemisesta perhetyön asiakasprosessissa sekä perhetyön kentällä nousivat myös esille omana teemanaan ja niitä käsitellen neljäntenä teemana. Olen koonnut tarkemman analyysin kohteeksi muotoutuneet vahvasti aineistolähtöiset teemat kuvioon 3.

Kuvio 3. Lapsen osallisuuden kokemukset perhetyön asiakkuudessa.

Osallisuuden kokemukset on jaettu neljän eri teeman alle sen mukaan, mitä tietoa tutkimukseen osallistuneet lapset ovat tuottaneet. Seuraavassa kuvaan jokaista teemaa erikseen lasten haastatteluista esille nousseiden asioiden kautta.

5.1 Lapsi perhetyön asiakasprosessissa

Perhetyön vaiheet alkuarvioinnista loppuarviioon voidaan nähdä prosessina. Perhetyö alkaa useimmiten siitä, kun sosiaalityöntekijä tekee lastensuojelu- tai sosiaalihuoltolain mukaista palvelutarpeen arviota lapselle ja sen myötä arvioi perhetyön olevan tarkoituksenmukainen ja sopiva tukitoimi lapselle ja perheelle. Kun sosiaalityöntekijä tekee päätöksen perhetyön aloittamisesta, perhetyön prosessi alkaa asiakassuunnitelman laatimisesta yhdessä perheen kanssa, etenee perhetyön toteuttamiseen perheessä ja lopulta perhetyön päättämiseen ja loppuarviointiin siinä vaiheessa, kun perheen todetaan saaneen riittävästi voimavaroja kokeilla omillaan pärjäämistä, tai vaihtoehtoisesti kun perhetyö tukimuotona koetaan riittämättömäksi ja tarvitaan raskaampia tukitoimia. Perhetyön asiakasprosessiin kuuluu myös väliarviointia ja tarpeen mukaan, vähintään kerran vuodessa, asiakassuunnitelman päivittämistä. (mm. Kettunen & Ihalainen 2016, Rönkkö & Rytönen 2010, Heino ym. 2000.) Seuraavassa kuvaan lasten kertomuksia ja kokemuksia perhetyön asiakasprosessiin liittyen. Keskityn lähinnä asiakasprosessiin liittyviin tilanteisiin, joissa suunnitellaan perhetyötä ja arvioidaan perhetyötä ja perheen tilannetta, sekä lasten tietoisuuteen ja tiedonsaantiin.

Rönkön ja Rytösen mukaan (2010, 52) asiakkuuden alkuvaiheen kokemuksilla on merkitystä koko asiakasprosessin kannalta lapsille sen suhteen, miten he pääsevät osalliseksi perhetyön käytäntöön. Perhetyön asiakasprosessissa osallisuuden toteutuminen konkreettisesti koskee esimerkiksi niitä käytäntöjä, kun asiakasta kuullaan, kun suunnitellaan ja päätetään, keitä perheenjäseniä kutsutaan mukaan neuvotteluihin, millä tavalla mahdollistetaan se, että perheenjäsenet voivat tuoda asioitaan ja merkityksiään esille ja miten he ottavat osaa päätösten tekemiseen tavoitteiden asetteluissa ja ratkaisuissa. (mt., 52.) Lisäksi riittävä tiedonsaanti on olennaista osallisuuden toteutumisen kannalta. Lasten osallisuuden kokemuksia voidaan tarkastella muun muassa sen kautta, miten lapset tuovat esille mukanaoloaan ja tietämystään perhetyöhön ja asiak-

kuuteensa liittyen. Tutkimukseen osallistuneilta lapsilta kysyttiin heidän kokemuksiaan perhetyön alkamisvaiheesta, tiedonsaannista, osallistumisesta asiakassuunnitelman laatimiseen ja päivittämiseen sekä perhetyön arviointiin.

Asiakkuuden alkaminen ja tiedonsaanti

Tutkimusaineistoni lapsista kukaan ei ollut ollut mukana perhetyön aloittamisesta päättettäessä, eikä ollut ollut muullakaan tavalla valitsemassa tukipalveluita perheeseen. Perhetyö oli lasten näkökulmasta katsottuna ikään kuin vain yhtäkkiä tullut perheeseen. Lapset olivat epätietoisia siitä, mitä kautta perhetyön käynnit olivat alkaneet heidän perheessään, ja kenen aloitteesta. Epätietoisuutta oli etenkin, jos asiakkuus oli kestänyt pidempään tai jos perhe oli itse ottanut yhteyttä palvelun saamiseksi. Yhdellä lapsista oli kuitenkin selkeä käsitys tilanteesta perhetyön aloittamiseen liittyen, ja hän kuvasi perheessä olleen kriisitilanteen johtaneen lastensuojeluilmoituksen tekemiseen, ja sitä kautta perhetyön asiakkuuden alkamiseen. Lapsi kertoi hyvin tarkkaan yksittäisestä, perheessä tapahtuneesta tilanteesta ja siihen liittyvistä kokemuksista. Hänelle oli jäänyt tarkasti mieleen asiakkuuden alkaminen, koska tilanne oli ollut hänelle mieleenpainuva ja tunteikas, ja nostatti hänessä edelleen tunteet pintaan.

Osa lapsista kertoi muistavansa sen, kun perhetyön käynnit olivat alkaneet heidän perheessään, vaikka kukaan ei osannut määritellä tarkemmin perhetyön alkamisajankoh-
taa.

”Noo, muistan minä, ku.. mutta en mää sitä vuotta muista.”

Perhetyöstä tukimuotona, sekä perhetyön käyntien syistä lapset olivat saaneet tietoa vaihtelevasti. Osa lapsista kertoi saaneensa jonkin verran tietoa perhetyöstä asiakkuuden alkuvaiheessa, kun taas osa koki, ettei kukaan ollut kertonut erikseen perhetyöstä, vaan he olivat huomanneet perhetyön käyntien yhteydessä mitä se on, ja muodostaneet siitä sitä kautta itse käsityksen.

”Noo kyllä mä tiiän että, että mitä se on — — no, ei kai sitä oikee oo kerrottu vaa ku nii no on siitä jottai kerrottu mutta oon ite sen huomannu sitte..”

”Kerrottiin mulle jonkin verran siitä että — —”

”Ei vissiin sillon kerrottu.”

Yleisimmin tietoa perhetyöstä oli antanut perheen äiti. Yksi lapsista toi esille, että mahdollisesti myös perhetyöntekijä on voinut kertoa jotain. Kukaan ei maininnut sosiaalityöntekijää tai sosiaaliohjaajaa tiedon tuottajana. Hanna Kiurun (2010,70) tutkimuksessa tuli esille, että lasten tiedonsaannissa liittyen perhetyön käyntien syihin oli epäselvyyttä. Perhetyöntekijät odottivat sosiaalityöntekijän tai vanhempien kertovan lapsille perhetyön käyntien syistä, kun taas sosiaalityöntekijät olettivat perhetyöntekijän vastaavan lapsille näihin kysymyksiin kotikäyntien yhteydessä. Vanhempien ongelmista kertominen lapsille koettiin vaikeaksi.

Vaikka tiedonsaanti oli ollut osittain niukkaa, eikä perhetyöstä välttämättä ollut kerrottu juuri mitään, osa näistä lapsista koki siitä huolimatta saaneensa riittävästi tietoa.

” Noo, kerto se äiti että sillai, että, no ihan, niin..että ketä ne on ja mite ne tekkee ja nii.”

Lapsi vaikutti olevan tyytyväinen siihen tietoon, mitä oli saanut eikä ollut kaivannut enempää tietoa. Osa lapsista olisi puolestaan toivonut, että perhetyöstä olisi kerrottu alkuvaiheessa enemmän.

Asiakkuuden alkuvaiheessa on tärkeää käydä yhdessä perheen ja lapsen kanssa läpi asiakkuuden syyt ja perustelut asiakkuudelle, jotta kaikilla olisi selkeä käsitys siitä, miksi perhe on asiakkuudessa, miksi perheessä käydään ja mitä perhetyön käynneillä tavoitellaan. Paula Hurttian (2008, 65) lasten alku- ja tilannearvioon kohdistuvassa tutkimuksessa yli puolet lapsista osasi kuvata heille tehtävän lastensuojeluselvityksen syitä, mutta toisaalta hieman yli kolmannes ei osannut tai halunnut kuvata lastensuojelun asiakkuuden syitä ollenkaan. Omassa aineistossani yhtä lasta lukuun ottamatta kaikki osasivat kertoa jotain oman perheensä tilanteesta, ja kaikilla vaikutti olevan jonkinlainen käsitys siitä, minkä vuoksi perhe on asiakkuudessa ja miksi perhetyöntekijät käyvät kotona.

"No äitijutun takia, alko käymään."

" Ku äiti tartti apua."

Perhetyön ajateltiin lähteneen siis äidistä ja äidin tarpeesta saada apua. Yksi haastateltavista lapsista toi yleisemmin avun tarpeen koskien perhettä yleisesti, ei pelkästään äitiä.

"...no sitte se otettiin se mikä työvuorolista tai se — — ja sitte se ku tuo vauvaki tuli — — on melko palijo lapsia."

Lapsi toi perhetyön tarpeen esille konkreettisten asioiden kautta, joita hän näki perheessä yleisesti; työvuorolistan tekeminen yhteisesti perheenjäsenille, vauvan syntyminen, perheen suuri lapsilukumäärä. Kukaan lapsista ei tuonut esille missään vaiheessa ajattelevansa, että perhetyö olisi tullut kotiin heitä varten. Lapset ajattelivat perhetyön käyntien perusteet konkreettisten merkitysten kautta, ja perhetyön ajateltiin auttavan lähinnä vanhempia arkisissa asioissa.

"No ku, nii, on melko palijo lapsia — — nii jos käy vaikka jossai kaupassa nii ei varmaa nii oikee, kaikkia voi ottaa mukkaan."

Lapset kuvasivat perhetyön tulevan auttamaan vanhempia kotitöissä ja lastenhoidossa, sekä toisaalta auttamaan siinä, että perhe selviäisi kotitöistä paremmin myös itse. Lapset eivät tuoneet tarkemmin haastattelussa esille, sitä, oliko heille kerrottu perhetyön käyntien syistä tarkemmin, vai olivatko he itse muodostaneet asiasta käsityksen.

Yksi lapsista kuvasi äidin tilannetta erilaiseksi kuin muut lapset. Lapsi ei osannut erikseen nimetä äidin ongelmia, mutta perhetyön alkamisen lähtötilanteena oli ollut kriisitilanne, jolloin äidin tilanne oli ollut vaikea ja äiti oli ollut osastohoidossa. Lapsi yhdisti tämän tapahtuman ja tilanteen perhetyön alkamiseen. Yksi haastatelluista ei tiennyt pitkästä, useiden vuosien asiakkuudesta huolimatta asiakkuuden syitä ja olisi halunnut, että niistä olisi kerrottu enemmän.

Lapset toivat pääsääntöisesti esille sitä, että perhetyö on auttamassa vanhempia. Hurtig (2000, 37–40, 171) kuvaa tutkimuksessaan tihkuvan auttamisen mallia, jolla hän viittaa siihen, että vanhempia auttamalla ajatellaan myös lapsen saavan hyötyä työs-

kentelystä ja tulee sitä kautta autetuksi. Tutkimusaineistostani nousi esille lasten puheissa samanlainen sävy kuin minkä Hurtig (mt.) oli tutkimuksessaan huomannut; Työskentely suunnataan usein ensisijaisesti vanhempiin ja lasten paikka jää helposti sivuosaan. Tällöin lasten rooli suhteen rakentumisessa on vähäinen ja melko passiivinen, ja vaarana on, etteivät lapsen todelliset tarpeet tule nähdyksi ja autetuksi. Kiurun (2010, 66) tutkimuksessa perhetyöntekijöiden ja sosiaalityöntekijöiden näkemyksissä perheen kanssa työskentelyssä korostui vanhemmuustyöskentely ja perhekeskeisyys, jota perusteltiin ja puolusteltiin sillä, että perheen merkitystä lapsen elämään pidettiin itsestään selvänä asiana. Tutkimuksen mukaan myös lapsilähtöisyys pyritään huomioimaan perhetyön työskentelyssä, eivätkä perhe- ja lapsilähtöisyys ole toisiaan pois sulkevia.

Tutkimukseeni osallistuneiden lasten kokemus ylipäänsä perhetyön alkamisesta näyttyy suhteellisen neutraalina lasten elämässä.

"No mulle oli vähän ihan sama että käykö ne vaiko ei."

"No en mä oikee sillee mittää ajatellu siitä että.."

Yksi lapsista koki yhdentekevänä perhetyön käyntien alkamisen, toinen ei ajatellut oikein mitään asiasta. Osallisuuden kokemisen kannalta ei ole mielestäni yhdentekevää, millaisena perhetyön alkaminen on koettu. Lasten puheen neutraalisuudesta tulee väistämättä mieleen, onko perhetyö ja perhetyön suunnitelma kohdistettu näissä perheissä lasten sijasta enemmän vanhempiin, ja minkä verran perhetyön käynneillä on ollut käytännön merkitystä lasten arjessa elämisen kannalta. Toisaalta lapsen voi olla vaikea pukea sanoiksi ajatuksiaan siitä, miten hän on kokenut perhetyön aloittamisen, tai voi olla, että lapselle perhetyö on ollut niin tavallinen arkipäiväinen asia arjessa, ettei siitä ole erikseen muotoutunut mitään erityisiä ajatuksia. Osa lapsista kertoi olevansa pääsääntöisesti koulussa perhetyön käyntien aikaan, jolloin perhetyöntekijöiden käynnit eivät näy heidän arjessaan suoraan.

Asiakassuunnitelman laatiminen

Sosiaalityöntekijän tehtyä päätöksen perhetyön aloittamisesta perheeseen, perheenjäsenten ja työntekijöiden kanssa laaditaan yhdessä asiakassuunnitelma, johon kirjataan tavoitteet ja toiveet. Perhetyö perustuu asiakkaan kanssa yhdessä ja yhteisymmärryksessä laadittuun asiakassuunnitelmaan sosiaalihuollon asiakaslain 7§ mukaisesti (Heino 2013, 104–105; Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 22.9.2000/812). Yhdessä ja yhteisymmärryksessä laadittu asiakassuunnitelma tarkoittaa käytännössä sitä, että lapsi on mukana ja osallistuu asiakassuunnitelmansa tekemiseen ikänsä ja kehitystasonsa mahdollistamalla tavalla, ja on näin ollen tietoinen asiakassuunnitelmansa sisällöstä. Mikko Orasen (2006, 27) mukaan lapsen etua ei ole mahdollista toteuttaa, jos lapsen mielipidettä ei ole selvitetty tai jos lapsella ei ole riittävästi tietoa mielipiteensä pohjaksi.

Oma tutkimukseni osoitti, että vaikka laki määrittelee selkeästi asiakassuunnitelman tekemisestä yhdessä asiakkaan kanssa, näin ei kuitenkaan käytännössä aina menetellä, eikä lapsi välttämättä ole tietoinen edes asiakassuunnitelman olemassaolosta.

” En tainnu tietää ketkä sitä suunnitteli... en niinku yhtään muista siitä on niin pitkä aika.”

”En määh nähny niitä [työntekijöitä] sillan [alkuvaiheessa].”

Tutkimukseeni osallistuneilla lapsilla oli joko epämääräisiä ja hataria muistikuvia, tai ei muistikuvia ollenkaan asiakassuunnitelmasta ja sen teosta. Asiakassuunnitelma tuntui olevan lapsille etäinen asia, se oli jotain mitä aikuiset tekevät. Lapsia ei ollut pyydetty mukaan suunnitelman laatimiseen, eivätkä he tuoneet esille, että heiltä olisi tässä vaiheessa kysytty omia näkemyksiä suunnitelmaan.

”No ei, ku eipä me oikeastaan keritä ees olla niitten kans ku me ollaan koulussa.”

Tässä haastateltava lapsi toi esille, ettei toiveita ollut kysytty. Hän selitti asiaa sillä, etteivät he (lapset) juuri olleet tekemisissä perhetyöntekijöiden kanssa. Lapsen kokemus näyttäytyy olevan ulkopuolelle jääminen suunnitelmavaiheessa, mutta toisaalta hän

perustelee asiaa järkevällä tavalla, eikä koe asiaa epäoikeudenmukaisena. Hän on löytänyt asialle järkevän selityksen. Osallisuuden kokemusta liittyen asiakassuunnitelman laatimiseen ei ole löydettävissä haastateltavien lasten puheista.

Kirsi Haapasen (2016) tutkimustulokset lasten osallisuudesta asiakassuunnitelmien laadintaan vahvistavat oman tutkimusaineistoni esille tuomaa osattomuutta asiakassuunnitelmiin osallistumisesta. Haapasen tutkimuksen mukaan kaikki lapset eivät osallistuneet asiakassuunnitelman laadintaan, ja pääsääntöisesti osallistujina olivat yli 12-vuotiaat lapset. Asiakassuunnitelman laadintaan osallistuttiin silloin, kun kyse oli lapsen itseensä kohdistuvista huolenaiheista, kun taas esimerkiksi vanhempien päihteidenkäytön ollessa huolenaiheena lasten osallisuus ohitettiin. Haapasen (mt.) tutkimuksen mukaan noin puolet lapsista osallistuivat asiakassuunnitelman laadintaan, kun taas puolet heistä jäivät sen ulkopuolelle.

Vaikka aineistoni lapsia ei ollut otettu mukaan asiakassuunnitelman laatimiseen, asiakassuunnitelma ei kuitenkaan ollut kaikille täysin vieras käsite. Useampi haastateltu lapsi kertoi, ettei ollut ollut kotona eikä näin ollen mukana asiakassuunnitelman tekemisessä, mutta muistivat kuitenkin, että sellaista oli tehty.

”Mm,no, kävi täällä nii joitahi mutta mä olin sillon koulussa ja nii.. äiti sitte siitä.”

Äidin mainittiin kertoneen asiakassuunnitelmatapaamisesta jälkikäteen. Äkillisesti perheyön asiakkuuteen tulleella haastateltavalla ei ollut muistikuvaa asiakassuunnitelman teosta, eikä tietoa siitä, ketkä asiakassuunnitelman tekoon olivat mahdollisesti osallistuneet tai mitä se sisälsi. Hän, kuten muutkaan lapset, eivät olleet nähneet valmista asiakassuunnitelmaa missään vaiheessa. Lapset vaikuttivat olevan suhteellisen ulkopuolisia asiakkuuden alkuvaiheessa, mutta eivät kuitenkaan juurikaan kyseenalastaneet aikuiskeskeistä työskentelyä tässä vaiheessa. Todennäköisesti työskentelytapaa pidettiin tavallisena toimintamallina, eikä lapsilla ollut tietoa oikeuksistaan olla myös itse osallisena ja mukana asiakkuuden alkuvaiheesta lähtien.

Mikko Valve (2017) on tutkinut lasten osallisuutta sosiaalihuoltolain mukaisissa palvelutarpeen arvioinneissa yhteenvedodokumenttien avulla. Valve käyttää käsitettä ”pro-

sessiosallisuus”. Jos lasta ei ollut kohdattu palvelutarpeen arvioinnin yhteydessä henkilökohtaisesti, lapsi oli kuitenkin ollut puheen aiheena, ja se näkyi dokumenteissa. Tutkimukseeni osallistuneet lapset eivät tuoneet haastatteluissa esille sitä, oliko heistä puhuttu tai oliko heistä kirjoitettu dokumentteihin, jos he eivät olleet mukana tapauksissa.

Perhetyön toteuttamisvaihe

Asiakasprosessin keskeinen osa, käytännön perhetyö, oli lapsille selkeästi tutuin osa prosessia, ja lapset kertoivatkin eniten tilanteita liittyen arkeen, jossa perhetyö on mukana. Kaikki lapset kuvasivat osallistumisestaan perhetyön toteuttamisvaiheessa jollain tapaa.

”Ylleensä melkee joka torstai on jotaki hommia perhetyöntekijöiden kanssa, me ollaan oltu joko uimassa tai toimistossa tai liikuntahallilla.”

”No sitte me joskus yhdessä askarellaan ja käyvään uimassa.”

”Ja sitte joskus muullon saattaa joku [perhetyöntekijä] hakea mut — — viime viikolla se haki minut joku päivä — — joo tai koululta haki sinne toimistolle.”

Käytännön perhetyön toteuttamista kuvattiin perhetyöntekijöiden käynteinä kotona tai lasten osallistumisena ryhmätoimintaan kodin ulkopuolella. Perhetyön käytännön toteuttamiseen liittyviin osallisuuden elementteihin keskityn erikseen luvussa 5.2., koska se näyttäytyi haastatteluissa merkityksellisimpänä asiakasprosessin osana lasten osallisuuden kokemuksissa.

Asiakassuunnitelman päivitys ja asiakkuuden arviointi

Perhetyön aikana perheen kanssa tehdään yleensä asiakassuunnitelman päivityksiä ja arviointia tavoitteiden toteutumisesta ja perheen tilanteesta. Perheen kanssa arvioidaan myös tarvetta asiakkuuden jatkumiselle. Tutkimukseeni osallistuneet lapset olivat olleet mukana näissä tilanteissa vaihtelevasti.

”Kyllä mä pari kertaa oon ollu — — joo meiltä kaikilta on kysytty mitä me halutaan

— — *Kyllä niitä silloin kirjattiin paperille ylös.*”

”Mmm, sitä että mitä toivoo — — Vissiin se kirjattiin.”

Yhden perheen lapset kertoivat olleensa mukana pari kertaa tapaamisessa, jossa oli suunniteltu tai arvioitu perhetyötä asiakkuuden aikana. Nämä tapaamiset olivat pitkän asiakkuuden myötä ilmeisesti asiakassuunnitelman päivityskäyntejä, joissa mukana oli perhetyöntekijän lisäksi sosiaaliohjaaja tai/ja sosiaalityöntekijä. Kysyessäni toiselta näistä lapsista, onko perheessä mietitty perhetyön jatkoa, ja onko hänen mielipidettään asiaan kysytty, lapsi kertoi, että hänen mielipidettä oli kysytty, ja koki että hänen mielipiteensä oli otettu huomioon. Lapsilla oli jäänyt mieleen, että toiveita oli kysytty ja ne oli kirjattu ylös. Kokemus osallisuudesta, liittyen oman mielipiteen ilmaisemiseen ja sen huomioiduksi tulemiseen, vaikuttaa toteutuvan tässä kohtaa hyvin.

Myös toisen perheen lapsi muisti olleensa joskus mukana, mutta tarkempaa muistikuvaa siitä, oliko hänen näkemyksiään kysytty, hän ei muistanut. Lapset eivät tuoneet erikseen esille, oliko heitä pyydetty tilanteisiin mukaan, tai oliko heillä ollut mahdollisuus valita osallistumisestaan tai osallistumattomuuttaan. Eräs lapsista kuvasi mukanaoloaan perhetyön arviointitilanteessa seuraavalla tavalla:

”No olin mutta ei kait sitä multa kysytty.”

Lapsi oli ollut osallisena paikan päällä, fyysisesti, mutta hänet oli sivuutettu tilanteessa, kun häneltä ei ollut kysytty tilanteessa erikseen mielipidettä tai näkemystä esimerkiksi perhetyön toteutumisesta ja sen hyödyistä. Lapsi koki, että olisi ollut ihan mukava, jos häneltäkin olisi kysytty. Kokemus osallisuudesta jää vaillinaiseksi tässä kohtaa. Tässä kohtaa työntekijän yksi kysymys kohdistettuna juuri kyseiseen lapseen olisi voinut tuoda aivan erilaisen kokemuksen osallisuudesta lapselle.

Osa lapsista ei muistanut olleensa lainkaan mukana arvioimassa perhetyön toteutumisesta, yksi ei ollut täysin varma asiasta.

”En oo tainnu olla, ei tuu ainakaan mieleen että oisin ollu.”

Lapsella ei ollut muistikuvaa siitä, onko hän mahdollisesti ollut tilanteessa, jossa perhetyön asiakkuutta olisi arvioitu. Tällaisessa tilanteessa osallisuuden kokemukset arviointivaiheesta jäävät vähäisiksi.

Kiurun (2010, 74) tutkimuksessa sosiaalityöntekijät arvioivat perhetyön suunnitelman teon ja väliarvion olevan toimintatavoiltaan lapsilähtöisempiä kuin työskentelyn lopettaminen. Oman tutkimusaineistoni tuottama tieto poikkeaa Kiurun tutkimustuloksista siltä osin, että lapset toivat osallisuuden kokemuksia enemmän esille liittyen väli- tai lopetusvaiheeseen, kuin aloitusvaiheeseen. Kiurun (mt.) tutkimukseen osallistuneiden työntekijöiden mukaan lapsen mielipidettä kysytään sekä tilannearviossa että työskentelyn lopetusvaiheessa, mutta lapsi ei voi vaikuttaa työskentelyn jatkumiseen, vaan päätös on aina aikuisten; joko työntekijöiden tai vanhempien. Tutkimuksen mukaan vanhempien sitoutuneisuus ja näkemykset perhetyön jatkumisesta vaikuttavat pitkälti päätöksentekoon. Lapset halusivat usein jatkaa työskentelyä, koska kokevat sen mukavana. (mt., 74.) Sama tuli esille aineistossanikin, kun eräs lapsista toi esille, että olisi ollut mukava, jos perhetyö olisi vielä jatkunut.

”No ei sitä oo sillai kysytty, mutta on kai se ihan mukava että jatkuis [perhetyö].”

Lapselta ei kuitenkaan ollut kysytty asiasta, eikä hän oletanut hänen mielipiteellään olevan merkitystä päätökseen perhetyön jatkumisesta. Osallisuuden kokemus tässä kohtaa näyttäytyy sellaisena, ettei lapsi koe voivansa vaikuttaa häntä ja hänen perhetyöhään koskevaan päätöksentekoon, eikä hänellä ole odotuksiakaan asian suhteen. Myös muut lapset yhtä lukuun ottamatta toivat esille, ettei heiltä ollut kysytty perhetyön jatkumiseen liittyvistä ajatuksista tai toiveista, ja osa olisi kokenut mukavana sen, että heiltäkin olisi kysytty.

Haastateltavien lasten kertomasta voi tehdä tulkinnan, että lapset olivat kokeneet enemmän osallisuutta perhetyön asiakasprosessin edetessä alkuvaiheesta eteenpäin. Vaikka asiakkuuden alkuvaiheessa tehtyjen päätösten tai asiakassuunnitelman laatimiseen osallistumisen osalta lasten osallisuuden kokemukset jäivät olemattomiksi, osalla lapsista oli kuitenkin osallisuuden kokemuksia perhetyön asiakassuunnitelman päivi-

tys- tai perhetyön arviointitilanteista. Kaikki lapset toivat esille osallisuuttaan perhetyön asiakasprosessin käytännön vaiheeseen liittyen.

5.2 Perhetyö lapsen arjessa

Perhetyön käytännöt ovat kirjavia, ja perhetyötä toteutetaan yksilöllisesti perheen tarpeiden ja tilanteen mukaan. Tutkimukseen osallistuneet lapset toivat haastatteluissa esille monenlaisia asioita liittyen heidän kokemukseensa siitä, mitä perhetyö on käytännössä heidän perheissään, ja miten perhetyö näyttäytyy heidän arkipäivissään. Lasten kertomukset vaihtelivat sen suhteen, minkä verran perhetyö on lapsen arjessa eli kuinka paljon lapsi osallistuu esimerkiksi perhetyön käynteihin, sekä keneen perhetyö kohdistuu lapsen perheessä. Lasten kuvaamat perhetyön käytännön toiminnot näyttäytyivät pääosin mukavana tekemisenä ja yhdessäolona perhetyöntekijöiden kanssa, tai perhetyöntekijöiden osallistumisena perheen kotitöihin.

Jokainen lapsi toi esille osallistumista perhetyön toiminnoissa jollakin tavalla; Lapset kuvasivat osallistumista joko perhetyön kotikäynteihin tai koululaisten ryhmätoimintaan liittyen. Lasten kertomusten mukaan perhetyön käytännöt ja lasten osallistumisen mahdollisuudet vaihtelivat jonkin verran perheiden välillä.

”No joskus leivotaan ja tehään ruokaa ja pelataan.”

”No hoitaa vauvaa ja pikkusille lukkee kirjaa ja meidän kans ja sitte pikkusten kans pelaa – ja sitte kyllä mekin joskus kuunnellaan kun ne lukkee.”

”No me silloin alus..silloin ku nii mää mulla oli vielä nii ei ollu pitkiä päiviä (koulussa) olenkaan niin...me luettiin silloin ja väritettiin ja niin kaikkea.”

Lapset kertoivat arkisia tekemisiä liittyen perhetyön kotikäynteihin. Konkreettisia asioita, joita lapset kuvasivat liittyen perhetyön toteuttamiseen kotona, olivat lasten kanssa pelaaminen ja lapsille lukeminen, lastenhoito, ruuan valmistaminen, leivonta lasten kanssa, siivoaminen, sekä yleensä kotitöiden tekeminen.

Vaikka osa lapsista kertoi tapaavansa perhetyöntekijöitä harvoin kotona, osa heistä oli ollut mukana kodin ulkopuolella tapahtuvassa perhetyön toiminnasta. Osa lapsista

osallistui viikoittain tai silloin tällöin perhetyön järjestämiin iltapäivätapaamisiin, johon kuului esimerkiksi uintia, askartelua tai liikuntaa yhdessä muiden perhetyön asiakkuudessa olevien kouluikäisten kanssa. Osa lapsista toi esille myös perhetyöntekijöiden kanssa tekemät retket esimerkiksi pulkkamäkeen tai käynnin perhetyön toimistolla.

”Niin, joo, siis mä olin siellä aina torstain niitten kans tai sitten muullon, että nyt vastakin, mikäköhän päivä se oli, en muista, niin me oltiin — — kanssa kahestaan siellä niitten toimistolla, askarreltiin — —.”

Lapsi oli osallistunut ryhmätoimintaan tietynä päivänä viikosta, ja sen lisäksi käynyt perhetyön toimistolla yhdessä perhetyöntekijän kanssa. Toimistolla lapsi ja perhetyöntekijä olivat tehneet yhdessä asioita, kuten askarrelleet.

Kaikki haastateltavat toivat esille asioita, jotka viittasivat siihen, että he ovat jollakin tapaa konkreettisesti osallisina perhetyön arjessa. Toisaalta osassa perheistä lapset eivät yleensä olleet kotona perhetyön käynneillä, tai kokivat perhetyöntekijöiden olleen pääsääntöisesti pienempien lasten kanssa tai äitiä tapaamassa. Heillä oli yleensä kuitenkin jonkinlainen käsitys tai tietoa siitä, mitä perhetyön käynneillä oli tehty. Eräs haastateltavista lapsista oli epävarma siitä, kuinka monesti perhetyöntekijät olivat kotona käyneet, koska ei itse ollut ollut juuri koskaan paikalla eli ei osallistunut tapaamisiin kotona. Perhetyön kotikäynnit lasten ollessa muualla, yleensä koulussa, estävät lapsen osallisuutta. Lapsilla ei ole mahdollisuutta osallistua, mikäli he eivät ole paikan päällä. Vaikka lapset olivat saaneet tietoa perhetyön käynneistä, se ei mielestäni täytä vielä lapsen osallisuuden toteutumisen vähimmäisedellytyksiä. Lapsen kokemus siitä, että perhetyöntekijät ovat pääosin äitiä tai pienempiä lapsia varten, luo käsityksen siitä, että lapsi jää ainakin jossain määrin toiminnan ulkopuolelle. Toisaalta näiden lasten kohdalla moni muu asia synnyttää osallisuuden kokemusta, esimerkiksi kokemus perhetyöntekijöiden kiinnostuksesta heitä kohtaan silloin kun kohtaamisia tapahtuu.

Kiurun (2010, 72–73) tutkimuksessa perhetyöntekijät toivat esille työtapojen muuttamisen aiemmasta omalla paikkakunnallaan. Aiemmin oli ollut tapana, että perhetyöntekijät jäivät kotiin lasten kanssa vanhempien mennessä hoitamaan asioitaan, mutta painopistettä on pyritty muuttamaan vanhemmuustyöskentelyn suuntaan. Vanhempien kanssa voidaan keskustella ilman lapsia, tai esimerkiksi monilapsisissa perheissä

vanhemmille voidaan mahdollistaa lasten huomioiminen yksi kerrallaan. Tutkimuksessa tuotiin esille myös lasten kanssa työskentelyä, ja esimerkiksi lasten tunteiden käsittelyyn oli käytettävissä monipuolisesti erilaisia työvälineitä (mt., 75). Omassa aineistossani itselleni yllättävää oli se, etteivät lapset tuoneet erikseen esille keskusteluja tai työvälineiden, kuten esimerkiksi nallekorttien, vahvuuskorttien, lomakkeiden tai muiden työvälineiden käyttöä osana perhetyötä lasten kanssa. Toisaalta, työvälineitä voi käyttää niin, etteivät lapset miellä niitä erikseen työvälineiksi, tai voi olla, että lapset eivät ole kokeneet merkitykselliseksi kertoa niistä. On olemassa esimerkiksi kirjoja, joita voi käyttää työvälineenä tai lapsen kanssa voidaan askarrella vaikkapa unelmien karttaa. Usein lasten kanssa parhaimmat keskustelut saadaan aikaiseksi toiminnan ohessa. Yksi lapsista otti puheessaan esille nallekortit, joita voidaan käyttää tunnetyöskentelyssä sekä lasten että aikuisten kanssa.

”No vasta se...olikohan se [perhetyöntekijän nimi] vai..toi niitä mielialakortteja tai niitä missä on niitä nalleja niin semmosia tekivät ja kaikkea ja puhuivat jotain...en tiää yhtään mitää.”

Lapsi kertoi tietävänsä, että perhetyöntekijä on käyttänyt nallekortteja äidin kanssa, ja kertoi äidin ja perhetyöntekijän keskustelevan asioista heidän keskinäisillä tapaamisillaan.

Lapset näkivät perhetyöntekijöitä joko kotona tai koululaisten iltapäivätapaamisissa. Tapaamisten lisäksi lapset eivät tuoneet esille sitä, että olisivat muulloin tai muulla tavoin yhteydessä perhetyöntekijöihin. Perhetyöntekijät olivat tapaamisten lisäksi tarvittaessa yhteydessä vanhempiin puhelimitse, ja sopivat käytännön asioista vanhempien kanssa.

Lapsilla oli alkuun vaikea ottaa kantaa siihen, onko heillä ollut mahdollisuutta vaikuttaa perhetyön sisältöön perhetyön kotikäynneillä. Yksi lapsista kertoi toiveiden ja mielipiteiden kertomiseen liittyen, ettei heiltä ole yleensä kysytty, ja että olisi ihan mukava, jos joskus kysyttäisiin. Toinen lapsi mietti asiaa jonkin verran, ja kertoi sitten ehdottaneensa perhetyöntekijälle tekemistä. Lapsi totesi voivansa kyllä sanoa toiveita ja koki voivansa jonkin verran vaikuttaa siihen, mitä perhetyöntekijät tekevät heillä käydes-

sään. Osa lapsista kertoi voivansa vaikuttaa perhetyön sisältöön niin, että sanovat perhetyöntekijöille mitä haluavat tehdä.

Lapset kokivat perhetyöstä olleen hyötyä ja perhetyön auttaneen heidän perhettään, ja erityisesti äidit nostettiin esille avunsaannissa.

” On se äitiä auttanu tosi paljon.”

”No että äiti ja isiki pääsee käymään kaupassa ilman näitä pikkusia ja sitte.. no jotaki kait siitä sitte on.”

”On siitä ainaki mun mielestä ollu apua että. — — en mä oikeestaan sillee tiedä että kyllä se jotenkin on auttanut mutta — — en.. no en tiää iskästä kyllä että onko se mitenkään auttanu iskää mutta.. ”

Moni lapsi koki, että perhetyön käynnit olivat olleet hyödyllisiä, ja sitä kuvattiin sen kautta, että äidin arki on helpottunut ja äiti on alkanut jaksamaan paremmin. Lapset eivät tuoneet erikseen esille, millaista hyötyä he olivat kokeneet itselle perhetyön käynneistä. Lasten puheet kertovat mielestäni siitä, että lapset ovat mieltäneet perhetyön enemmän vanhemmille suunnatuksi. Toisaalta perhetyön käynnit miellettiin nimenomaan perheen kotikäynneiksi, eivätkä lapset erikseen kuvanneet, millaisena he kokivat perhetyön koululaisryhmätoiminnan hyödyt. Lasten kertomuksissa ryhmätoimintaan liittyen lapset toivat esille iloa ja mukavaa ajanvietettä, eli kokemukset yleisesti ryhmätoiminnasta olivat positiivisia. Hyödyn merkityksiä ei kuitenkaan eritelty tai tuotu esille.

5.3 Lapsen ja työntekijöiden välinen vuorovaikutus

Perhetyön asiakkuudessa oleva lapsi ja perhe kohtaa eri työntekijöitä asiakasprosessin aikana. Sosiaalityöntekijä vastaa kokonaisuudesta ja varmistaa lapsen edun toteutumisen asiakasprosessissa. Hänellä on vastuu päätöksistä esimerkiksi palveluiden suhteen sekä asiakassuunnitelmien laatimisesta. Myös perhetyön ohjaaja on usein mukana asiakassuunnitelman laatimisessa. Perhetyön ohjaaja vastaa perhetyön kokonaisuudesta, kuten työnjaosta ja aikataulujen organisoimisesta. Perhetyön ohjaaja voi tehdä työtä välillä myös perheissä perhetyöntekijöiden tukena. Perhetyöntekijät puolestaan

ovat niitä ammattilaisia, jotka ovat usein lähimpänä perhettä ja lasta, ja jotka toteuttavat sosiaalityöntekijän määrittämää palvelua, perhetyötä, lapsen ja perheen arjessa.

Merja Laitisen ja Asta Niskalan (2013, 11) mukaan asiakasprosessiin vaikuttavat olennaisesti asiakkaan ja työntekijän välinen vuorovaikutus ja kohtaamiseen liittyvät tekijät. Onnistuneet kohtaamiset ja luottamuksellisen vuorovaikutuksen rakentaminen edesauttavat osaltaan osallisuuden mahdollisuuksia. Haastatteluaineistossani lasten puheissa työntekijöiden ja lapsen vuorovaikutukseen liittyvät kokemukset vaihtelivat sen mukaan, kuinka paljon lapset olivat kotona perhetyön käyntien aikaan, kävivätkö he ryhmätoiminnassa, ja oliko kyseessä vuorovaikutus sosiaalityöntekijän vai perhetyön työntekijän kanssa. Vuorovaikutusta tuotiin esille muun muassa tapaamisen, läsnä olemisen, yhteisen tekemisen sekä toiveiden kuuntelemisen kautta.

”No silloin jos mä käyn psykologilla ja mulla on samaan aikaan äitin kans aika, yhteinen aika, silloin — — [sosiaalityöntekijä] on siinä.. Ei kai se muuten käy. Tai sitte se on saattanu käydä ja mä oon ollu koulussa tai jotain ja äiti ei oo sanonu siitä.”

”Se ei käy kovin paljo meillä mutta aina silloin tällön.”

Osa lapsista vaikutti tietävän, kuka perheen sosiaalityöntekijä on, ja kertoi nähneensä hänet. Pitkäaikaisen asiakkuuden kohdalla lapsi kertoi sosiaalityöntekijän käyvän kotona silloin tällöin ja piti määrää sopivana. Lapset, jotka osasivat nimetä sosiaalityöntekijänsä, kuvasivat hänen kanssaan olevaa vuorovaikutusta lähinnä siltä osin, että hän oli käynyt kotona tai ollut samassa tapaamisessa. Ihalaisen ja Kettusen (mt., 49) mukaan vuorovaikutuksen edellytys on se, että siihen osallistuvat kaikki osapuolet. He kuvaavat vuorovaikutuksen olevan ajatusten, tunteiden ja merkitysten vaihtoa osapuolten kesken. Tutkimukseeni haastateltujen lasten kertomusten perusteella näitä vuorovaikutussuhteen elementtejä on haastavaa löytää lapsen ja sosiaalityöntekijän välillä.

Myös Heinon, Bergin ja Hurtigin (2000, 50) lastensuojelun perhetyön tutkimuksessa sosiaalityöntekijän rooli koettiin etäisempänä ja vieraampana verrattuna perhetyöntekijään. Omassa tutkimuksessani ilmiö näyttäytyi samanlaisena siltä osin, että lapset eivät osanneet välttämättä nimetä sosiaalityöntekijää, tai osa ei muistanut edes nähneensä häntä. Lapset eivät juurikaan tuoneet haastatteluissa esille sosiaalityöntekijän ja lapsen välistä vuorovaikutusta, saati kohtaamisia sosiaalityöntekijän kanssa. Osa lap-

sista muisti nähneensä sosiaalityöntekijän jossakin kohtaa asiakasprosessia. Lasten suhtautuminen sosiaalityöntekijään vaikutti neutraalilta, hänestä ei osattu sanoa oikein mitään, eikä lapsilla tuntunut olevan sosiaalityöntekijää kohtaan erityisiä odotuksia.

Hurttian (2008, 68) tutkimuksessa noin puolet lapsista olisivat halunneet tai ehkä halunneet tavata sosiaalityöntekijän useammin alku- ja tilannearvion aikana, kun taas toinen puoli ei olisi halunnut tavata sosiaalityöntekijää useammin. Hurttian (mt., 65) tutkimuksessa tuli lisäksi esille lasten epätietoisuus siitä, kuka sosiaalityöntekijä on. Kohdasin saman ilmiön omassa tutkimuksessani. Osa lapsista sekoitti sosiaalityöntekijän ja perhetyönohjaajan keskenään, ja he saattoivat puhua sosiaalityöntekijästä kysyttäessä todellisuudessa perhetyönohjaajasta. Tämä tuli esille, kun lapset käyttivät nimeä työntekijästä, ja osasin yhdistää nimet työntekijöihin. Lapset rinnastivat perhetyönohjaajan välillä myös perhetyöntekijäksi.

Ihalaisen ja Kettusen (2016, 49) mukaan vuorovaikutus voi olla sanallista tai sanatonta viestintää. Useimmiten sanaton viestintä koetaan tärkeämpänä. Asiakkaan ja työntekijän välistä vuorovaikutusta voi parantaa tai heikentää se, miten asia sanotaan, tai mitä kehon kieli viestii esimerkiksi työntekijän asenteista. Työntekijän olemuksella on olennaista merkitystä siihen, miten asiakas kokee vuorovaikutustilanteen. Kiireiseltä vaikuttava, kelloaan vilkuileva työntekijä voi antaa lapselle kokemuksen siitä, ettei hän ole tärkeä tai merkityksellinen, kun taas hymyilevä ja katsekontaktia ottava työntekijä voi pienien eleiden kautta saada lapsen tuntemaan itsensä tärkeäksi, ja kokemaan että hänestä välitetään aidosti. (mt., 49.) Omassa tutkimuksessani lapsen ja perhetyöntekijän välinen vuorovaikutus näyttäytyi lasten kertomuksissa pääosin positiivisena, vaikkakin osa lapsista toi esille perhetyöntekijöiden käyntien sattuvan heidän kouluajalleen ja keskittyvän enemmänkin vanhemman ja perhetyöntekijän, tai perheen pienempien lasten kanssa työskentelyyn. Kaikki lapset toivat kuitenkin esille vuorovaikutustilanteisiin ja kohtaamisiin liittyviä kokemuksia perhetyöntekijöiden kanssa.

”Kivaa, kaikkee tämmöstä, aina nauretaan, että ei oo ikinä ollu mitenkään synkkää tai jotai että..”

”Mää tuun ihan hyvin toimeen niitten [perhetyöntekijöiden] kans.”

Kaikki lapset kertoivat tulevansa hyvin toimeen perhetyöntekijöiden kanssa. Lapset kuvasivat perhetyöntekijöitä mukaviksi ja heillä oli jäänyt positiivisia kokemuksia ja muistoja kohtaamisista perhetyöntekijöiden kanssa. Kukaan ei tuonut esille mitään negatiivisia kokemuksia perhetyöntekijän ja lapsen kohtaamisiin liittyen, mutta osa lapsista olisi toivonut yhteistä aikaa enemmän.

”Nekin on halunnu sillee että ne näkis mua aina joskus mutta sitte ei tullu sopivia päiviä siihen että— — ”

”Ois se kyllä kiva että jos näkis vähän useammin.”

”No koulussa mää oon ylleensäki, ne käy aina joskus kaheltatoista tai no joskus saattaa käydä kolmen päivinä ku mulla on kolmeen asti koulua niin ne käy joskus yheltä tai joskus sillon niin ei ne ylleensäkään nää mua.”

Yksi lapsista toi esille, ettei juurikaan nähnyt perhetyöntekijöitä, kun oli yleensä koulussa työntekijän käydessä kotona. Tällöin mahdollisuus vuorovaikutukseen jää luonnollisesti vähäiseksi. Yksi lapsista toivoi näkevänsä perhetyöntekijöitä useammin ja kertoi, että perhetyöntekijätkin olisivat halunneet nähdä häntä, mutta siihen ei ollut tullut sopivia päiviä. Lapsi oli koulussa, kun perhetyöntekijä kävi perheessä. Lapsi näki perhetyöntekijöitä kuitenkin ryhmätoiminnassa. Eräs lapsista mietti ääneen ehdotuksia siihen, mihin aikaan perhetyöntekijät voisivat tulla, jotta hänkin ehtisi nähdä heitä.

Osa lapsista toi esille tapaamisten olevan tosi kivoja, ja yksi lapsista toi esille yhdessä pelaamisen mukavana asiana. Tässä tuotiin myös esille ryhmätoiminta, johon osallistuminen oli koettu mukavana. Ryhmätoiminnassa mukana olevat lapset toivat kertomuksissaan esille yhteisen tekemisen ja suunnittelemisen kautta syntyneitä vuorovaikutustilanteita. Lapset kertoivat perhetyöntekijöistä tuttavalla ja lempeällä sävyllä, ja vuorovaikutus näyttäytyi hyvin luontevana. Lapset kokivat perhetyöntekijöiden huomioineen heidät ja olevan kiinnostuneita heidän mielipiteistään. Toimivaa vuorovaikutusta kuvaa mielestäni osuvasti yhden lapsen vastaus siihen, mitä asioita hän kokee hyvänä perhetyössä.

”No se että saa niinku olla niiden [perhetyöntekijöide] kanssa.”

Lapsi koki hyvänä asiana jo itsessään sen, että saa olla vuorovaikutuksessa perhetyöntekijöiden kanssa. Tämä kuvaa mielestäni hyvin lapsen elämismaailmaa ja asioiden merkitystä lapselle, pelkkä työntekijän läsnäolo voi riittää, ilman suurempia vuorovaikutuksen elementtejä. Lapsi ei nosta esille mitään tiettyä tilannetta, retkeä tai toimintaa liittyen perhetyön hyviin puoliin, vaan yhdessäolo itsessään on riittävä synnyttämään lapselle hyvän kokemuksen. Osallisuuden kokemisen kannalta yhdessäolo ja mukanaolo ovat tärkeitä. Lapsi, joka ei puolestaan juuri nähnyt perhetyöntekijää kotona, toi esille, ettei häntä yhtään haittaa perhetyön käynnit, ja suhtautui käynteihin neutraalisti.

”No ei se mua kyllä yhtään haittaa vaikka ne käykin.”

5.4 Lapsen kokemus kuulluksi tulemisesta

Lapsen kuulemista ja kuulluksi tulemista voidaan tarkastella eri näkökulmista. Pirjo Turtiainen (2001) on määritellyt kuulemisen tavalla, joka kuvaa myös oman tutkimukseni lähtökohtaa siitä, mitä kuulluksi tulemisella tarkoitan. Turtiaisen (mt., 56) mukaan lapsen kuuleminen on sitä, että lapsella on mahdollisuus kertoa omin sanoin asioistaan ja näkemyksistään, lapsesta ja hänen ajatuksistaan ollaan kiinnostuneita ja lasta sekä hänen ajatuksiaan arvostetaan. Lapsen kuulluksi tulemisen mahdollistumiseen vaikuttaa olennaisesti aikuisten asenne ja arvot, sekä se miten aikuiset mahdollistavat lapsen kuulluksi tulemisen. Fleming (2012,55) korostaa, että osallisuuden tulisi olla muutakin kuin asiakkaan olemista läsnä ja osallistumista; sen pitäisi olla myös sitä, että on vaikutusvaltaa päätöksiin ja toimiin, ja että kaikilla tulisi mahdollisuus tulla kuulluksi.

Tutkimukseeni osallistuneet lapset kokivat, ettei heiltä ollut kysytty asiakasprosessin alkuvaiheessa, mitä mieltä he ovat olleet perhetyön aloittamisesta, lukuun ottamatta yhtä haastateltavaa, joka muisteli, että asiaa mahdollisesti on kysytty. Lasten mukaan heiltä ei ollut kysytty näkemyksiä asiakassuunnitelman sisältöön alkuvaiheessa. Myös Haapasen (2016) tutkimuksen mukaan lasten osallisuus asiakassuunnitelman teossa on vähäistä; alle 13-vuotiaiden osalta vain kaksi lasta kahdestakymmenestä oli ollut mu-

kana asiakassuunnitelmansa teossa. Yli 13-vuotiaiden kohdalla osallistumisprosentti oli suurempi.

Vaikka alkuvaiheessa lasten osallistuminen koettiin ylipäänsä vähäiseksi, eikä lapsilta ei ollut juurikaan kysely toiveita tai näkemyksiä perhetyön suhteen, suurin osa lapsista kuvasi perhetyön käytäntöön liittyviä tilanteita, joissa olivat kokeneet tullessa kuuliksi.

”On kuunneltu.”

”Ne ylleensä kyssyy että mitä halutaan tehdä ja sitte sanotaan.”

Haastatellun lapsen mukaan työntekijät ovat kuunnelleet, mitä sanottavaa hänellä on ollut. Toisen haastatellun lapsen mukaan työntekijät ovat kysyneet, mitä lapset haluavat tehdä, ja lapset ovat sen myötä kertoneet ajatuksiaan ja toiveitaan. Lapset kertoivat tilanteista, joissa heidän näkemykset ja toiveet oli otettu huomioon. Esimerkiksi erään perheen kohdalla lapsille oli tehty työvuorolista, jonka tekemisessä haastateltu lapsi oli ollut mukana ja jonka tekemiseen hän oli saanut vaikuttaa.

”No kysy se niinku, me otettiin niinku, mää ottiin keittiövuorot ja sitte niin puittenhaut, ja saunan— —”

Lapsi kertoi perhetyöntekijän kysyneen hänen toiveitaan ja koki saaneensa mahdollisuuden tehdä valintoja, kun perhetyön avulla perheeseen oli laadittu työvuorolista. Osallisuuden kokemuksen kannalta merkityksellistä oli, että työntekijä oli huomionnut lapset erikseen ja kysynyt heidän toiveitaan. Haastateltavat lapset toivat esille sitä, että perhetyöntekijät olivat kysyneet, mitä lapset haluaisivat tehdä, ja sen mukaan oli toimintaa järjestetty.

Eryteisesti kuulluksi tulemisen kokemuksia kuvattiin liittyen koululaisten iltapäivätaapaamisiin.

”No..kyseli kai ne.. että nii mitä niinku tehään siellä ja kaikkee.”

Lasten ryhmätoiminnassa lasten mielipiteitä ja toiveita oli kysytty, ja ne oli huomioitu. Perhetyöntekijät kuvattiin aktiivisessa roolissa lasten kuulluksi tulemisen mahdollista-

misen ja varmistamisen suhteen, koska työntekijät olivat kysyneet ja järjestäneet aikaa suunnittelulle ja toiveiden kertomiselle.

"No sillon kerran kun suunniteltiin että, missäköhän me oltiin, oltiin me varmaan, joo siellä neuvolassa siellä yhdessä huoneessa.. niin tota siellä suunniteltiin ja.. kaikkea että mitä tehtäis tai mitä voitais tehdä tulevilla kerroilla että vaikka kokata ja.."

"Joo meiltä kaikilta on kysytty että mitä me halutaan."

Ryhmätoimintaan osallistuneet lapset kertoivat, että heillä oli ollut ryhmätoimintaan liittyen niin sanottu suunnittelukerta erikseen, kaikkien mielipiteitä ja ajatuksia oli kysytty, ja yhdessä oli suunniteltu, mitä voitaisiin tehdä tulevilla kerroilla. Lapset, jotka olivat mukana ryhmätoiminnassa, kertoivat heiltä muutenkin kysyttävän, mitä seuraavalla kerralla voitaisiin tehdä, tai ehdotettu esimerkiksi jotain toimintaa, kuten askartelua. Lasten mukaan heillä on ollut mahdollisuus kertoa toiveistaan, ja niitä on kysytty. Lasten kertoman mukaan heidän esittämät toiveet ryhmätoiminnan osalta olivat myös toteutuneet tekemisen osalta. Myös kotikäyntien yhteydessä oli kysytty, mitä toiveita lapsilla oli seuraavan kerran suhteen.

Kaikki lapset kokivat mielipiteiden kertomisen perhetyöntekijöille helpoksi. Lapset tarvitsevat kuitenkin usein tukea ja rohkaisua, sekä aikuisten aloitetta, mielipiteidensä ilmaisuun. Yksi lapsista toi esille, ettei ollut kertonut omaa näkemystään, koska sitä ei ollut erikseen kysytty. Lapset kuvasivat myös toiveita, esimerkiksi perhetyöntekijöiden käyntitiheyteen tai omaan läsnäoloon kotona perhetyön käyntien aikana liittyen, mutta ilmeisesti nämä toiveet oli jätetty kertomatta ääneen työntekijöille tai edes vanhemmille.

Perhetyön toteutusvaiheessa työntekijät olivat rohkaisseet ja tätä kautta tukeneet joidakin lapsia kertomaan mielipiteitään, ja lapset kokivat, että omat mielipiteet ja toiveet on otettu ihan hyvin vastaan. Pääosin lapset kokivat perhetyön arjessa, että heitä on kuunneltu riittävästi.

"Kyllä multa on kuun-, tai on kuunneltu mun mielipitteitä välillä."

”Noo.. on [kuunneltu] mutta en minä oo hirviänä sanonu siitä oikei mittää— — niinku sillai jotai että..että ei oo mittää sanottavaa.”

Lapsilla voi olla lähtökohtaisesti ajatus, että aikuiset päättävät asioista ja tekemisistä, ja omien näkemysten sanominen, saati niiden mukaan toimiminen, voivat olla lapselle vieras ajatus. Lapset kokivat, että heidän mielipiteitä on kuunneltu jonkin verran, mutta toisaalta eräs lapsista toi esille, ettei hänellä ole ollut juuri sanottavaa.

Konkreettisesti perhetyöntekijät olivat kysyneet lapsilta toiveita tekemisestä ja olivat ainakin joskus toteuttaneet näitä toiveita. Joskus oli käynyt niin, ettei toivetta oltu heti voitu toteuttaa, kun perhetyöntekijä oli ollut esimerkiksi laittamassa ruokaa ja lapsi olisi halunnut pelata. Lapsen toive oli toteutettu ruuanlaiton jälkeen. Eräs lapsista toi esille, etteivät perhetyöntekijät ainakaan ole vihaisia hänelle, jos hän sanoo mielipiteitään. Yleisesti koettiin, että lasten toiveita kuultiin ja niitä toteutettiin.

Lapset kertoivat perhetyöntekijöiden kysyvän heiltä kuulumisia, esimerkiksi lapsen tullessa koulusta oli kysytty, miten koulussa oli mennyt.

”Joo, aina kysyvät.”

”Ne joka kerta melkein kysyy multa kuulumisia.”

Kuulumisten kysyminen koettiin mukavaksi, eikä se ollut haitannut ketään. Kuulumisten kysyminen on tärkeä osa vuorovaikutusta ja lapsen mahdollisuutta tulla kuulluksi työntekijän rohkaisemana.

Perhetyön asiakassuunnitelmien päivityksiin tai perhetyön arviointiin lapset eivät olleet juurikaan osallistuneet, eivätkä lapset tuoneet haastatteluissa esille juurikaan kuulluksi tulemisen kokemuksia liittyen näihin tilanteisiin. Kaksi lapsista oli osallistunut tapaamisiin kotona, jossa oli ollut mukana perheenjäseniä ja työntekijöitä, ja toinen heistä toi esille, että hänen mielipidettään oli kysytty, ja että se oli huomioitu. Tätä yhtä lasta lukuun ottamatta lapset kertoivat, ettei heiltä ollut kysytty erikseen mielipiteitä tai näkemyksiä esimerkiksi perhetyön jatkumisesta.

”No ei sitä oo sillai kysytty, mutta on kai se ihan mukava, että jatkuis [perhetyö].”

”Mulle se on kyllä ihan sama, että ei se mua haittaa, jos multa ei oo kysytty.”

Osalla lapsista olisi ollut oma mielipide asiaan, mutta he eivät olleet tuoneet sitä esille. Osa lapsista ei osannut suoraan tuoda esille sitä, olisiko halunnut, että heiltä kysytään mielipidettä. Osa puolestaan koki, että olisi ollut mukava, jos heiltäkin olisi kysytty asiasta. Kukaan ei kuitenkaan tuonut asiaa esille niin, että he olisivat ajatelleet voivansa päättää asiasta. Eräs lapsista kertoi, ettei häneltä ollut kysytty mielipidettä, mutta toi myös esille hänelle olevan yhdentekevää, onko häneltä kysytty. Tämä herättää kysymyksen siitä, onko lapsi kokenut perhetyön olevan häntä ja hänen perhettään, vai pelkästään hänen äitiään varten. Lapsi on mahdollisesti joko kokenut vaikuttamisen mahdollisuuden niin olemattomana aikuisten päättäessä asioista, ettei hän koe mielipiteellään olevan merkitystä tai arvoa, tai lapsi on mahdollisesti jäänyt niin sanotusti perhetyökäyntien ulkopuolelle perhetyön käydessä kotona kouluaikaan, ettei koe perhetyön käynneillä olevan merkitystä hänen elämäänsä.

6 KENEN ASIAKKUUDESTA ON LOPULTA KYSE?

Olen kuvannut edellisessä luvussa perhetyön asiakkuudessa olevien lasten esiin tuomia näkemyksiä osallisuudesta ja osallisuuden kokemuksista, ja peilannut niitä myös muihin tutkimuksiin. Tässä luvussa kokoan tutkimuksestani esille nousseita aiheita ja asioita yhteen, sekä pohtia niiden tuomia ajatuksia, merkityksiä ja jatkotutkimuksen aiheita.

Lasten osallisuus näyttäytyi perhetyön asiakkuudessa osin puutteellisena. Thomasin (2002) määrittelemät osallisuuden ulottuvuudet jäivät vähäisiksi erityisesti asiakkuuden alkuvaiheessa. Lapset näyttäytyivät asiakkuuden alkuvaiheessa ulkopuolisina omassa asiakasprosessissaan, eivätkä he kokeneet itseään osana asiakasprosessia. Lasten mukaan heitä ei ollut kuultu ennen perhetyön alkamista, eivätkä he olleet osallistuneet asiakassuunnitelman laatimiseen. Lapset eivät olleet tietoisia asiakassuunnitelman sisällöstä. Osalla lapsista ei ollut tietoa omista oikeuksistaan sen suhteen, että heidän mielipiteensä tulisi myös kysyä ja kirjata ylös. Näin ollen edes ensimmäiset ulottuvuuden tasot: mahdollisuus valita, mahdollisuus saada tietoa tai mahdollisuus vaikuttaa, eivät toteutuneet. Perhetyön toteuttamisvaiheessa osallisuus näyttäytyi mukanaolona, ja osallistumisena, toiveiden kertomisena ja vaikuttamisena toiminnan sisältöön, sekä kuulluksi tulemisena. Toteuttamisvaiheessa on löydettävissä Thomasin (mt.) ensimmäisten ulottuvuuksien (yllä mainitut) lisäksi myös mahdollisuus ilmaista itseään ja saada tukea siihen. Asiakassuunnitelman päivitystilanteisiin sekä perhetyön arviointiin liittyen osallisuutta kuvattiin jonkin verran, osa lapsista oli ollut mukana tai tietoisia asiakkuuden päivittämisestä. Mukanaolosta huolimatta lapsen mielipidettä tai toiveita ei välttämättä ollut kysytty. Osa lapsista toi esille toiveitaan siitä, että heidänkin näkemyksiä kysyttäisiin. Arviointivaiheessa osallisuuden ulottuvuudet jäivät lasten kohdalla lapsesta riippuen joko kokonaan saavuttamatta, tai ensimmäisiin tasoihin. Missään kohtaa Thomasin mallin mukainen ylin ulottuvuuden taso, mahdollisuus itsenäisiin päätöksiin, ei toteutunut.

Vaikka lasten mielipiteitä ei ollut kysytty, eivätkä he olleet osallistuneet asiakassuunnitelman laatimiseen, he kuitenkin kokivat, että heitä on kuunneltu riittävästi ja että heiltä ei ole tarvinnutkaan kysyä enempää. Lapset mahdollisesti ajattelevat, että on

luonnollista, että aikuiset päättävät tällaisista asioista, ja pitävät enemmän omituisena sitä, että heidän mielipidettään kysyttäisiin tällaisissa asioissa. Osallisuudessa on kyse myös siitä, että on mahdollisuus osallistua tai kieltäytyä yhteistyöstä. (Rönkkö & Rytönen 2010, 52.) Tämä osallisuuden kohta voi olla vaikea toteuttaa, mikäli lastensuojelluksen näkökulman vuoksi interventio perheeseen on välttämätön, eivätkä kaikki perheenjäsenet näe tilannetta samalla tavalla. Samoin tämä voi olla vaikea toteuttaa, mikäli asiakkaalta, tässä tapauksessa lapselta, ei kysytä lainkaan mielipidettä, vaan oletetaan että asiasta keskusteleminen ja sopiminen pelkästään vanhempien kanssa riittää.

Osallisuuden yhtenä lähtökohtana voidaan nähdä tietoisuus palvelusta, ja siitä mihin tarpeeseen palvelun on tarkoitus vastata. Lasten tiedonsaanti oli puutteellista perhetyön asiakkuuden alkuvaiheessa. He eivät olleet juurikaan saaneet etukäteen tietoa perhetyöstä, etenkin työntekijöiden kertomana. Tärkeää on huomioida, millaista tietoa lapsi tarvitsee asiakkuuden alkuvaiheessa, ja mitkä asiat ovat lapsen edun kannalta tarpeen jättää kertomatta. Tutkimuksessani yhtä lasta lukuun ottamatta lapset eivät kokeneet kaivanneensa enempää tietoa perhetyöstä, vaikka kukaan ei ollut erikseen kertonut siitä, ja vaikka he eivät perhetyön käyntien tavoitteista välttämättä alussa tienneetkään. Lapsilla oli kuitenkin jonkinlainen, itse muodostettu näkemyksensä siitä, minkä vuoksi perhetyötä suunnattiin juuri heidän perheisiin.

Lasten osallisuuden kokemukset liittyen perhetyön toteuttamisvaiheeseen olivat yhteydessä siihen, näkivätkö he perhetyöntekijöitä arjessaan. Osallisuuden kokemusten kannalta keskeistä on se, että lapset ovat kotona, kun perhetyöntekijät käyvät, ja että he tapaavat perhetyöntekijöitä. Lasten läsnä ollessa kotona yhtä aikaa perhetyöntekijöiden kanssa, lapset kokivat voivansa kertoa mielipiteitään ja kuvasivat konkreettisia osallistumisen muotoja, kuten yhdessä pelaamista. Osallisuus ja toimintaan osallistuminen on kuitenkin mahdotonta, jos lapsi ei ole paikalla. Osa lapsista kertoi olevansa koulussa silloin kun perhetyöntekijä tai -tekijät käyvät kotona, eivätkä he ole nähneet heitä juuri kotona. Tällöin myös osallisuus perhetyöhön on luonnostaan vähäistä.

Lapsille suunnattu ryhmätoiminta puolestaan loi osallisuuden kokemuksia ja osallisuuden toteutumisen näyttäytyi vahvimpana ryhmätoimintaan liittyen. Ryhmätoimintaan osallistuneet lapset toivat esille, että heitä kuunneltiin ja heidän näkemyksiä ja toiveita

kysyttiin ryhmässä. Ryhmätoiminnassa osallisia ovat pelkästään lapset ja perhetyöntekijät, mikä helpottaa lasten osallisuuden toteutumista, koska toiminta on nimenomaan heille suunnattu. Perhetyön kotikäyntien ja ryhmätoiminnan välillä oli suuria eroja osallisuuden toteutumisessa liittyen kuulluksi tulemiseen ja mahdollisuuksiin vaikuttaa. Perhetyön käyntien sisältöä oli pohdittu ja asiakassuunnitelmaa laadittu enemmänkin aikuisten kesken, jolloin lapsen toiveille ei välttämättä ole ollut sijaa, tai sitä ei ollut huomattu kysyä.

Työntekijän ja lapsen välinen vuorovaikutus on merkityksellistä hyvän asiakassuhteen rakentumisen ja lapsen osallisuuden mahdollisuuksien kannalta. Lasten kohdalla tuli esille se, että silloin kun lapset näkivät perhetyöntekijöitä, he kokivat perhetyöntekijöiden olevan kiinnostuneita heistä ja heidän kuulumisistaan. Lapset kuvasivat vuorovaikutusta perhetyöntekijöiden kanssa positiiviseen sävyyn, vaikkakin osa olisi toivonut, että vuorovaikutusta ja tapaamisia olisi ollut enemmän. Kaikki haastateltavat kertoivat tullessaan hyvin toimeen perhetyöntekijöiden kanssa, eivätkä kokeneet yhteistyössä mitään ongelmaa. Sosiaalityöntekijä oli puolestaan jäänyt lapsille etäiseksi, osa oli nähnyt sosiaalityöntekijän jossakin kohtaa asiakasprosessia, kun hän oli käynyt kotona. Osa ei muistanut tavanneensa sosiaalityöntekijää ollenkaan. Sosiaalityöntekijä näyttäytyi neutraalina lasten puheissa, hänestä ei välttämättä tiedetty mitään, ei edes nimeä. Osa lapsista mainitsi puheissaan perhetyön sosiaaliohjaajan, mutta hänet miellettiin enemmän perhetyöntekijäksi käytännön tasolla. Toisaalta hänet saatettiin sekoittaa myös sosiaalityöntekijään. Tämän vuoksi en lähde erittelemään tai tulkitsemaan sosiaaliohjaajan roolia tässä tutkimuksessa enempää.

Sosiaalityöntekijän rooli asiakasprosessissa tulisi näkyä etenkin asiakasprosessin alkuvaiheessa, ja myös lapsella tulisi olla mahdollisuus olla mukana ja tulla kuulluksi esimerkiksi palvelutarpeen arviointivaiheessa. Valveen (2017) tutkimuksen mukaan lasta tavattiin vähiten silloin, kun kyse oli vanhempilähtöisen syyn aloittamasta palvelutarpeen arvioinnista. Lapsi jäi kohtaamatta joka kolmannessa vanhempilähtöisessä palvelutarpeen arvioinnissa. Voiko tällä perustella myös oman aineistoni tuottamaa osallisuuden vähäisyyttä asiakasprosessissa, etenkin alkuvaiheessa? Tutkimusaineistoni lapset kuvasivat asiakkuutta vanhempien tarpeiden kautta. Olisiko osallistumisesta ja osallisuuden kokemusta ollut alusta alkaen enemmän, mikäli palvelutarpeen arvio ja asiak-

kuus olisi ollut lapsilähtöisen syyn (esimerkiksi lapsen oireilu) käynnistämä prosessi? Kuten Valveen (mt., 60), myös oma tutkimukseni toi esille sitä, että vaikka lapsi on asiakasprosessissa pääasiallinen asiakas, se ei kuitenkaan ole tae lapsen tapaamiselle ja sitä kautta osallisuuden mahdollistamiselle.

Lapset kokivat perhetyön asiakkaisiksi ennemmin vanhemmat tai perheen yleisesti, kukaan lapsista ei kokenut perhetyön olevan juuri häntä varten. Asiakkuuden alkuvaiheen asioista oli päätetty työntekijöiden ja vanhempien kesken. Tämä on hämmentävä ja ristiriitainen tulos lain asettamia säädöksiä vasten tarkasteltuna, mutta toisaalta lasten kertomukset ja kokemukset eivät ole yllättäviä tai uusia verrattuna aiempiin tutkimustuloksiin. Kiuru (2010, 87, 90) nosti esille tutkimuksessaan sosiaalityöntekijöiden ja perhetyöntekijöiden mielenkiintoisen näkemyksen siitä, miten vanhemmat ottavat valtaa työskentelyssä, ja se on yhtenä syynä lasten sivuun jäämiselle tai lapsilähtöisyyden toteutumattomuudelle. Taina Kyrönlampi-Kylmäsen (2007) tutkimuksen mukaan vanhempien merkitys korostuu lasten arjessa lasten kokemana. Lapsen hyvinvoinnin kannalta ja hyvän elämän keskeisenä asiana nähdään vanhemmat, jolloin vanhempiin keskittyminen työskentelyssä voidaan nähdä perusteltuna (mt.). Vaikka itsekkin näen vanhempien kanssa työskentelyn erittäin tärkeänä, se ei kuitenkaan riitä perusteluksi lasten sivuun jäämiselle omasta asiakasprosessistaan.

Lapsen ääni ja paikka näyttää jäävän suhteellisen pieneen rooliin omassa asiakkuudessaan. Mistä syystä lapsen ääni ja mahdollisuus osallisuuteen on sivuutettu. Onko syynä se, ettei lapsen näkemystä pidetä merkityksellisenä, ajatellaan ettei lapsella ole sanottavaa asiaan, ajatellaan aikuisten tietävän paremmin lasten näkemykset kysymättä heiltä, vai ettei yhteistä aikaa löydy, kun lapset ovat perinteiseen virka-aikaan yleensä koulussa? Ajattelemmeko ja oletammeko me aikuiset lasten puolesta, pahaa tarkoittamatta? Mikään näistä syistä ei kuulosta perustellulta syytä olla kuulematta lasta, ja ottamasta lasta mukaan myös suunnitteluvaiheeseen ja arviointiin. Lapsella tulisi olla yhtäläinen oikeus mielipiteisiin ja kuulemiseen, kuin vanhemmillakin. Lasten haastattelusta kuitenkin heijastuu selkeästi se, etteivät lapset itsekään oleta heillä voivan olla valtaa vaikuttaa, tai että heidän näkemyksensä perheen tilanteesta olisivat merkityksellisiä. Lapset tyytyvät ja luottavat siihen, että aikuiset hoitavat asiat, eivätkä he osaa vaatia tietoa tai omien mielipiteidensä ilmaisemista, saati kirjaamista asiakassuunni-

telmaan. Pekin ja Tammisen (2002) selvityksessä työntekijät arvioivat lasten asemaa palvelujärjestelmissä, ja heidän mukaan huonoimmin eri palvelusektoreilla toteutuu se, että lapsi voisi itse vaikuttaa omiin asioihinsa ja että lapsi huomioitaisiin yksilöllisesti. Lastensuojelussa nähtiin ongelmallisena lasten huomioiminen aikuisten kanssa tasa-vertaisina, ja todettiin, että lapsen ääntä on vaikea kuulla arjen työssä, ja että on vaikeaa antaa lasten mielipiteen vaikuttaa asioiden etenemisessä.

Pekin ja Tammisen selvityksessä lastensuojelutyöntekijät korostivat lapsen kuulemisen tärkeyttä, mutta toisaalta toivat esiin sitä, miten vaikeaa lapsen oikea ja asianmukainen kuuleminen on, ja että siihen tulisi olla enemmän aikaa. Toisaalta selvityksessä tuli esille myös se, että lapset osallistuisivat jo nyt lain sallimissa puitteissa ja usein päättävät liikaakin asioistaan. Lapsen osallistuminen koettiin liittyvän vahvasti lapsen perheeseen ja perhetilanteeseen, ensisijaisesti asioita hoidetaan vanhempien kanssa ja lasten osallisuus välittyy sitä kautta. Sosiaalityöntekijöiden vastauksissa lapsen osallisuuden mahdollisuudet liitettiin lapsen omaan aktiiviseen rooliin. Lasten tulisi kertoa itse tilanteestaan, toiveistaan ja mielipiteistään, ja pyrkiä neuvottelemaan aikuisen kanssa. Työntekijät toivoivat lasten kertovan näkemyksiään. Kuten Pekki ja Tamminenkin (2002, 39) ihmettelevät, mieleen tulee kysymys siitä, millaiset valmiudet lapsella on olla aloitteentekijä, varsinkaan vieraassa tilanteessa. Lapsen on itse vaikeaa olla automaattisesti osallisena tai osallisuutta vailla, ja tässä kohtaa näen työntekijöiden velvollisuudeksi olla aktiivinen osapuoli. Tutkimuksessani lapset kuvasivat tilanteita, joissa heillä olisi ollut mielipide, mutta se oli jäänyt sanomatta, kun kukaan ei ollut kysynyt.

Tutkimukseeni osallistuneiden lasten kohdalla osallisuuden kokemukseen vaikutti lähinnä se, kuinka heidät huomioidaan perhetyön käytännön arjessa, ja millaiset mahdollisuudet lapsilla on olla osallisina ja osallistua perhetyön kotikäynteihin. Tässä merkittävä asia oli, ovatko kotikäynnit ja muut tapaamiset lasten koulu-aikaan ja näkevätkö lapset työntekijöitä. Osallisuuden kokemusten kannalta puuttuva tieto tai aikuispainotteen palvelun suunnittelu eivät merkittävästi näyttäneet vaikuttavan osallisuuden kokemuksiin. Osa lapsista toi kuitenkin toiveita riittävän tiedonsaannin ja omien mielipiteiden kertomisen suhteen. Vaikka tutkijan näkökulmasta katsottuna näyttää, etteivät lapset ole päässeet osallisiksi monessakaan tärkeässä kohdassa asiakasprosessia, lapset eivät näytä kokevan osattomuutta yhtä voimakkaasti. He vaikuttavat olevan

pääosin tyytyväisiä, eivätkä juurikaan toivo muutoksia. Työntekijät eivät voi kuitenkaan olla tyytyväisiä kaikilta osin tällaiseen tilanteeseen ja tällaisiin tuloksiin.

Tiilikaisen (2008) tutkimus antaa toivoa lasten osallisuuden mahdollisuuksien kehitystyöstä ja sen tuloksista. Lapsen kanssa- hankkeessa mukana olleiden sosiaalityöntekijöiden työote oli lasta huomioivaa ja osallistavaa. Tiilikaisen mukaan yksi keskeinen syy lasten osallistumattomuuteen liittyy työskentelytapoihin, jotka ovat painottuneet vanhempien kanssa tehtävään työhön. Osallistumattomuutta on selitetty myös lasten suojelemisella sekä lapsen osallistumisen kykyjen aliarvioimisella. (mt., 124.) Osallistumattomuutta käsittelevien tutkimusten rinnalle on alkanut tulla tutkimus- ja kehittämistoimintaa, jossa on tuotu esille lasten osallistumisen tärkeyttä ja työn kehittämisen tarpeita lasten osallistumisen vahvistamisen näkökulmasta (mt., 124).

Työntekijöillä on merkityksellinen rooli sen osalta, miten he suhtautuvat ja asennoituvat lapsen osallisuuden tärkeyteen. Ervastin ja Tulensalon (2006) tutkimuksen mukaan sosiaalityöntekijät ovat halukkaita lisäämään valmiuksiaan lasten kohtaamisessa, mutta kokevat sen haastavaksi. Työntekijät kokevat tarvitsevansa aiheeseen suunnattua koulutusta, perehdytystä sekä uusien käytäntöjen opettelua ja käyttöönottoa. Myös oma tutkimukseni tukee ajatusta siitä, että työntekijöille tulisi suunnata koulutusta ja perehdytystä, sekä mahdollisesti uusien työtapojen opettelua. Tutkimukseni osoittaa, etteivät lain edellyttämät velvoitteet, saati sosiaalityön eettiset periaatteet, toteudu kaikilta osin lapsen asiakasprosessissa.

On ristiriitaista tietää, että lastensuojeluilmoitusten osalta kouluikäisiäkin ei aina kuulla palvelutarpeen arviota tehtäessä, vaan sosiaalityöntekijä arvioi vanhempien kanssa käydyn keskustelun riittäväksi muodostamaan kokonaiskäsityksen lapsen tilanteesta. Myös oma tutkimusaineistoni tuo esille sitä, kuinka lapset ovat jääneet ainakin osasta lastensuojeluprosessia kokonaan ulkopuolelle. Vaikka toisaalta on ymmärrettävää, että lapsi tai nuori, jolla ei ole kiinnostusta tai kykyä avautua tilanteestaan, ei välttämättä kykene heti osallisuuteen, ja työntekijästä tuntuu turhalta varata aikaa lapsen mielipiteen kuulemiseen muiden työkiireiden keskellä, ei työntekijä ole siitä huolimatta oikeutettu laiminlyömään velvollisuuttaan selvittää lapsenkin näkemys tilanteesta.

Erikseen ovat tilanteet, joissa kiireellisyyden ja akuutin luonteen vuoksi lasta ei ehditä kuulemaan ennen päätöksiä.

Tutkimukseni tarkoituksena oli saada tietoa siitä, miten perhetyön asiakkuudessa olevien lasten osallisuus näyttäytyy asiakasprosessissa, ja miten lapset ovat kokeneet osallisuuden mahdollisuudet ja niiden toteutumisen. Tältä osin tutkimukseni tarkoitus ja päämäärä täyttyivät. Haastattelujen kautta minulla oli mahdollisuus päästä lähemmäs ja ymmärtää enemmän juuri kyseisten lasten elämämaailmaa ja heidän kokemuksia. Kiinnostavaa, ja todennäköisesti tarpeellistakin syvemmän analyysin mahdollistamiseksi, olisi ollut tutkimusaineiston hankintavaiheeseen suurempi panostaminen, mutta koen kuitenkin saaneeni arvokasta ja tärkeää tietoa tutkimukseen osallistuneilta lapsilta. Tutkimus tuotti tärkeää tietoa lapsiasiakkaiden kokemuksista ja ajatuksista, ja tutkimustuloksia voidaan hyödyntää esimerkiksi palvelujen kehittämisessä sekä työmuotojen toimivuuden arvioinnissa. Edelleen jatkossa tarvitaan tutkimuksia lapsen osallisuuden toteutumisesta, ja siitä, miten se voidaan turvata nykyistä paremmin. Mielenkiintoista olisi tutkia jatkossa esimerkiksi sitä, minkä verran asiakkuuden lähtökohdat vaikuttavat osallisuuden toteutumiseen. Toinen mielenkiintoinen aihe olisi sosiaalihuoltolain uudistumisen vaikutus perhetyön kokemiseen: Koetaanko palvelu aiempaa enemmän mahdollisuutena kuin pakkona, ja mikä vaikutus sillä on osallisuuden toteutumiseen? Millaisena perheet, jotka esimerkiksi itse hakevat apua, kokevat osallisuutensa?

Tutkimukseni rajautuu vain yhden kuntayhtymän käytänteisiin ja toimintatapoihin, eikä tutkimustuloksiani voi yleistää laajemmalti. Se ei ole tarkoitukseen, vaan tavoitteena on ollut tarkastella lasten osallisuuden ja osallisuuden mahdollisuuksien lisäksi juuri kyseisten lapsien kokemuksia osallisuudesta. Kokemus on aina ainutlaatuinen ja merkityksellinen. Vaikka tutkimusaineisto koostui vain viidestä haastattelusta, yhteisiäkin kokemuksia ja niiden merkityksiä oli löydettävissä. Mahdollisesti, jos tutkimukseen osallistuneet lapset olisi kerätty eri puolilta Suomea, erot voisivat olla suurempia ja kokemukset erilaisia. Osa työtavoista ja totutuista käytännöistä ovat yleensä myös paikkakunta- ja työntekijäkohtaisia. Tutkimustulokset toimitetaan tutkimukseen osallistuneelle kuntayhtymälle, ja tärkeää olisikin, että työyhteisöissä pohdittaisi aihetta ja kehittämistarpeita lasten osallisuuden vahvistamiseksi jatkossa. Lapsiasiakkaiden osalli-

suuden voisi ottaa käsittelyyn omana teemanaan esimerkiksi työyhteisön kehittämispäivässä. Palautejärjestelmää voisi kehittää niin, että asiakkailla olisi mahdollisuus täyttää lyhyt kysely muun muassa osallisuuden toteutumisesta esimerkiksi palvelutarpeen arvion tai asiakasprosessin päättymisen yhteydessä. Tämä antaisi tärkeää tietoa asiakkaan kokemuksista ja voisi motivoida osaltaan myös työntekijöitä toimimaan lain määrittelemien osallisuusvelvoitteiden mukaisesti koko asiakasprosessin ajan. Vaihtoehtoisesti asiakassuunnitelmalomakkeissa voisi olla lopussa kysymys, jossa tiedusteltaisiin, onko asiakas kokenut tulleen kuulluksi asiakassuunnitelmaa tehtäessä.

Kuten olen jo tuonut esille, lasten osallisuuteen on herätty ja lasten osallisuuden toteutumiseksi tehdään merkittävää työtä, esimerkiksi hankkeita ja tutkimuksia aiheeseen liittyen on paljon. Useissa kaupungeissa ja kunnissa panostetaan lapsen osallisuuden toteutumiseen ja lapsen kokemukseen kuulluksi tulemisesta. Kannustavia ja toivoa herättäviä muutoksia on saatu aikaan monin paikoin. Lisäksi osallisuus on vahvasti esillä esimerkiksi lastensuojelu- ja sosiaalihuoltolaissa, ja lain henki on selvä: Osallisuutta tulee vahvistaa ja lapsen osallisuus tulee mahdollistaa asiakasprosessin joka vaiheessa. Laki itsessään antaa siis hyvät edellytykset, ja jopa velvollisuuden lapsen osallisuuden mahdollistamiseen. Tärkeää on kuitenkin nostaa esille huoli siitä, miten turvaamme ja takaamme jokaisen lapsen oikeuden osallisuuteen asuinpaikasta ja iästä riippumatta käytännön tasolla. Tämä vaatii työntekijöiltä jatkuvaa tarkkaavuutta sen suhteen, ettei työn keskiötä, eli lasta, unohdeta.

Ajankohtaisena aiheena sosiaalialalla, etenkin lastensuojelussa, on sosiaalityöntekijöiden työn kuormittavuus ja liian suuret asiakasmäärät. Kiireellä ja työmäärällä tulee helposti puolusteltua lapsen sivuun jäämistä omassa asiakasprosessissaan. Onko kyse kuitenkin ainakin osittain ennemminkin totutusta toiminta- ja ajatusmallista, jossa aikuiset päättävät asioista? Järjestykö sosiaalityöntekijältä helpommin aikaa vanhemman kanssa käytäviin keskusteluihin, kuin lapsen kohtaamiseen? Lasten mukaan ottaminen ja osallistaminen vaativat mielestäni ennen kaikkea asennemuutosta, ja sitä on jo tapahtunutkin monin paikoin. Asennemuutosta tarvitaan siihen, että lapsen mielipide nähdään vähintäänkin yhtä merkityksellisenä kuin aikuisen mielipide, ja työntekijä tekee työtä saadakseen lapsen mielipiteen selville. Lapsen mielipiteen kysymiseen tar-

vitaan toki aikaa, kuten muuhunkin työhön, ja se vaatii asioiden laittamista tärkeysjärjestykseen. Lopulta, kenen nimi on asiakkaan kohdalla; Lapsen vai vanhemman?

Lapsen kokemus on arvokas. Loppuun haluan vielä koota lasten kuvauksia siitä, millaisena perhetyö koettiin lasten keskuudessa ja millaisia muutosehdotuksia lapset toivat esille.

”En määhän halua kyllä muuttaa mitään et se on hyvä näin eikä oo mitään huonoakaan.”

”Mää oon tyytyväinen siihen mitä se nyt on.”

”Joo että ei tarvi mitenkään minun mielestä muuttaa.”

Lapset kokivat perhetyön pääosin hyvänä asiana heidän elämässään. Tämä antaa mielestäni tärkeää tietoa ja ajattelemisen aihetta siitä, mitä lapset vaativat ja odottavat meiltä aikuisilta, tai toisinpäin, mihin he tyytyvät asiakkuudessaan? Miksi he tyytyvät niin vähään? Vaikka minä tutkijan ja tulevan sosiaalityöntekijän silmälasien takaa katsottuna näen paljon merkittäviä puutteita lapsen asiakasprosessin kannalta juuri osallisuuden liittyen, lapset ovat itse pääosin tyytyväisiä ja autuaan tietämättömiä oikeuksistaan. Millaisia kokemuksia me lasten kanssa työskentelevät ammattilaiset haluamme luoda lapsille, ja kuinka paljon meiltä lopulta vaatii ylimääräisiä resursseja huomioida työskentelyssä myös lapsi ja hänen osallisuuden toteutuminen? Osallisuuden toteutuminen vaatii työntekijältä ennen kaikkea asennetta sekä ammatillista osaamista kohdata lapsi arvokkaana ihmisenä.

LÄHTEET

- Adams, Robert 2008:** Empowerment, Participation and Social Work. Palgrave Macmillan. Hampshire.
- Alasuutari, Pertti 2011:** Laadullinen tutkimus 2.0. Vastapaino. Tampere. 4. uudistettu painos. 1. painos 1993.
- Askheim, Ole Petter 2003:** Empowerment as Guidance for Professional Social Work: An Act of Balancing on a Slack Rope. *European Journal of Social Work* 6. Volume 6 (3). Routledge, part of the Taylor & Francis Group. 229–240.
- Bardy, Marjatta & Heino, Tarja 2013:** Katsaus lastensuojelun toimintaympäristöihin. Teoksessa Bardy, Marjatta 2013: Lastensuojelun ytimissä. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Helsinki. 4. uudistettu painos. 1. painos 2009. 13–42.
- Beardslee, William R. 2002:** Out of the Darkened Room. When a Parent is Depressed. Protecting the Children and Strengthening the Family. Little. Brown.
- Beresford, Peter 2012:** The Theory and Philosophy behind User Involvement. Teoksessa Carr, Sarah & Beresford, Peter (toim.) 2012: Social Care, Service Users and User Involvement. Jessica Kingsley Publishers. London. 21–36.
- Fleming, Jennie 2012:** Service User Involvement – What It Is and What It Could Be. Lessons from the Standards We expect Project. Carr, Sarah & Beresford, Peter (toim.) 2012: Social Care, Service Users and User Involvement. Jessica Kingsley Publishers. London. 52–68.
- Ervast, Sari-Anne & Tulensalo, Hanna 2006:** Sosiaalityötä lapsen kanssa – Kokemuksia lapsikeskeisen tilannearvion kehittämisestä. SOCCAn ja Heikki Waris-instituutin julkaisusarja 8/2006.
- Eskola, Jari & Suoranta, Juha 2000:** Johdatus laadulliseen tutkimukseen. Vastapaino. Tampere.
- Eskola, Jari & Vastamäki, Jaana 2007:** Teemahaastattelu: Opit ja opetukset. Teoksessa Aaltola, Juhani & Valli, Raine (toim.) 2007: Ikkunoita tutkimusmetodeihin I. Metodien valinta ja aineistonkeruu: Virikkeitä aloittelevalle tutkijalle. PS-kustannus. Jyväskylä. 2. korjattu ja täydennetty painos. 25–43.
- Haapanen, Kirsi 2016:** Lapsen osallisuus lastensuojelun avohuollon asiakassuunnitelmissa. Pro gradu. Yhteiskunta- ja kulttuuritieteiden yksikkö. Sosiaalityö. Tampereen yliopisto.
- Hakalehto, Suviaanna 2016:** Johdatus lapsen oikeuksiin lastensuojelussa. Teoksessa Hakalehto, Suviaanna & Toivonen Virve 2016: Lapsen oikeudet lastensuojelussa. Hansaprint Oy. Helsinki. Kauppakamari. 1.painos. 22–57.

- Halme, Nina & Vuorisalmi, Merja & Perälä, Marja-Leena 2014:** Tuki, osallisuus ja yhteistoiminta lasten ja perheiden palveluissa. Työntekijöiden näkökulma. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Raportti 4/2013. Helsinki.
- Hanhivaara, Pirjo 2006:** Maailmaa syleilevä osallisuus – Osallisuuden suhde kouluun. Nuorisotutkimuslehti 3/2006. 24. vuosikerta.
- Heino, Tarja & Berg, Kristiina & Hurtig, Johanna 2000:** Perhetyön ilo ja hämmennys. Lastensuojelun perhetyömuotojen esittelyä ja jäsennyksiä. Stakes. Helsinki.
- Heino, Tarja 2007:** Keitä ovat uudet lastensuojeluasiakkaat? Tutkimus lapsista ja perheistä tilastolukujen takana. Verkkojulkaisu. Helsinki. Stakes. Viitattu 20.8.2014. <http://www.stakes.fi/verkkojulkaisut/tyopaperit/T30-2007-VERKKO.pdf>. Tuloste tekijän hallussa.
- Heino, Tarja 2008:** Lastensuojelun avohuolto ja perhetyö: Kehitys, nykytila, haasteet ja kehittämisehdotukset: Selvitys lastensuojelun kehittämisohjelmalle. Stakes.
- Heino, Tarja 2013:** Lastensuojelun tilastot, asiakkaat ja palvelut. Teoksessa Bardy, Marjatta (toim.) 2013: Lastensuojelun ytimissä. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Helsinki. 4. uudistettu painos. 1. painos 2009. 84–107.
- Heinonen, Hanna & Sinko, Päivi 2013:** Sosiaalityöntekijät lastensuojeluprosessissa. Teoksessa Bardy, Marjatta (toim.) 2013: Lastensuojelun ytimissä. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Helsinki. 4. uudistettu painos. 1. painos 2009. 121–132.
- Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena 2001:** Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Yliopistopaino. Helsinki.
- Hirsjärvi, Sirkka & Hurme, Helena 2008:** Tutkimushaastattelu. Teemahaastattelun teoria ja käytäntö. Yliopistopaino. Helsinki.
- Hirsjärvi, Sirkka & Remes, Pirkko & Sajavaara, Paula 2007:** Tutki ja kirjoita. Tammi. Helsinki. 13. painos. 1. painos 1997.
- Hirsjärvi, Sirkka & Remes, Pirkko & Sajavaara, Paula 2010:** Tutki ja kirjoita. Tammi. Helsinki. 16. painos. 1. painos 1997.
- Hotari, Kaisa-Elina & Oranen, Mikko & Pösö, Tarja 2013:** Lapset lastensuojelun osallisina. Teoksessa Bardy, Marjatta (toim.) 2013: Lastensuojelun ytimissä. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Helsinki. 4. uudistettu painos. 1. painos 2009. 149–164.
- Hurtig, Johanna 2003:** Lasta suojelemassa – etnografia lasten paikan rakentumisesta lastensuojelun perhetyön käytännöissä. Väitöskirja. Acta Universitatis Lapponiensis. Lapin yliopisto. Lapin Yliopistopaino. Rovaniemi.

- Hurtia, Paula 2008:** Lapsi oman elämänsä asiantuntijana lastensuojelun alku- tilan-
nearviossa. Pro gradu. Sosiaalipolitiikan ja sosiaalityön laitos. Tampereen
yliopisto.
- Ihalainen, Jarmo & Kettunen, Terttu 2016:** Turvaverkko vai trampoliini. Sosiaaliturvan
mahdollisuudet. Sanoma Pro Oy. Helsinki. 10. uudistettu painos.
- Isoherranen, Kaarina 2005:** Moniammatillinen yhteistyö. WSOY. Vantaa.
- Juden-Tupakka, Soila 2008:** Askelia fenomenologiseen analyysiin. Fenomenologinen
menetelmä empiirisessä tutkimuksessa. Teoksessa Syrjäläinen, Eila; Ero-
nen, Ari & Värri, Veli-Matti (toim.) 2008: Avauksia laadullisen tutkimuksen
analyysiin. Tampere University Press. Tampere. 62–90.
- Juhila, Kirsi 2006:** Sosiaalityöntekijöinä ja asiakkaina. Sosiaalityön yhteiskunnalliset
tehtävät ja paikat. Vastapaino. Tampere.
- Järvinen, Ritva & Lankinen, Aila & Taajamo, Terhi & Veistilä, Minna & Virolainen, Ar-
ja 2012:** Perheen parhaaksi. Perhetyön arkea. Bookwell Oy. Porvoo.
- Kiilakoski, Tomi 2008:** Johdanto: Lapset ja nuoret kuntalaisina. Teoksessa Gretschel,
Anu & Kiilakoski, Tomi (toim.) 2008: Lasten ja nuorten kunta. Nuorisotut-
kimusseura. Helsinki.
- Kiilakoski, Tomi & Gretschel, Anu & Nivala Elina 2013:** Osallisuus, kansalaisuus ja hy-
vinvointi. Teoksessa Gretschel, Anu & Kiilakoski, Tomi (toim.) 2013: Demo-
kratiaoppitunti. Lasten ja nuorten kunta 2010-luvun alussa. Nuorisotutki-
musverkosto/Nuorisotutkimusseura. Julkaisuja 118. Helsinki. 9–33.
- Kiuru, Hanna 2010:** ”Lapsen etu on se, mikä meitä ohjaa”. Lapsilähtöinen työskentely
perhekeskeisessä lastensuojelun perhetyössä. Pro gradu-tutkielma. Tampe-
reen yliopisto. Sosiaalityön tutkimuksen laitos. Lähde netissä.
- Korkiakangas, Mirja 2005:** Perheen voimavaroja etsimässä. Tapaustutkimus asiakas-
lähtöisistä työorientaatioista lastensuojelun perhetyössä. Lisensiaatintut-
kimus. Nuorten Ystävät ry. Multiprint Oy.
- Kyrönlampi-Kylmänen, Taina 2007:** Arki lapsen kokemana. Eksistentiaalis-
fenomenoloinen haastattelututkimus. Väitöskirja. Acta Universitatis Lap-
poniensis 111. Lapin yliopisto. Rovaniemi.
- Kähkönen, Essi 2013:** Ennaltaehkäisystä tuli investointi. Tesso. Sosiaali- ja terveyspo-
liittinen aikakauslehti. Viitattu 20.11.2017.
<https://tesso.fi/artikkeli/ennaltaehkaisyta-tuli-investointi>. Tuloste tekijän
hallussa.
- Laine, Timo 2010:** Miten kokemusta voidaan tutkia? Fenomenologinen näkökulma.
Teoksessa Aalto, Juhani & Valli, Raine 2010: Ikkunoita tutkimusmetodeihin

II.Näkökulmia aloittelevalle tutkijalle tutkimuksen teoreettisiin lähtökohtiin ja analyysimenetelmiin. PS-Kustannus. Jyväskylä. 28–45.

Laitinen, Merja & Niskala, Asta (toim.) 2013: Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä. Vastapaino. Tampere.

Laki sosiaalihuollon asiakkaan asemasta ja oikeuksista 22.9.2000/812.

Lastensuojelulaki 13.4.2007/417.

Littlechild, Brian 2014: The Place of Ethics in Social Work Research. XVI Valtakunnalliset sosiaalityön tutkimuksen päivät ”Eettisyys ihmistyössä” 13.–14.2.2014. Kuopio. Muistiiinpanot.

Metsämuuronen, Jari 2003: Tutkimuksen tekemisen perusteet ihmistieteissä. Gummerus Kirjapaino Oy, Jyväskylä. 2.uudistettu painos.

Muukkonen, Tiina & Tulensalo, Hanna 2004: Kohtaavaa lastensuojelua. Lapsikeskeisen lastensuojelun sosiaalityön tilannearvion käsikirja. Helsingin kaupungin sosiaalivirasto.
www.socca.fi/files/104/Lapsilahtoisien_tilannearvion_kasikirja.pdf.

Muukkonen, Tiina 2013: Teoksessa Bardy, Marjatta (toim.) 2013: Lastensuojelun ytimissä. Terveyden ja hyvinvoinnin laitos. Helsinki. 4. uudistettu painos. 1. painos 2009. 165–175.

Nyrhinen, Anna 2016: Sosiaalityön ammatillinen johtaminen. Teoksessa Hakalehto, Suvianna & Toivonen, Virve (toim.) 2016: Lapsen oikeudet lastensuojelussa. Helsingin Kamari Oy/Helsingin seudun kauppakamari. Helsinki. s. 58-96.

Närhi, Kati & Kokkonen, Tuomo & Matthies, Aila-Leena 2013: Nuorten aikuisten miesten osallisuuden ja toimijuuden reunaehdoja sosiaali- ja työvoimapalveluissa. Teoksessa Laitinen, Merja & Niskala, Asta (toim.) 2013: Asiakkaat toimijoina sosiaalityössä. Vastapaino. Tampere. 113–145.

Oranen, Mikko 2008: Mitä mieltä? Mitä mieltä! Lasten osallisuus lastensuojelun kehittämisessä. Sosiaali- ja terveysministeriön Lastensuojelun kehittämissohjelman osaraportti. Ensi- ja turvakotien liitto ry. Helsinki.

Pajulammi, Henna 2014: Lapsi, oikeus ja osallisuus. Talentum Media Oy ja kirjoittaja. Print Best. Helsinki.

Pekki, Anu & Tamminen, Tuula 2002: Lapsen ehdoilla. Kunnallisan kehittämissäätiön tutkimusjulkaisut. Vammalan Kirjapaino Oy, Vammala.

Pelkonen, Risto & Louhiala, Pekka 2002: Ihminen lääketieteellisen tutkimuksen kohteena. Teoksessa Karjalainen, Sakari & Launis, Veikko & Pelkonen, Risto & Pietarinen, Juhani (toim.) Tutkijan eettiset valinnat. Gaudeamus. Helsinki. 126–136.

Perttula, Juha & Latomaa, Timo 2005: Kokemuksen tutkimus. Merkitys – tulkinta – ymmärtäminen. Tartu. Dialogia. 1.painos.

Perttula, Juha 2005: Kokemus ja kokemuksen tutkimus: Fenomenologisen erityistieteen tieteenteoria. Teoksessa Perttula, Juha & Latomaa, Timo (toim.) 2005: Kokemuksen tutkimus. Merkitys – tulkinta – ymmärtäminen. Tartu. Dialogia. 1.painos. 115–162.

Perustuslaki 11.6.1999/731.

Pohjois-Suomen Lasten Kaste-hanke 2014a: Hankesuunnitelma.

Pohjois-Suomen Lasten Kaste-hanke 2014b: Toimintasuunnitelma. Oulun seutukaaren toiminnallinen osakokonaisuus/Oulunkaaren osio. Oulunkaaren kuntayhtymä.

Pukkio, Saana 2015: Lapsen osallisuus ja kuuleminen. Lapsilähtöisyys rikosseuramusalalla-seminaari. 20.11.2015. Lastensuojelun Keskusliitto. Viitattu 20.1.2018. <https://www.youtube.com/watch?v=mVigJlaZXQM>. Tuloste tekijän hallussa.

Puonti, Annamaija & Saarnio, Tuula & Hujala, Anne 2004: Lastensuojelu tänään. Tammi. Helsinki.

Puroila, Anna-Maija (toim.) 2004: Kehittyvä perhetyö. Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskuksen julkaisusarja 12. Oulu.

Rantalaiho, Ulla-Maija & Hurtig, Johanna & Hautajärvi, Sanne 2003: Lastensuojelua kehittämässä. Arvioivia näkökulmia Nuorten Ystävien Lapsi Lapissa-projektiin. Lapin yliopiston yhteiskuntatieteellisiä julkaisuja. Tutkimusraportteja ja selvityksiä. Lapin Yliopistopaino. Rovaniemi.

Reijonen, Mikko 2005: ”Mitä työtä se perhetyö oikein on?” – Ammattina perhetyöntekijä. Teoksessa Reijonen, Mikko 2005 (toim.): Voimaa perhetyöhön. Arjen tuki ja ammatilliset verkostot. PS-kustannus. Jyväskylä. 3-16.

Rönkkö, Leena & Rytönen, Timo 2010: Monisäikeinen perhetyö. WSOY. Helsinki.

Saarnio, Tuula 2004: Perhetyö lastensuojelutyössä. Teoksessa Puonti Annamaija & Saarnio Tuula & Hujala, Anne (toim) 2004: Lastensuojelu tänään. Tammi. Helsinki. 240–255.

Sosiaalihuoltolaki 1301/2014.

Tuomi, Jouni & Sarajärvi, Anneli 2006: Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Tammi. Helsinki.1.-4. painos.

- Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2017a.** Lastensuojelun käsikirja. Viitattu 23.10.2017. <https://www.thl.fi/fi/web/lastensuojelun-kasikirja/tyoprosessi/avohuolto/lastensuojelun-avohuollon-tukitoimet/perhetyo>. Tuloste tekijän hallussa.
- Terveyden ja hyvinvoinnin laitos 2017b.** Osallisuus. Viitattu 6.11.2017. <https://www.thl.fi/fi/web/hyvinvointi-ja-terveyserot/eriarvoisuus/hyvinvointi/osallisuus>. Tuloste tekijän hallussa.
- Thomas, Nigel 2002:** Children, Family and the State. Decision-making and Child. Bristol. Policy Press.
- Tiilikainen, Tiina 2008:** Lapset työskentelyn osallistujina. Teoksessa Muukkonen, Tiina (toim.) 2008: Suunnitelmallinen sosiaalityö lapsen kanssa. Pääkaupunkiseudun sosiaalialan osaamiskeskus SOCCAn ja Heikki Waris-instituutin julkaisusarja nro 17. Viitattu 28.1.2018. www.hel2.fi/waris/julkaisut. Tuloste tekijän hallussa.
- Turtiainen, Pirjo 2001:** Miten kuulla lasta? Esimerkkinä päiväkotilasten ja koululaisten haastattelut. Helsinki. Helsingin kaupungin tietokeskus.
- Uusimäki, Mervi 2005:** Perhetyötäkö kaikki? Pohjois-Suomen sosiaalialan osaamiskeskus. Oulu.
- Valve, Milko 2017:** Lasten osallisuus palvelutarpeen arvioinneissa. Pro gradu-tutkielma. Sosiaalityö. Yhteiskuntatieteiden laitos. Itä-Suomen yliopisto.
- Varto, Juha 1992:** Laadullisen tutkimuksen metodologia, Kirjayhtymä. Helsinki.
- Vuori, Jaana & Nätkin, Ritva 2007:** Perhetyön tieto ja kritiikki. Teoksessa Nätkin, Ritva & Vuori, Jaana (toim.) 2007: Perhetyön tieto. Vastapaino. Tampere.
- Yleissopimus lasten oikeuksista.** <https://www.unicef.fi/lapsen-oikeudet/sopimus-kokonaisuudessaan/>. Viitattu 15.12.2017. Tuloste tekijän hallussa.

LIITTEET

Liite 1.

TUTKIMUSLUPA-ANOMUS

12.11.2014

Oulunkaaren kuntayhtymä

Johtaja Leena Pimper-Koivisto

Olemme tekemässä Lapin yliopistossa sosiaalityön pro gradu –tutkielmaa asiakkaan osallisuudesta lastensuojelun avohuollon perhetyössä. Tutkielma liittyy Lasten Kaste-hankkeeseen ja yhteyshenkilöinäme Oulunkaaren kuntayhtymästä ovat olleet Anne Leppälä-Hast ja Mirva Salmela. Anomme tutkimuslupaa tutkielman suorittamiseen Oulunkaaren kunnissa.

Tutkimus on laadullinen, jossa haastattelemalla perhetyön asiakkaita pyrimme selvittämään asiakkaiden osallisuuden kokemuksia asiakasprosessissaan. Tutkielmassa käytämme fenomenologista lähestymistapaa.

Tutkielman työnimi on:

Asiakkaiden osallisuus lastensuojelun avohuollon perhetyössä

Tutkimus on ajankohtainen, koska meneillään olevan Lasten Kaste-hankkeen yhtenä tavoitteena on sosiaalihuollon rakenteiden ja palveluiden järjestäminen asiakaslähtöisesti ja oikea-aikaisesti. Hankkeen kehittämisteemoihin kuuluu lastensuojelu, ja tavoitteena on hyvinvoinnin ja osallisuuden lisääminen lapsiperheiden arjessa. Yhtenä keskipisteenä on perhetyön kehittäminen ja palvelujen vahvistaminen yhteistyössä perheiden kanssa sekä ylipäänsä lastensuojelun sosiaalityön kehittäminen korostaen palvelujen oikea-aikaisuutta ja asiakkaan osallisuutta. Päämääränä on vahvistaa lasten ja perheiden kuulemistä ja osallisuutta asiakasprosesseissa ja koota tietoa lastensuojelun toimivuudesta yhdessä asiakkaan kanssa. Tutkielmallamme pyrimme selvittämään, miten osallisuus ja asiakaslähtöisyys näyttäytyvät lastensuojelun avohuollon perhetyössä asiakkaiden näkökulmasta, ja miten asiakkaat kokevat osallisuuden mahdollisuudet asiakasprosessin eri vaiheissa. Tavoitteenamme on tuottaa tietoa asiakkaan osallisuudesta asiakkaan näkökulmasta perhetyön palvelujen ja asiakaslähtöisyyden kehittämiseksi.

Haemme lupaa syksyn 2014 ja kevään 2015 aikana toteutettavaan aineiston keräämiseen. Haastattelemme noin kymmentä perhetyön asiakasta, joiden joukossa on sekä vanhempia että lapsia. Haastattelumenetelmänä käytämme puolistrukturoitua teema-haastattelua. Haastateltavat on tarkoitus saada Oulunkaaren Lasten Kaste-hankkeen kautta. Haastattelut tulemme toteuttamaan yksilöhaastatteluina ensisijaisesti asiakkaiden kotona.

Kaikissa tutkielman tekemisen vaiheissa noudatamme hienovaraisuutta ja tutkimuksen tekemisen eettisiä periaatteita, mm. luotettavuutta, puolueettomuutta ja anonyymiyttä sekä salassa pidon velvoitteita. Aineistoa tulemme käsittelemään luottamuksellisesti ja huolellisesti, ja se säilytetään lukkojen takana. Aineisto hävitetään tutkimuksen valmistuttua.

Suunnitelmanamme on toteuttaa aineistonkeruu joulukuun 2014 ja maaliskuun 2015 välisenä aikana, jonka jälkeen aloitamme aineiston käsittelyn ja analyysin. Tarkoituksena on saada tutkielma valmiiksi elokuun 2015 loppuun mennessä.

Tutkielma painetaan Lapin yliopiston painossa. Se tarkastetaan ja hyväksytään tiedekuntaneuvoston kokouksessa ja valmistumisen jälkeen tutkielma on saatavilla Lapin yliopiston kirjastossa sekä sähköisessä Doria tietokannassa (www.doria.fi). Toimitamme tutkielmasta oman kappaleen Oulunkaaren perhepalveluihin ja Lasten Kaste-hankkeelle.

Lisätietoja voi kysyä sekä tutkimuksen tekijöiltä, että ohjaajalta.

Liite 2.

Lasten haastattelurunko

Taustatiedot

- sukupuoli
- ikä

1. Asiakkaan osallisuus asiakkuuden alussa ja asiakassuunnitelman laadinnassa

- Mitä tietoa/ mitä kerrottu perhetyöstä?
- Onko kerrottu perhetyön tehtävästä ja tarkoituksesta? Kuka?
- Onko kerrottu, miksi perhetyö on alkanut perheessä? Kuka?
- Oletko saanut riittävää tietoa perheesi perhetyöstä? Mitä kautta?
- Oletko ollut mukana, kun päätetty perhetyön alkamisesta?
- Oletko ollut mukana perhetyön suunnitelmaa tehdessä?
- Kysyttiinkö perhetyötä suunniteltaessa mielipiteet, toiveet ja tarpeet? Onko kuunneltu? Millä tavalla otettu huomioon?
- Onko rohkaistu esittämään mielipiteet, toiveet ja tarpeet?
- Otettiin perhetyötä suunniteltaessa tarpeet, mielipiteet ja toiveet huomioon?
- Miten koet mahdollisuuden vaikuttaa perhetyön suunnitelmaan?
- Onko sinulle kerrottu millä tavalla voit vaikuttaa perhetyön suunnitelmassa?
- Vuorovaikutuksen kokeminen työntekijöiden kanssa
-

2. Asiakkaan osallisuus perhetyön käytännön toteutuksessa ja sen aikana

- Perhetyö arjessa, millaista?
- Koetko tullessi kuulluksi perhetyöntekijän käydessä kotonanne? Kuulumiset, mielipiteet, toiveet?
- Onko sinua rohkaistu kertomaan oma mielipiteesi, toiveesi?
- Miten koet voineesi vaikuttaa/ Koetko, että olet voinut vaikuttaa perheessäsi tehtävään perhetyöhön?
- Miten olet kokenut perhetyöntekijän käynnit kotona?

3. Arviointi

- Onko sinulta kysytty mielipidettä perhetyön päättymisestä/jatkumisesta? Oletko kokenut voivasi vaikuttaa perhetyön mahdolliseen jatkumiseen/päättymiseen? Oletko kokenut tullessi kuulluksi?

4. Osallisuus perhetyön asiakkaana

- Kokemus toiveiden ja mielipiteiden esittämisestä, kuulemisesta ja vastaanotosta
- Oletko kokenut pystyneesi vaikuttamaan perheessäsi tehtävään perhetyöhön?
- Miten kaiken kaikkiaan kokenut perhetyön?
- Mikä yhteistyössä on ollut hyvää? – Mitä toivot, että olisi tehty toisella tavalla?

Liite 3.

Hei!

Opiskelemme sosiaalityötä Lapin yliopistossa ja opintoihimme kuuluu pro gradu-tutkielman toteuttaminen. Olemme valinneet aihealueeksi perhetyön, koska perhetyö on tärkeä palvelu lapsiperheille, ja haluamme olla osaltamme vaikuttamassa sen kehittämiseen. Tutkimuksemme on osa Oulunkaaren Lasten Kaste-hanketta, jonka yhtenä tavoitteena on perhetyön kehittäminen. Olennaista onnistuneen perhetyön kannalta on asiakkaan osallisuuden mahdollisuudet, eli esimerkiksi se, miten asiakas kokee tulevaisuutta kuulluksi. Haluamme selvittää, kysytäänkö asiakkaan mielipidettä ja huomioidaanko sitä riittävästi, kokeeko asiakas saavansa tarvitsemaansa tukea, minkä verran asiakkaalla on vaikutusmahdollisuuksia perhetyön toteuttamismuotoihin ja asiakkuuden jatkumiseen/päätymiseen, jne. Tutkimus keskittyy nimenomaan perhetyön asiakkaiden kokemuksiin tarkoituksenaan kartoittaa asiakkaiden ajatuksia ja tuntemuksia perhetyön asiakkuudesta.

Toteutamme tutkimuksen haastattelemalla Oulunkaaren kuntien perhetyön asiakkaita, ja toivomme saavamme haastateltaviksi sekä äitejä, isiä että kouluikäisiä lapsia. Tavoitteenamme on saada yhteensä noin kymmenen yksilöhaastattelua. Aineistoa tullaan käyttämään luottamuksellisesti ja siten, ettei kenenkään henkilöllisyys tai paikkakunta ole tunnistettavissa. Tutkimukseen osallistuminen on vapaaehtoista ja sen voi halutessa keskeyttää. Vain me tutkijoina käsittelemme aineistoa, ja sitä käytetään vain tutkimuksen teon aikana. Haastattelunauhoitukset ja –aineistot hävitetään tutkimuksen valmistumisen jälkeen.

Toivomme osallistumistanne tutkimukseen, koska Teillä perhetyön asiakkaana on paras mahdollinen tieto tutkittavasta aiheesta. Tutkimuksen avulla Teillä on mahdollisuus tuoda esille omia kokemuksianne siitä, mitkä asiat Teidän kohdallanne ovat toimineet, ja missä asioissa olette huomanneet kehittämistarpeita koskien perhetyötä. Voitte olla joko itse yhteydessä meihin, tai antaa perhetyöntekijöille suostumuksen luovuttaa yhteystietonne meille yhteydenottoa varten **13.2.2015 mennessä**. Annamme mielellämme lisätietoa tutkimuksesta ja vastaanamme kysymyksiinne.

Ystävällisin terveisin

Saara Kärkkäinen [yhteystiedot poistettu]

Jonna Puhakka [yhteystiedot poistettu]

Liite 4.

Hyvä tutkimukseen osallistuja

Olemme Lapin yliopiston sosiaalityön opiskelijoita ja teemme pro gradu- tutkielmaa aiheesta asiakkaiden osallisuus (lastensuojelun avohuollon) perhetyössä. Tutkimuksemme liittyy Oulunkaaren Lasten Kaste hankkeeseen ja sen tarkoituksena on kehittää perhetyötä. Tutkimuksemme tarkoitus on kartoittaa (lastensuojelun avohuollon) perhetyön asiakkaiden kokemuksia ja tuntemuksia osallisuuteen liittyen haastattelun avulla.

Toteutamme tutkimuksen tekemällä yhteensä noin kymmenen yksilöllistä teemahaastattelua äideille, isille sekä kouluikäisille lapsille. Nauhoitamme haastattelut ja litteoimme ne. Aineisto käsitellään luottamuksellisesti ja siten, ettei kenenkään henkilöllisyys ole tunnistettavissa. Haastateltavien anonymiteetti säilyy läpi tutkimusprosessin, haastatteluista poistetaan henkilötiedot, eikä tietoja pääse käsittelemään meidän tutkijoiden lisäksi muut. Kerättäviä tietoja käytetään vain pro gradu-tutkielmaamme, haastattelunauhoitukset ja aineisto hävitetään, kun ne on käsitelty.

Työmme ohjaajina toimivat oppilaitoksemme professori Merja Laitinen sekä Oulunkaaren Lasten Kaste hankkeesta Anne Leppälä-Hast sekä Oulunkaaren kuntayhtymästä Mirva Salmela.

Olemme kiitollisia tutkimukseemme osallistumisestanne. Tutkimukseen osallistuminen on vapaaehtoista ja haastattelun voi halutessa keskeyttää. Toivomme kuitenkin Teidän osallistuvan tutkimukseen, koska Teillä on perhetyön asiakkaana paras mahdollinen tieto tutkittavasta aiheesta.

Toivomme että otatte meihin yhteyttä, jotta voimme sopia haastattelun ajan ja paikan. Annamme mielellämme lisätietoa tutkimuksesta ja vastaamme kysymyksiinne.

Ystävällisin terveisin sosiaalityön opiskelijat

Saara Kärkkäinen [yhteystiedot poistettu]

Jonna Puhakka [yhteystiedot poistettu]

Liite 5.

SUOSTUMUS TUTKIMUKSEEN OSALLISTUMISEEN

Lapin yliopiston sosiaalityön opiskelijat Saara Kärkkäinen ja Jonna Puhakka ovat tekemässä pro gradu -tutkielmaa, joka käsittelee asiakkaan osallisuutta lastensuojelun avohuollon perhetyössä. Tutkimuksen aineisto kerätään haastattelemalla asiakkaana olevia vanhempia ja lapsia.

Haastattelut nauhoitetaan. Opiskelijat sitoutuvat tuhoamaan haastatteluaineiston, tallenteet ja muun materiaalin haastattelujen analysoinnin jälkeen. Tutkimuksen ja sen tulosten esittelyn yhteydessä ei missään vaiheessa tule ilmi haastateltavien henkilöllisyys, paikkakunta tai mikään tunnistettavuuteen liittyvä tekijä. Saatuihin tietoihin nähden opiskelijat noudattavat salassapito- säännöksiä.

Suostun osallistumaan tutkimushaastatteluun

Päiväys ___/___ 2015

Allekirjoitus

Nimen selvennys

Liite 6.

SUOSTUMUS TUTKIMUKSEEN OSALLISTUMISEEN

Lapin yliopiston sosiaalityön opiskelijat Saara Kärkkäinen ja Jonna Puhakka ovat teke-
mässä pro gradu -tutkielmaa, joka käsittelee asiakkaan osallisuutta lastensuojelun
avohuollon perhetyössä. Tutkimuksen aineisto kerätään haastattelemalla sekä van-
hempia että lapsia. Ala-ikäisten lasten haastatteluun tarvitaan vanhemman kirjallinen
suostumus.

Haastattelut nauhoitetaan. Opiskelijat sitoutuvat tuhoamaan haastatteluaineiston, tal-
lenteet ja muun materiaalin haastattelujen analysoinnin jälkeen. Tutkimuksen ja sen
tulosten esittelyn yhteydessä ei missään vaiheessa tule ilmi haastateltavien henkilölli-
syy, paikkakunta tai mikään tunnistettavuuteen liittyvä tekijä. Saatuihin tietoihin näh-
den opiskelijat noudattavat salassapitosäännöksiä.

Suostun, että lapseni

osallistuu haastatteluun.

Päiväys ___/___ 2015

Vanhemman allekirjoitus

Nimen selvennys